

РАЗЛИЧНОСТИТЕ
НИЗ ПРИЗМАТА
НА РЕДАКЦИИТЕ:

ПОГЛЕД ОДБЛИЗУ
ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО
НА ВЕСТИТЕ



РАЗЛИЧНОСТИТЕ НИЗ ПРИЗМАТА НА РЕДАКЦИИТЕ: ПОГЛЕД ОДБЛИЗУ ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО НА ВЕСТИТЕ

Издавачи: Висока школа за новинарство и односи со јавноста
Институт за комуникациски студии
Јуриј Гагарин 17/1-1
1000 Скопје, Македонија
www.vs.edu.mk
www.iks.edu.mk

За издавачите: м-р Жанета Трајкоска

Уредник: д-р Љубомир Јаќимовски
Лектор: Ружица Пејовиќ
Дизајн: Љубен Димановски

Печати: Винсент Графика - Скопје
Тираж: 200



Печатењето на оваа книга е поддржано од
Фондациите Отворено општество (Open Society Foundations)

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

РАЗЛИЧНОСТИТЕ НИЗ ПРИЗМАТА НА РЕДАКЦИИТЕ:
ПОГЛЕД ОДБЛИЗУ
ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО НА ВЕСТИТЕ



Содржина

ПРЕДГОВОР.....	5
ВОВЕД ВО СТУДИЈАТА: ИЗВЕСТУВАЊЕТО ЗА РАЗЛИЧНОСТИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА <i>Жанеџа Трајкоска и Снежана Трџевска</i>	7
МЕДИУМСКАТА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА И МЕЃУКУЛТУРНОТО КОМУНИЦИРАЊЕ <i>Љубомир Јакимовски</i>	13
ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ, ПРАВНА РАМКА И ЕТИЧКИ ПРАВИЛА ЗА ИЗВЕСТУВАЊЕТО ЗА РАЗЛИЧНОСТИТЕ <i>Снежана Трџевска</i>	31
ИЗВЕСТУВАЊЕ ЗА ДЕЛИКАТНИ ЕТНИЧКИ ПРАШАЊА <i>Сефер Тахири</i>	45
КОНТЕКСТ И ФАКТОРИ ВО ИЗВЕСТУВАЊЕТО ЗА РАЗЛИЧНОСТИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА <i>Снежана Трџевска</i>	55
ОРГАНИЗАЦИОНИ ПРИНЦИПИ И ПРАКТИКИ ВО ПРОЦЕСОТ НА ПРОДУКЦИЈА НА ВЕСТИТЕ <i>Елена Пејреска</i>	69
ПСИХОЛОГИЈА НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ И РАЗЛИЧНОСТИТЕ <i>Елеонора Серафимовска</i>	83
БЕЛЕШКА ЗА ИЗДАВАЧИТЕ.....	104

Предговор

Во општествата што се засноваат врз знаење, истражувачката дејност на високообразовните институции има клучна улога во економскиот и општествениот развој. Високата школа за новинарство и за односи со јавноста уште од самото свое основање се определи за концепт на високо образование што наставната дејност ја поврзува со истражувањата и со создавањето ново знаење. За таа цел, Високата школа во мај 2012 година донесе одлука за основање Институт за комуникациски студии чија основна дејност е развој на базичните и применетите истражувања во областа на новинарството, медиумите и комуникациите. Со оваа публикација Високата школа и Институтот за комуникациски студии ја започнуваат заедничката истражувачка едиција *Res Public*, во чии рамки ќе бидат објавувани резултатите од различни истражувачки проекти.

Истражувањето објавено во оваа студија е реализирано како дел на активностите на Катедрата на УНЕСКО за медиуми, дијалог и заемно разбирање, формирана при Високата школа во јуни 2011 година. Ова истражување е дел од поширок проект реализиран со техничка поддршка на Канцеларијата на УНЕСКО во Венеција, а во рамките на заедничката програма на Обединетите нации „Подобрување на меѓуетничкиот дијалог и соработка помеѓу заедниците“. Оваа програма беше имплементирана од УНДП, УНИЦЕФ и УНЕСКО, со финансиска поддршка на Владата на Шпанија, преку Фондот за остварување на милениумските развојни цели (MDG-F).

Како дел од овој проект е развиена и веб-платформата www.respublic.edu.mk, на која се објавуваат едукативни содржини за стандардите на професионалното известување за различностите, резултати од истражувања, дебати и низа други информации за медиумите и нивната улога во промовирањето на дијалогот, разбирањето, толеранцијата и соживотот на различните заедници во македонското општество.

Печатењето на оваа студија е овозможено со финансиска поддршка на фондацијата Отворено општество од Лондон.

РАЗЛИЧНОСТИТЕ НИЗ ПРИЗМАТА НА РЕДАКЦИИТЕ: ПОГЛЕД ОДБЛИЗУ ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО НА ВЕСТИТЕ

Жанеџа Трајкоска и Снежана Трјевска

Високата школа за новинарство и за односи со јавноста во февруари 2011 година започна проект чија цел е квалитетно да се подобрат професионалните стандарди во медиумското известување за различностите и да се зајакне улогата на медиумите во подобрувањето на меѓуетничкиот и меѓукултурниот дијалог и соработката на различните заедници и групи во Република Македонија.

Македонските медиуми во последните години се соочуваат со длабока професионална и етичка криза. Влијанијата на власта, политиката, огласувачите или на сопствениците доведоа до состојба во која професионалните стандарди и етичкото новинарство станаа заборавени и застарени концепти, во кои никој не верува и на кои никој не се повикува. Оваа состојба негативно се рефлектира и на улогата што медиумите ја имаат во промовирањето на социјалната кохезија и дијалог меѓу различните заедници, преку различни примери на невнимателно или на намерно известување што поттикнува стереотипии, предрасуди, поделби и нетолеранција.

На новинарите им е потребна поддршка, помош и поттик да им се спротивстават на сите видови притисоци што се стремат да ги претворат или да ги задржат во служба на нечии политички или економски интереси. Новинарите не работат сами, туку се дел на редакциите и медиумите, кои често се сложени организациони структури и без чија поддршка е невозможно да се спроведуваат професионалните и етичките стандарди. Многу новинари што не сакаат да

М-р Жанеџа Трајкоска е магистер по меѓународен менаџмент за културни политики, директор на Високата школа за новинарство и односи со јавноста. Области на интерес: медиуми и културна разновидност, културни политики, стратегиски комуникации.

Д-р Снежана Трјевска е доктор по социолошки науки, доцент на Високата школа за новинарство и односи со јавноста. Области на интерес: медиумска политика и регулација, медиуми и човекови права, методологија на општествени и комуникациски истражувања.



бидат дел од нечија политичка агенда или да работат за нечии економски интереси не можат да се спротивстават без поддршка на редакцијата, уредниците и колегите, а особено без поддршка на новинарската заедница.

Високата школа за новинарство и за односи со јавноста со овој проект сака да им помогне на сите медиуми и новинари што сè уште веруваат и се обидуваат да ги сочуваат етичките и професионалните принципи и вредности. Проектот се состои од воспоставување онлајн-едукативен ресурс (www.respublic.edu.mk), кој ќе има повеќе цели:

- да им помогне на медиумите во известувањето за темите поврзани со различностите во македонското општество преку публикување различни документи и стандарди на меѓународно и на национално ниво;
- да обезбеди поврзување на медиумите во Република Македонија со слични механизми и иницијативи на регионално, европско и светско ниво;
- да ги поттикне интересот и учеството на граѓаните во создавањето на медиумските содржини поврзани со различностите, кохезијата и дијалогот;
- да се поврзе со постојните иницијативи на локално и на национално ниво што имаат цел да ги подобрат дијалогот и соработката меѓу заедниците;
- да иницира спроведување и публикување на истражувања на теми поврзани со известувањето за различностите;
- да работи на подигнување на свеста за важноста на различностите во македонското општество.

Ова истражување е спроведено како дел од првата (подготвителна) фаза за воспоставување на онлајн-едукативниот ресурс и неговата основна цел е да се утврди каква е состојбата во редакциите и ставовите и перцепциите на уредниците, новинарите и на дел од сопствениците за темите поврзани со известувањето за различностите.

1. За потребата од истражување на известувањето за различностите

Република Македонија е демократско мултикултурно општество, а реалните позитивни еманации на неговата етничка, религиска, културна и јазична структурираност претставуваат по многу нешта уникатна карактеристика и на регионот на Југоисточна Европа и пошироко. Основен истражувачки предизвик на оваа студија е прашањето дали оваа негова карактеристика, и во минатото и денес, припадниците на македонскиот народ како мнозинска и другите заедници и групи што живеат во Македонија ја доживуваат како закана за интеграцијата на општеството или како заедничка – и нова регионална и европска – вредност. Начинот на кој различните општествени заедници и групи се претставуваат преку медиумите, можностите и каналите тие да ги изразат своите мислења и ставови низ медиумските содржини и да бидат дел од редакциите во медиумите се од огромна важност за развивањето на заемното разбирање, соживот, соработка, толеранција и за севкупниот развој на македонското општество.

Разновидноста меѓу луѓето се забележува на секој чекор: млади и стари, луѓе со различна економска и социјална моќ, вработени и невработени и опш-

тествено маргинализирани, луѓе со различна верска определба или уверување, поединци со различна сексуална ориентација или родов идентитет, луѓе од различно национално, етничко или расно потекло. Сите тие очекуваат и заслужуваат да бидат застапени и претставени на правичен и чувствителен начин во општествениот, политичкиот и културниот живот и преку сите форми на неговата медиумска рефлексија.

Во европската медиумска политика прашањето на медиумскиот плурализам и содржинската разновидност се нагласува како централен аспект на остварувањето на правото на информирање и слободата на изразување, гарантирани со членот 10 на *Европската конвенција за човекови права*. Медиумскиот плурализам има различни димензии, од кои една е обезбедување културен плурализам во медиумите. Оваа димензија е поврзана со правичното претставување и изразување (пасивен и активен пристап) на различните културни и општествени групи во медиумите, вклучувајќи ги и етничките, јазичните и националните малцинства. Културниот плурализам и разновидноста во медиумската сфера би биле загрозувани кога различните културни, јазични и општествени групи би немале пристап до медиумите или кога недоволно би биле претставени во медиумските содржини. За културниот плурализам и разновидноста е ризично, исто така, и доколку во медиумскиот сектор нема доволно кадар од различните културни групи и ако не постојат доволно непрофитни медиуми наменети за малцинските групи¹.

Масовните медиуми, особено оние што објавуваат вести и информации, имаат централна улога кога станува збор за отсликувањето и градењето на културната разновидност во македонското општество. Тие влијаат врз формирањето на ставовите и уверувањата на луѓето, како и врз нивните перцепции за другите општествени и културни групи и заедници. Меѓутоа, тоа влијание не се одвива секогаш во очекуваната или посакуваната насока. Начинот на кој медиумите ги претставуваат и им овозможуваат гласност/видливост на различните општествени актери, односно начинот на кој се фокусираат или ги врамуваат негативните појави и процеси, може и ненамерно да поттикнува стереотипи, нетрпеливост, лош или говор на омраза, наместо да се бори против нив. Во минатата деценија и пол во Македонија беа забележани голем број примери на невнимателно или на намерно известување во кое отсутствуваше чувствителност за меѓуетничките, меѓукултурните и меѓуверските односи во нашето општество.

2. Цели на истражувањето и истражувачки прашања

Основните цели на истражувањето се: (1) да се направи увид во досегашните истражувања и публикувани текстови за медиумското известување за различните општествени групи и култури што живеат во Република Македонија; (2) да се согледаат информираноста, перцепциите, ставовите, практиките и искуствата на дел од медиумите во поглед на известувањето за различностите; (3) да се

1 Дефиницијата и ризиците за културниот плурализам се извлечени од студијата нарачана од Европската комисија „Indicators for Media Pluralism in the Member States – Towards a Risk-Based Approach“, достапна на: http://ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/pluralism/study/index_en.htm



утврди како известуваа медиумите за два понови настани што имаа нагласена меѓуетничка/меѓурелигиска/меѓукултурна димензија; и (4) да се сумираат конкретните иницијативи што претставуваа (или претставуваат) обид на позитивен начин да се промовира културната разновидност во медиумите.

Важно е да се нагласи дека ова истражување нема цел да ги идентификува медиумите што најчесто негативно известуваат за различните етнички групи и врз таа основа да ги 'обележи' како етички непрофесионални и неогворни медиуми. Напротив, целта е да се откријат, да се разберат и да се поттикнат внатрешните механизми во редакциите што можат да помогнат да се репродуцира културната разновидност и говорот на толеранција во и преку медиумските содржини, посочувајќи на најпозитивните практики, примери и искуства. Овие позитивни практики и искуства имаат цел да помогнат да се воспостави иновативен и ефективен механизам за поттикнување, следење и реагирање на медиумското известување поврзано со различностите и интеркултурните прашања во македонското општество, што е дел од проектот поддржан од Канцеларијата на УНЕСКО од Венеција, а во рамките на Заедничката програма на ООН за зајакнување на меѓуетничкиот дијалог и соработка на заедниците.

За да се исполнат утврдените цели, истражувањето беше замислено да одговори на следниве истражувачки прашања:

- (1) Кои истражувачки или други податоци се достапни за претставувањето на етничката и културната разновидност во медиумите, односно за начинот на кој медиумите во Македонија известуваа за различните општествени групи?
- (2) На кој начин претходните истражувања и публикувани трудови ја опишуваат или ја објаснуваат состојбата во поглед на медиумското известување за различностите?
- (3) Какви се информираноста, перцепциите и ставовите на редакциите во поглед на известувањето за различностите?
- (4) Какви се практиките и искуствата на редакциите (на уредниците и на новинарите) во врска со известувањето за различностите?
- (5) Како известуваа медиумите опфатени со анализата за два понови настани што може да имаат големо влијание врз меѓукултурните, меѓурелигиските или меѓуетничките односи во земјава?
- (6) Кои иницијативи во медиумскиот сектор досега биле покренати со цел на позитивен начин да се влијае врз културната разновидност во медиумите?
- (7) Каква е регулаторната рамка на меѓународно и на национално ниво и кои се основните професионални и етички правила за известувањето за различностите?

3. Методолошка рамка

Истражувањето во голема мера ќе се потпира врз анализа на извештаи, публикации, документи, како и анализа на секундарни податоци од претходно реализирани истражувања на медиумското известување за различните општествени групи и заедници.

За да се соберат примарни податоци, беа реализирани 28 квалитативни (полуструктурирани) интервјуа со уредници и новинари, со цел да се согледаат нивните ставови, перцепции, уверувања за актуелната состојба во новинарската професија и внатрешните практики и искуства во редакциите во поглед на известувањето за различностите. Притоа, се тргнува од природот што го истражува процесот на продукција на вестите, како процес што се состои од голем број фази, постапки, рутини, практики и организациони или сопственички и корпоративни ограничувања што влијаат врз содржината и формата на презентирање на прилозите во печатот, телевизијата и во радиопрограмите. Новинарските рутини и техники на собирање податоци, селекција и уредување ги детерминираат содржината и аголот на гледање во вестите, а оттаму и сликата за „другите“ што се продуцира во нив. Приодот за продукцијата на вестите тргнува од претпоставката дека селекцијата и презентирањето на темите, субјектите и настаните се ограничени од неколку фактори: вредности на вестите; сценаријата за вестите и жанровите; сопственоста, контролата и политичката поврзаност; потеклото, социјализацијата и етничката припадност на новинарот, различниот пристап (на изворите и на субјектите во вестите); односите меѓу печатот и политиката и уредувачката политика, вклучувајќи ги односите меѓу новинарите и уредниците. Некои од прашањата во интервјуата се однесуваа и на тоа во која мера новинарите и уредниците ги познаваат, како ги разбираат и дали ги имплементираат професионалните новинарски правила и стандарди поврзани со известувањето за различностите.

Секое интервју беше снимено и од него беа направени транскрипти, кои беа анализирани со методот на квалитативна (тематска) анализа. Некои од интервјуираните новинари и уредници со кои беа реализирани интервјуата побараа да останат анонимни и затоа нивните имиња не се објавени во студијата.

4. Примерок

При спроведувањето на длабинските интервјуа беше применет т.н. теоретски примерок (theoretical sampling), кој произлегува од 'втемелената теорија' (grounded theory). Во втемелената теорија истражувачот собира податоци (набљудува, интервјуира, собира документи) сè до моментот на т.н. теоретско заситување или до моментот кога е заокружена една нова емпириска теорија. Во почетокот на истражувањето се определува минималниот број на квалитативните интервјуа, а во текот на нивното реализирање, откако истражувачот ќе согледа дека поимите и категориите се рафинирале, односно дека е развиена емпириската теорија за проблемот што го истражува, одлучува да престане понатаму да собира податоци. Во почетокот на истражувањето беа планирани најмалку 20 интервјуа, а до крајот беа реализирани вкупно 28.

МЕДИУМСКАТА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА И МЕЃУКУЛТУРНОТО КОМУНИЦИРАЊЕ

Љубомир Јакимовски

1. Вовед

П аѓањето на Берлинскиот ѕид, а со тоа и на физичките граници меѓу некогашна Западна и Источна Европа, веројатно е најзначајниот настан во XX век, бидејќи му даде нова политичка, социјална и културна енергија на интегративниот процес на континентот. Со приклучувањето на 10 нови членки во 2004 година и потоа и на Романија и Бугарија, како и со новите реформи во насока на создавање нови „наднационални тела“, Европската Унија сè повеќе израснува во досега највисокиот и најсеопфатен интеграциски процес/модел во историјата. Меѓутоа, идејата за Европа без граници во последно време наидува на пречки поради „премореноста од проширување“, кои дополнително се мултиплицираа(т) поради финансиската криза на југот на ЕУ (Грција, Португалија, Шпанија, Италија плус Ирска) и загрозувањето на еврото како едно од најголемите достигнувања на Унијата и нејзино ѕидро и „амалгам“.

„Интернет-револуциите“ во 2011/12 година од Магреб (Атлантик) до Јемен (Индиски Океан), од друга страна, предизвикаа сериозни предлози за модификација на Шенгенскиот систем како превенција од потенцијално големиот број нови муслимански (арапски) имигранти во земјите на Унијата. Во почетокот на 2011 година, првин тогашниот француски претседател Никола Саркози, а потоа и германската канцеларка Ангела Меркел, објавија дека идејата/моделот на мултикултура во овие земји доживеала неуспех. Во неколку земји-членки на ЕУ се донесени рестриктивни закони со кои се забранети некои од символите („бурки“) на индивидуалниот и на колективниот идентитет на жените со муслиманска вероисповед.

Д-р Љубомир Јакимовски е доктор по политички науки, професор на Правниот факултет и на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања од Скопје. Области на интерес: политичка култура, медиуми и комуникации и политичка комуникација.



Како овие процеси да се разберат во контекст на поранешните интензивни залагања за конструкција на т.н. единствен и/или заеднички европски идентитет и каде е местото на земјите од „Западен Балкан“, кој во политичкиот и медиумскиот дискурс во членките на ЕУ добива статус на симбол на препознавање на „другост“ што не е компатибилна (или ѝ е потребно долго време за да го постигне тоа) со тој идентитет?

2. Меѓукултурното комуницирање и препознавањето на „другоста“

Претставите на некое општество или култура за себе или за светот се отелотворени во точно определени симболи со кои се препознаваат или се идентификуваат слики, визури, амблеми, знаци итн. Преку симболите определено општество или култура се (само)разбира или се (само)создава, а истовремено тие симболи се (со)обликуваат преку структурата и дејствувањето на тоа општество или култура. Културната историја на светот се развиваше и сè уште се развива во контекст на симболи, кои ја рефлектираат социополитичката реалност и во исто време навлегуваат во неа, со цел конфузната реалност да се трансформира во прифатлив поредок. Признавањето и препознавањето на „другоста“ не претставува само конструирање на значења и категоризација на луѓето, на нивните стилови, секојдневни практики и организирање на живеењето, туку и заедништво во процесот на барање динамична рамнотежа.

Во овој контекст, кои се причините што во Македонија, и во услови кога таа „другост“ не само што е признаена, туку е и уставно-правно нормирана, изразена и политички преку јазик не само како комуникациско средство, туку како комплексен симболен систем што вклучува психолошки, општествени и културни димензии и значења, реалното живеење и натаму (да) продолжува како постоење на „паралелни светови“? Оддалеченоста меѓу етничките заедници или општествени групи што воспоставуваат дистанца или разликување од другите, најчесто не зависи од нив, туку од „значајните други“, и според тоа, од средината, која не е имуна на воспоставените односи на доминација и дистрибуција на економската, политичката и културната, односно комуникациската моќ. Освен политичарите, и новинарите спаѓаат во категоријата на „значајните други“, кои влијаат дали тие односи ќе се хармонизираат, ќе останат неменливи, новите вредности закржлавени, а менталните бариери (меѓу кои и стравот) ненадминливи за луѓето.

Еден од начините на рушење или барем на минимизирање на менталните бариери меѓу заедниците или групите е меѓукултурното комуницирање и разбирање, кое овозможува јавно легитимирање на интересите. Тоа води и кон воспоставување отворен дијалог и колку што е можно помалку оптоварен со предрасуди и стереотипи. Се разбира, тој дијалог не треба да биде сфатен само во смисла на „разбирање на другата култура“, како што тоа како цел/суштина често го дефинираат во теориите за културен менаџмент, туку во прв ред како обид за разбирање на општеството на начин на употреба и асимилирање на значењата и етичкиот (или религискиот) кодекс со кој сме соочени, како и паралелно развивање емоционална емпатија во таа култура. При тоа, се разбира, треба да се има предвид дека во процесот на меѓукултурното комуницирање

некои културни елементи можно е да бидат посредувани, додека други, поврзани со т.н. култура на секојдневието (однесување, исхрана...), хумор и специфични реторички или симболни форми, речиси е невозможно да бидат посредувани. Во ваквите примери, имено, доаѓа до делумни или целосни недоразбирања поради погрешните претстави за значењето на некој израз, исто како што тоа може да предизвика потполн застој во комуницирањето поради непознавање, односно неразбирање на контекст на определен дел од „туѓата“ реалност. Во оваа смисла, на поединецот или на општествената група им е тешко или речиси невозможно да го мине рубиконот на „својата реалност“, а да не ризикува да биде прогласена за „предавник“ и/или „отпадник“.

Комуницирањето речиси секогаш се одвива под притисок на нерамноправната распределба на материјалните добра и моќ, што во современото информациско општество се манифестира и преку различната куповна способност за поседување и ракување со сите информациско-комуникациски производи и/или алатки на пазарот. Општествата во транзиција, какво што е и македонското, имено, освен традиционално незадоволителното образовно ниво на населението, веќе се соочуваат и со сите опасности од нова, „електронска неписменост“, која не само од процесите на комуницирање, туку и од начинот на организација на економијата, работењето, социјалните облици на живеење и едукација, исклучува и маргинализира големи контингенти од повозрасните категории граѓани. Како во вакви услови традиционалните медиуми да креираат уредувачки агенди, да продуцираат содржини што (ќе) водат кон културна, социјална и политичка инклузија, кога на примерот на настаните на Калето се покажа дека новите електронски мрежи можат да извршат мобилизација во чија основа се наоѓа говорот на омразата? Работите стануваат уште посложени со оглед на тоа дека сите видови елиминирање се квалификуваат како државно посегнување по слободата на комуницирањето на Интернет. Од друга страна, се поставува прашањето како најсоодветно да се примени ставот 2 од членот 10 на Европската конвенција за човековите права во превентивна, административна или судска постапка. Имено, македонското судство не може да се пофали со пресуди што би санкционирале говор на омраза изречен преку традиционалните медиуми, иако за тоа постојат голем број примери во прецедентното право на Европскиот суд за човекови права во Стразбур.

Од друга страна, расте и бројот на оние што се незадоволни од сознанието дека социоекономските, политичките, културните и академските елити со активна поддршка на медиумите ја узурпираат јавната сфера на начин што преку моќните мултинационални компании ни наметнуваат дури и „култура на Кока-кола“. Натаму, како сурогат на немоќта, подложноста на манипулации и атрофирањето на сетилата и/или способноста на индивидуата за самостојна (одговорна) акција, се мултиплицира бројот на самопрогласените „експерти“, „аналитичари“ и други узурпатори, кои еминентниот француски социолог П. Бурдије своевремено ги нарече „фаст-тинкерси“. Сè поголем е бројот на оние што сметаат дека за граѓаните и за демократијата е добро што наспроти „официјалната“, се формира и една „автономна“ јавна сфера во сајбер-просторот. Примерот на Калето, сепак, во некои натамошни потемелни анализи ќе покаже дека и новите социјални мрежи може да бидат злоупотребени за неконтролирано ширење го-



вор на омраза, во основа да поттикнуваат организирање во толпа, а не во групи на самосвесни, општествено одговорни и самодејствувачки субјекти. Конечно, од кампањата во 2006 година на американскиот претседател Барак Обама, социјалните мрежи (Фејсбук, Јутјуб и Твитер) станаа и мошне значајни политички и пропагандни алатки.

Новата парадигма на меѓукултурното комуницирање што ја оформи современата комуникациска теорија под влијание на експанзивните /мултиплицирачки дигитални технологии и глобализација на комуницирањето поаѓа од тезата дека тоа не може да се анализира исклучиво како мирно и неконфликтно соочување на различни културни ентитети. Во суштина станува збор за интеракција меѓу два или повеќе комуникациски канали/системи, која предизвикува напнатост и во себе крие и латентен меѓукултурен конфликт поради различните интереси, споредби, квантификации и остварувањето политичка, економска, социјална, културна, технолошка, општествена, па и цивилизациска моќ. Меѓукултурното комуницирање, според тоа, посоодветно е да се сфати како противречен процес на приближување на културните разноликости, но и на недоверба, заострување на „туѓоста“ и, во исто време, заштитата на идентитетот.

Ваквото сфаќање на меѓукултурното комуницирање на ниво на односи меѓу Западна и Источна Европа би претставувало еден од значајните или нужните чекори на патот на воспоставување на разнолика и инклузивна симболна географија. Во еден таков заеднички европски културен простор, ниеден граѓанин од ниедна земја на „Западен Балкан“ не би се нашол во фрустрирачка положба на „замрзнат во минатото“. Отсекогаш бевме убедени дека на Запад луѓето ги оценуваат според нивните индивидуални вредности, но тоа не е така. Ќе те прашаат од каде си и веднаш кога ќе кажеш од Босна, Македонија или од Албанија, тие многу често стануваат студени и недостапни и воопшто не сакаат да те запознаат како личност.

И во она што во минатото беше познато под синтагмата „југословенски културен простор“, многу цврсто беа фиксирани границите меѓу „нас“ и „нив“ (развиените и недоволно развиените), па така во Словенија работниците и другите граѓани од неразвиените републики беа познати како „јужњаци“ и беа доживувани на типично негативен начин, како помалку способни, мрзеливи, агресивни, а пејоративно беа наречени „чефурји“ (Stanković, 2005:351). Масовните протести што се одржаа во почетокот на јуни 2011 година во Љубљана на „невидливите“, документарните потресни телевизиски емисии на словенечкиот јавен радиодифузен сервис за „заборавените работници“, индицираа и еден неоколонијален дискурс, бидејќи тие имаат таква судбина само поради тоа што не се „наши“, а такви се поради тоа што доаѓаат од подрачја на поранешна Југославија (Petrović, 2010).

Во соседското опкружување, сто години по Букурешкиот мировен договор (1913), со кој Македонија беше поделена, од Грција, Бугарија и од Албанија силно одекнува еден политички и медиумски неоимперијалистички балкански дискурс. На Македонците во овие три земји не само што не им се признаваат индивидуалните и колективните човекови права на самоидентификација, туку официјалната политика во овие држави не дозволува тие да бидат и статистички „препознаени“. Ваквата продолжена негативна политика кон македонските малцинства во овие земји како кон нешто „туѓо“ што треба да биде асимилирано

и претопено во име на нивната „едонационалност“, ги исклучува, ги стигматизира и ги дискриминира сите што декларираат „поинаков/различен“ национален, јазичен, културен или верски идентитет.. Односот кон „другите“, т.е. кон Македонците како национални малцинства, во овие земји асоцира на механизмите на угнетување од колонијалниот период на Западна Европа. Фактот што ООН, ЕУ, Советот на Европа и НАТО дозволија да бидат користени како алатки против правата на Македонците на самоопределување и самоидентификација, директно влијаат „Западен Балкан“ се конституира како неоколонијално подрачје. И државите на „третиот свет“ со неспоредливо поголема почит и одговорност се однесуваат кон пресудите на Меѓународниот суд на правдата во Хаг, отколку што тоа го сторија НАТО, ЕУ и Советот на Европа, кои залагањето за владеештвото на правото го промовираат како базичен принцип на демократијата.

3. Политичко-културната топографија и мненска атмосфера пред транзицијата

Меѓу седумдесеттите и осумдесеттите години на XX век економската и општествената криза во поранешна Југославија се продлабочуваше, а уставните измени во 1974 година не дадоа одговор ниту на сè поизразените несогласувања и судири меѓу републиките и покраините, кои со овие промени добија уставоврен статус. Априорниот авангардизам и монополот на Сојузот на комунистите како единствен легитимен политички субјект, од една, и моделот на „договорна економија“, од друга страна, до крајни граници ги заострија противречноста и неспособноста на тогашните политички елити за асимилирање на придобивките на новата научно-технолошка револуција и развојот на пазарните и другите економски законитости. Навистина, наспроти доминантната идеологија во Источна Европа за бесконфликтноста на социјалистичкото општество, во тогашна Југославија беа легитимни теориските расправи за различните интереси, нивната иманентност и конфликтност. Меѓутоа, по појавата на книгата на Е. Кардељ „Плурализмот на социјалистичките самоуправни интереси“ во раните седумдесетти години на XX век, тие расправи изгубија во интензитет и значење, бидејќи се насочија исклучиво кон стереотипни варијации на социјалистичкото самоуправување и делегатскиот систем.

Заострувањата на глобалната криза во речиси сите сегменти по осумдесеттите години на XX век и неможноста преку таков модел да се решаваат клучните општествени проблеми и противречности, доведоа до зголемување на незадоволството на граѓаните. Така, во истражувањето на јавното мислење во 1986 година се утврдува „незадоволство од општата состојба“, а истражувачите особено го нагласуваат фактот дека критичките ставови за меѓунационалните односи во Македонија (лоши, главно лоши) од занемарливите 3,15 во претходната година сега се искачиле дури на 29,53% и обратно: афирмативните оценки од 77,48% се намалиле на 31,08%. Оценката за состојбата на меѓунационалните односи во Југославија била уште понеповолна, бидејќи дури 47,49 % од анкетираниите граѓани не биле задоволни од нив. Барометарот на задоволството на граѓаните од здравството, образованието, комуналните и другите услуги покажува надолна линија во оценувањето на нивниот квалитет (Петровиќ и Кимов, 1988: 160-198).



Истражувањата на политичко-културната топографија во средината на осумдесеттите години на XX век и во Македонија и во тогашна Југославија, исто така, покажаа дека наспроти очекувањата со социјалистичкото самоуправање да се создаде нова еманципаторска култура, сепак и понатаму се доминантни моделите на поданичка политичка култура (Јакимовски, 1986: 204; Podunavac, 1983). Во еден брилијантен есеј белградскиот автор Д. Вујошевиќ утврди номенклатура на 35 култа: култ на меѓи и делби, култ на власт, култ на неработење, култ на празнување и парада, култ на дискусија и празнословие, култ на премолчување и замаглување, култ на „снаоѓање“ и врски, култ на присвојување на државното, култ на грешки (и на простување грешки), култ на неодговорност и неспособност итн. (Вујошевиќ, во Јакимовски, 1986: 205).

Овие „антивредности“, за само десетина година, со почетокот на транзицијата и приватизацијата, ја покажаа својата реална „меркантилна вредност“. Оние поединци што општествено порано беа непрепознатливи, но знаеја да „се снајдат“, креираа и реализираа модел на приватизација преку кој приграбија толку голем дел од материјалното богатство за да можат реално да се чувствуваат дека си се доволни на самите себе. На некогашните самоуправувачи како формални титулари на општествената сопственост, таа во суштина секогаш им изгледала како нешто „туѓо“, и сега, кога со приватизацијата тоа и формално не е повеќе „нивна“/„наша“, пред очи им се случуваше легален грабеж, узурпирање, отуѓување итн.

„Филозофијата на молчење“ како еден вид ендемски политичко-културен, но и социјален и индивидуален модус да се опстане и по можност да се авансира по општественото скалило, ја инхибираше нивната, но и секоја друга граѓанска свест на спротивставување. На тој начин, и во новите услови беше овозможен триумф на „култот на грешките“. Ако се суди според сета досегашна политичка мемоарска литература во Македонија, речиси сите клучни политички, научни и експертски актери признаваат дека приватизацијата била направена неправедно и погрешно и поради тоа генерира голем број и големи тешкотии во модернизацијата и развојот на општеството. Меѓутоа, никој не е подготвен да ја преземе одговорноста. Значи ли тоа дека и во новиот општествен систем триумфира култот на грешките и особено – на простување на грешките?

Истражувањата на јавното мислење од тој период ја отсликуваат мненската клима во општеството, социјалните услови на индивидуите и на групите, како и нивните ставови, погледи, вреднувања, верувања и очекувања. Анализата на агендата и зачестеноста на прашањата и одговорите/податоците укажуваат на јасно воочливи трендови и нивна ситуацијска детерминираност и временска варијабилност.

Генерално би можело да се идентификуваат четири карактеристични фази: (1) до седумдесеттите години се рефлектира некоја отапеност на општата политичка, мненска и културна клима; (2) во периодот меѓу седумдесеттите и осумдесеттите години преовладува конформизмот на јавното мислење, прифаќање и следење на клучните општествени постулати; (3) по осумдесеттите години, како последица на продлабочувањето на политичката, економската и општествената криза, јавното мислење станува покритично во поглед на самиот карактер на системот на социјалистичко самоуправање и неговите носители;

(4) крајот на осумдесеттите години веќе значи процес на критичко вреднување, дедогматизација не само на политиката, туку и на другите општествени сфери, радикализација на критиката и барање алтернативи.

Почетокот на деведесеттите години на XX век означи инаугурирање на еден нов политички систем: приватна сопственост, политички плурализам, човекови права и слободи, вреднување на личноста, на нејзината автономија итн. Новиот либерален капитализам се очекуваше дека ќе доведе до отворање простор за учество на граѓаните во пошироки економски, политички и културни процеси во рамките на т.н. делиберативна демократија, како и дефинитивно легитимирање на улогата на цивилното општеството. Во моментот кога и цивилното општество доби легитимен „партнерски“ статус во насока на развивање добри практики на управување, медиумите и нивните „гејткипери“ конечно можеа да го отворат и спектарот на известување за различностите, дури и за теми што долго беа табуизирани, а некои и долго криминализирани, почнувајќи од медицинскиот третман на хомосексуалноста до вербалниот деликт (Јакимовски, 2003: стр.113; Тош, 2002: 5-7).

4. Идентитетската политика во Европа и „Западен Балкан“

И, каде е Македонија по нешто повеќе од дваесет години? Првиот дел од одговорот е дека во Македонија, всушност, никогаш и не беше отворена вистинска дебата за суштината, карактеристиките и вредностите на либералниот капитализам. Мнозинското јавно мислење во почетокот на воведувањето на политичкиот плурализам беше дека „старото заврши, новото доаѓа“. Меѓутоа, никој не иницираше јавната дебата за општествениот премин од социјализам во капитализам, кој оксиморонски беше наречен транзиција. Наместо либерален и демократски, добивме „тајкунски капитализам“, кој во основа ја поништува идејата за општество на поголема социјална правда и грижа за вулнерабилните социјални групи. Со оглед на тоа дека и голем дел од интелигенцијата на универзитетите учествуваше во „коруптивната приватизација“, постои сериозен – речиси историски – дефицит од релевантен и кредибилен актер што би поттикнал дебата за тоа во која насока тргна општеството.

И одговорот на вториот дел од прашањето не е оптимистичен. Географски, како дел на Југоисточна Европа, во зачленувањето во НАТО и ЕУ, Македонија, како и другите земји од овој регион, гледаше како на силен – и стратегиски единствен – еманципаторски потенцијал. Меѓутоа, од крајот на деведесеттите години на XX век (за апсурдот да биде поголем, со почетокот на новиот милениум), таа заедно со државите настанати од поранешните југословенски републики (минус Словенија, плус Албанија) е дел од еден изразито идеолошки обременет политички концепт наречен „Западен Балкан“. Кованицата е создадена во ЕУ и претставува еден од клучните изрази за процесите на пристапување. На прашањето што е тоа Западен Балкан одговор може да се добие само доколку тоа се преобрене со негација и ако прашаеме што не е Западен Балкан. Одговорот се понудува сам: „не е Европска Унија“.

Некои автори сметаат дека овој поим повеќе се однесува на Западна Европа и нејзините идентитетски проблеми отколку што тоа би било некаква претстава за географската целина што се означува како Западен Балкан.



Критичарите констатираат дека стратегијата на Европската Унија кон ова подрачје е хегемонистичка: ниту е целосно исклучување, ниту брза интеграција, туку покровителство, дозирање, кое постојано се наоѓа меѓу две крајности. Еднаш е понуда на помош во приклучувањето, но при секој неисполнет „бенчмарк“ или нерешено прашање според стандардите на ЕУ-администрацијата, бргу се преобврнува во закана и условување. Претставата за државите во регионот „како деца“ и честата примена на „стап и морков“ го репродуцираат патерналистичкиот однос на ЕУ. Членството во Унијата стана легитимизациско средство, исклучуваат и вклучуваат само оние што веќе се во ЕУ, додека оние што се трудат за членство се на „пат кон Европа“, па според тоа и се исклучени (Petrović, 2010).

Моделот на „исклучување“ што своевременно теориски го промовира М. Фуко, веројатно парадигматски се однесува токму на примерот на Македонија, од која за евроинтеграциите се бараат отстапки што таа не може да ги прифати, а тие ѝ се наметнуваат само поради фактот што е „надвор“. Парадоксот оди дотаму што „исклучувањето“ на Македонија се третира како „демократско право“ на оној што е „внатре“, при што „културата на компромис“ се интерпретира на начин што претставува тотална деградација на постојниот систем на меѓународно право!

Репрезентацијата на Западен Балкан во политичкиот и медиумскиот дискурс во Западна Европа покажува дека поимот на европејството практично се изедначува со припаѓањето кон Европската Унија. Ваквото воспоставување европски идентитет сведочи за сè уште големиот меѓукултурен процеп меѓу европскиот Запад и Исток. Метафоричката разлика меѓу Запад и Исток во книгата „Европа без Европејци“ словенечкиот филозоф А. Дебељак пластично ја опишува како „страшна асиметрија на европскиот идентитет“: „Ако можеби на прв поглед не се препознава дека сум `источњак`, `Словен`, `Балканец` и мојата физиономија молчи за моето етничко потекло, сепак, ме издава токму несигурното движење по паркетот. Политичката економија на несигурност, имено, се открива во најситните движења и играта на мускулите на лицето. Може да се препознае во речиси несигурните движења на телото и автоматизмот на реагирањата. Во мојата претпазливост не е наталожено само искуството на социјалистичкото сиромаштво, (...) туку во неа се крие пред сè горчливото искуство на непрепознатливост. Тоа не е исто како да се биде незабележан, (...) Едноставно станува збор за некакво невидливо, а мошне присутно чувство дека моето место, всушност, не е покрај салонската маса со денешниот број на 'Еспресо' и 'Интернешнел хералд трибјун', туку во најдобар случај, за кој би требало да бидам благодарен, таму некаде надвор, на границата на прифатливиот јавен простор, на тераса, не на улица, но сигурно не и во преграатките на климатизираното удопство (...) Словенија, или поточно цела Источна и Средна Европа, не се наоѓаат во речникот на препознатливата културна топографија на Запад. Бидејќи сè уште ни јазично не е препознаена, не може да се надева да биде цивилизирана. Сè уште е премногу непозната, туѓа, поинаква" (Debeljak, 2004:24-25).

Поимот Западен Балкан во медиумскиот и политичкиот дискурс е прифатен речиси без забелешки, иако државите од овој дел на регионот ги третира како „деца“ на кои им е потребен старател. На некои од оние што се „внатре“, значи во Европската Унија, тоа им овозможува да формираат и своевиден колонија-

листички дискурс кога станува збор за користење на историското наследство или за присвојување материјални и други ресурси, а во случајот на Македонија, Грција ја злоупотребува позицијата на членка за насилно да го промени националниот, јазичниот и културниот идентитет на Македонците.

Од земјите во регионот, Бугарија и Романија би можело да се сметаат како парадигма на премин од „комунистичка репресија“ во „депресија по прием“. Македонија, пак, би можела да биде школски пример за „претприемна депресија“ кога и по 5 години целосно исполнети услови за почеток на преговори за пристапување во Унијата, ѝ се поставува дополнителен услов од идентитетски карактер. Тоа покажува дека Унијата не го доживува Западен Балкан само како подрачје на беда, војни, конфликти, „етнички нарцизам“, туку и како простор за „булдожер-дипломатија“ и „култура на компромис“, која имплицира и „доброволно самообезличување“. Тоа, се разбира, потоа ќе биде интерпретирано како постапување по „сопствена волја“, па така шизофренијата во медиумскиот и политичкиот дискурс станува комплетна.

5. Медиумската репрезентација, дискурсите и стереотипите

Македонија е мултикултурно, мултиетничко, мултиконфесионално и мултијазично општество. Кога се дефинира политичкиот систем, се нагласува неговата инклузивност, т.е. уставно вградените механизми разноликоста на општеството да создава практики на ефективна мултиетничка и мултикултурна демократија. Со ваквата дефиниција или со нејзините слични деривати, меѓутоа, се чини не се согласуваат сите, па дури ни актерите што се нејзини креатори. Од една страна, Македонците, поради тоа што со уставните измени по Охридскиот рамковен договор од 2001 година од уставотворен народ се претворени во „мнозинска етничка заедница“. Од друга страна, Албанците сметаа (т) дека е потребен договор со кој државата и официјално би станала бинационална, а со тоа албанскиот би добил статус на официјален јазик на територијата на целата држава. Па така и по 12 години од Охридскиот рамковен договор имаме состојба во која политички и медиумски дискурзивно сè уште доминираат категориите „ние“ и „тие“, „наше“ и „нивно“, па затоа „нашите херои“ не се и „нивни херои“ и обратно. Во време на политичко-партиски несогласувања, кризи или во изборните кампањи еклатантно и отворено ќе се манифестираат и говор на омраза, нетолерантност и закани.

Во политичкиот и медиумскиот дискурс нетолеранцијата перзистира преку повремени ерупции, кои најчесто се „санираат“ поради интересите на политичките актери што располагаат со поделбата на „колачот на власта“. И така до следниот инцидент или изборен циклус продолжува хибернацијата во која актерите се грижат околу „колачот“. Особено загрижува тоа што и цивилното општество од фактор на инклузија, исто така, етнички, религиозно, културно и јазично е поделено. Општеството не е во состојба да „произведе“ заеднички интегративни и еманципаторски сили, па така вкупната состојба во него сè повеќе произведува политизација врз етничка основа, поделби и затворање во табори, кои се однесуваат како да се „принудени“ да се толерираат. И оние поединци или групи што имаат критички став кон овие појави, во крајна инстанца мораат



да му се приклучат на „својот табор“ доколку не сакаат од него да бидат изолирани или санкционирани.

Главната и најсериозна последица од ваквиот политички и медиумски дискурс е што „непрепознаени“ остануваат и поголеми заедници (ромската) или вулнерабилни и маргинализирани групи со разни видови пречки или хендикеп. За политичките и бизнис-елитите, меѓутоа, најзначајно е што фокусот врз етничките теми им овозможува спокојно да ги градат своите „империи“ во услови на драматично социјално осиромашување и декласирање на витални делови од населението. Поради тоа во медиумите во Македонија отсуствува јавна дебата за разликите во економската и општествената моќ, изразени преку вработеноста или невработеноста, меѓу урбаниот и руралниот развој, сиромаштијата и „народните кујни“ за лица или семејства што од својот труд порано можеа пристojно да живеат, исчезнувањето на цели општествени слоеви итн.

Оваа политичка и медиумска мимикрија воопшто не е случајна: новинарите и медиумите би го загрозиле статусот или аурелот на борци за „националната кауза“ и со тоа би ризикувале и да станат нејзини „предавници“ кога би покажале „разбирање“ и за другите покрај себе. Поради тоа поделбата на „патриоти“ и „предавници“, колку и да изгледа парадоксално, функционира како доминантен медиумски и политички дискурс и кај Македонците и кај Албанците, како две најголеми етнички заедници во земјата.

Главните валенции на политичкиот и медиумскиот дискурс во водечките печатени и електронски медиуми ќе ги анализираме преку принципот на репрезентација како истражувачка алатка. На подрачјето на културните анализи како истражувачка оптика ја употребуваат подолго време (почнувајќи од Сосир), но се афирмира во последните две-три децении. За разбирање на овој концепт неопходно е познавање – барем во груби црти - на теориските елементи на т.н. структурализам.

Поедноставено кажано, станува збор за она што се нарекува епистемолошки пресврт со трудовите од страна на француските постструктуралисти. Тие, имено, решително прекинаа со дотогаш преовладувачкиот хуманистички - и во голема мера објективистички - поглед на светот, каде што научниците општеството го гледаат или како збир на рационални, творечки и морални суштества или пак го интерпретираат во термини на индивидуалната независна системска логика (Giddens, 1977-1989).

Постструктуралистите (Фуко, Лакан, Дерида и други) утврдија низа аргументи што се слеваат во тврдењето дека општеството во суштина е составено од мноштво дискурси, кои индивидуите (како рационални, морални итн. актери) ги конструираат, што не ги доведува во прашање само хуманистичките тврдења за индивидуата како целосно, рефлектирано и единствено суштество, туку и оние погледи (именувани како објективистички) што општеството го гледаат како некаков вид неперсонална структура.

Од конструктивистичка (т.е. постструктуралистичка) перспектива општеството, според тоа, не претставува некој објективен факт (па дури и ако се работи за реални, самодоволни индивидуи/актери или објективни општествени структури), туку се јавува како комплексна текстура, која на различни нивоа ја продуцираат различни дискурси. Дискурсите, пак, според постструктуралистите, претставуваат низа на изјави/појави или медиум за говор за определени теми

во определен историски момент, а од друга страна, тие теми дури со тоа ги обликуваат/конструираат.

Според тоа, дискурсите (изјавите како една од манифестациите на јазикот) не одразуваат нешто што веќе би било „таму надвор“ (во „реалноста“), туку тоа надворешно допрва ни го покажуваат, т.е. Го осмислуваат - а со тоа и го конструираат - преку различни постапки на раскажување, класифицирање, претставување и слично. Јазикот и дискурсите, значи, не го „одредуваат“ светот, туку ни го обликуваат, го конструираат, и со тоа индивидуите ги внесуваат во некои специфични односи кон светот, луѓето околу нас и слично. Ова, се разбира, не значи дека конструктивизмот се сомнева дека во „реалноста“ постојат определени „вистинити“ работи, туку инсистира на тоа дека работите (предмети, личности, појави, настани итн.) ни стануваат достапни секогаш преку различни дискурси, кои сето тоа ни го обликуваат (интерпретираат) во некои за нас смислени целини што имаат определено значење.

Во оваа светлина прашањето на репрезентацијата во македонските медиуми би можело да биде поставено на следниот начин: доколку дискурсите (не) ја одразуваат реалноста, туку секогаш на културно специфични начини само ни ја претставуваат (репрезентираат), тогаш интересирањето треба да се насочи кон барањето одговори: како го прават тоа, со какви референции, поттонови и асоцијации? Со оглед на тоа дека процесите на дискурзивното конструирање на вистинитоста (реалноста) во најголем дел се реализираат преку текстовите и медиумите во современата популарна култура како мошне специфични репрезентации на општеството, идентитетите итн., ќе се обидеме тоа да го изложиме на критична опсервација. Целата е двојна: да ги откриеме оние моменти на проблематично легитимирање на постојните односи на моќ, односно евентуалните еманципаторски моменти на нивно проблематизирање.

Нашата политичко-културна топографија покажува дека во известувањето за различностите во Македонија медиумите не само што го прифаќаат, туку и го потхрануваат политичкиот дискурс оптоварен со стереотипи. Тоа што сме повеќе од две децении во транзиција и што дојде до нова прераспределба на сопственоста, на економската и на политичката моќ, не го објаснува во доволна мера легитимирањето на стереотипите што натурализираат привилегии на определени индивидуи или општествени групи и маргиналност на други. Во што е специфичноста на стереотипите? Стереотипите се мошне едноставни, јасни, општо признаени, лесно запамтливи и разбирливи карактеристики што им се припишуваат на индивидуите, во исто време и некој вид *ийови* со способност да ја *редуцираат* целокупната комплексност на индивидуите или општествените групи на тие неколку поедноставни и претерани потези (Lippmann, 1999: 86 -90). Дури и нешто повеќе: таквите редуцирани слики да ги фиксираат како нешто *природно* и *нейроменливо* (Dyer во Hall, 2000: 257).

Стереотипите не се јавуваат каде било, туку по правило таму каде што постојат големи нееднакости во односите на моќта помеѓу различни групи. Моќта, имено, секогаш е насочена против оние што се подредени, односно исклучени, а стереотипите се едно од клучните места каде што се случува (осмислува, легитимира) тоа исклучување. Во согласност со нивната вплетеност во мрежата на општествената моќ, стереотипите се своевиден меѓник меѓу нормалното и прифатливо-



то, на една страна, и ненормалното и неприфатливото, на друга страна, при што тоа го прават така што сето она што е на спротивната страна (како ненормално и поинакво) го исклучуваат на начин што тоа (другото/поинаквото) го делегираат во темниот простор на опасното, извалканото и табуизираното. Работата изгледа некако сложена, а во суштина станува збор за тоа дека стереотипите првин симболно ги фиксираат границите меѓу „ние“ и „тие“ (или „нас“ и „нив“) како нешто битно и непроменливо, а потоа констатираат дека околу она што не е „наше“ се натрупуваат негативни чувства. На пример, кај европските, белите народи постои стереотип за од нив сосема различните сорти/раси (црна, жолта, арапска, мулатска, хиспаноамериканска), кои типично се разбираат како мрзливи, валкани, помалку умни или религиозно фантазирани. Во САД изразот „негро“ е типизиран вид црнец како валкано, деградирано суштество - уште и „црнчуга“ (Bogle:1973).

Во Македонија не е направено комплексно истражување на стереотипите, иако тие сериозно го контаминираат медиумскиот и политичкиот дискурс, а многу често го (пре)насочуваат и го (де)легитимираат општествениот или историскиот процес. Постојат текстови што анализираат одделни фрагменти или идентитети, но работите во суштина се многу покомплексни. Поголемиот број репрезентации што се појавуваат во песните, приказните, шегите, анегдотите, легендите, танците, романите, информациите, експертите или каде било на друго место, речиси секогаш имаат прилично јасни политички или културни импликации во смисла на легитимирање или проблематизирање на постојната општествена состојба.

Стереотипното репрезентирање е мошне значајна точка на интервенција на моќта во процесите на означување, и како такво при анализата на клучните пристапи го истакнуваме на прво место, иако научно мотивираната анализа никогаш не запира исклучиво на тоа рамниште. Исто така, како што е битна анализата на тоа што и како е репрезентирано, исто толку значајни се и другите аспекти, како на пример, она што воопшто не е репрезентирано (премолчано, прикриено).

Општествената реалност, имено, ја сочинуваат комплексни урнеци/мрежи на различни процеси, интерпретации и настани. Тоа значи дека целокупната комплексност во различните текстови секогаш е редуцирана на нешто повеќе или помалку поедноставени и атрактивни раскажувања/искази, при што треба да се разбере дека редуцијата на комплексноста на кохерентни и атрактивни раскажувања сама по себе не е проблематична - во процесите на осмислување на реалноста - и до некоја мера веројатно е дури и нужна.

Она што мора да се има предвид во критичката анализа е фактот дека при тоа некои настани (предмети, интерпретации итн.) во принцип се опфатени (забележани, претставени, интерпретирани, употребени во репрезентациите), додека други од агендата на релевантноста веќе во самиот почеток испаѓаат. Обично испаѓаат оние што или се ирелевантни или се опасни за носителите на моќта во општеството. За истражување на репрезентацијата суштествено е да биде согледано и да се биде внимателен кон она што е репрезентирано, како и кон она што воопшто го нема во системот на репрезентации што го анализираме (интерпретативно исчезнува или смислено се прикрива). Изгледа дека воопшто не е изненадувачки што Ф. Тенис пред речиси 100 години го постави прашањето „дали е можен чесен и разумен дневен печат“ (Tonnies, F., 1998:145).

Следниот значаен елемент/карактеристика на истражувањето на медиумската репрезентација е прашањето на полисемичноста. Го сакале продуцентите тоа или не, факт е дека поголем број репрезентации вака или онака не нудат сосема еднобојни (политички) интерпретации на општеството и на светот. Значењата што ги пласираат (или ги „откриваат“ во т.н. истражувачко новинарство), во различни информативни (како и во други) текстови вообичено ги поддржуваат или ги (де)легитимираат силите на општествената хегемонија. Меѓутоа, никогаш до крај. Различни режими на репрезентации во медиумите и во популарната култура со тоа што го претставуваат светот на мошне специфични (хегемонистички) начини, претежно ги поддржуваат постојните општествени хиерархии. Но поради лизгавиот карактер на текстот како таков, неговото значење никогаш не е во целина фиксирано (Дерида). И конечно, бидејќи идеолошките конструкти на реалноста никогаш не се заокружуваат во целина и без остатоци во некакви сосема кохерентни идеолошки слики на светот, тие никогаш не се еднозначни (Južnič, 1973: 15 – 60).

И конечно, како што постојат хегемонски, така постојат и експлицитно (политички) артикулирани антихегемонски репрезентации. Значи, постојат системи на репрезентации што мошне експлицитно и свесно ги проблематизираат доминантните модели и нудат некои јасно осмислени алтернативни настани, слики и интерпретации. Конкретните анализи, се разбира, не можат да ги опфатат сите плурални аспекти на репрезентации истовремено. Бидејќи нештата во реалноста се мошне комплексни и испреплетени, најпроникливи анализи се оние што опфаќаат повеќе елементи. Поголемиот број репрезентации било да се појавуваат во архитектонски или споменични градби, ликовни дела (слики или скулптури), фотографии, марки, летоци, филм или видео, песни, шеги, анегдоти, легенди, танци, романи, стрипови, списанија или цедеа, научни студии или експертизи, вообичаено секогаш имаат мошне јасни практични/политички импликации во смисла на легитимирање или проблематизирање на постојниот општествен систем.

6. Иднината на мултикултурализмот на Балканот и во Македонија

Преовладувачката медиумска тематска сосредоточеност кај нас сè уште е врз колективитетот. Така, доминантно во текстовите на албански јазик настани од 2001 година се интерпретираат како борба на „голоракиот народ“ за рамноправност, додека на македонски јазик доминантно тоа е „напад врз државата“. Иако и по 12 години не постои согласност околу тоа дали тогаш се случи војна или воено-политички конфликт, и Охридскиот рамковен договор, кој се појави како модус, различно се интерпретира и се инструментализира (политички: позиција - опозиција на албанските партии). Американецот Р. Хислоп како една од причините за настаните во 2001 година ја наведува „коруптивната размена“ меѓу етничките елити (Hislop, 2005). Љ. Минчова, пак, како клучен фактор ги наведува дејствувањето и „трансграничната мрежа на албанското ЕТСД (Албанско етнотериторијално сепаратистичко движење) од Косово“ (Mincheva, 2001). По „прелевачкиот ефект“ дојде Охридскиот рамковен договор, настапи фазата на „надминување на конфликтите“ и „градење доверба“, во што учествуваше и меѓународната заедница (претставена преку ЕУ, САД и НАТО).



Дванаесет години по настаните во 2001 година, наместо поголема партиципација на граѓаните преку децентрализација и развој на локалната самоуправа, остварена е само прераспределба на моќта врз етнички принципи, па така се формирани два доминантни „етничко-политички блока“. Охридскиот рамковен договор според Мек Гири и О`Лири спаѓа во категоријата на консоцијални методи на поделба на моќта. Според Хоровиц, пак, интегративното делење на моќта подразбира создавање мултиплицирани точки на моќ, што требаше да го овозможи децентрализацијата од 2004 година. Тој смета дека е грешка што единиците на локалната самоуправа наместо да се етнички што е можно пошаренолики, беа конструирани со цел да се постигне поголема етничка хомогеност (Илиевски, 2008:182). Непосредните актери на воените судири, било како „бранители на државата“ или „борци за рамноправност“ (или обратно како „славномакедонци“ и „шиптари“), со секоја нова поделба на моќта остануваат сè помалку општествено препознатливи, а решавањето на последиците врз здравјето и персоналниот и статусот на нивните семејства се пролонгира поради ненадминатите поделби на „тие“ и „ние“. Две постконфликтни општествени групи со етнички предзнак еднакво се погодени, но иако се фактички една голема маргинализирана група, поради расцепите и предрасудите би било нереално да се очекува дека заедно ќе ги идентификуваат/артикулираат заедничките точки на барањата што би им ги испорачале на „нашите“/„нивните“ политички елити. Внатрешнораселените лица, пак, како најмаргинализирана постконфликтна општествена група, за медиумите и за политичките актери се толку неприепознатливи, небаре се чини дека ако не се споменуваат – и во реалноста нема да постојат.

Овој проект има благородна мисија да ги истражи и да ги реафирмира професионалните и етичките стандарди при известувањето за различностите во македонското новинарство. Интервјуата со новинари и уредници во МРТ ја потврдуваат сликата што е општопрепознатлива: програмите на радиото и телевизијата на македонски и на албански јазик не само што немаат елементи на заедничка професионална и уредувачка агенда, туку реално функционираат како паралелни сервиси. А станува збор за новинари и уредници што минале голем број домашни и меѓународни тренинзи за обука за известување за различностите!

Темата за мултикултурализмот не е иманентно македонска, но е многу значајна за нашето општество. Во публикацијата насловена „Мултикултурализам: надминат или ненадминлив концепт“, неколку компетентни домашни и странски автори трагаат по одговори на поставената дилема (Георгиев, 2007). Индикативен е ставот на еден странски автор дека Западна Европа би можела да научи нешто од југословенското и од балканското искуство (Росиг, 2007: 80-90). Самиот наслов кажува дека во Западна Европа постојат различни погледи околу мултикултурализмот, а кога на тоа ќе се додаде и Русија, која го репрезентира Истокот, специфичните историски, религиозни, јазични и културни контексти, тој добива уште посепцифично значење. Каква е тогаш иднината на мултикултурализмот во Македонија?

Прво, Македонија ќе продолжи да се развива како демократско мултикултурно општество поради тоа што одредбите на Охридскиот рамковен договор се преточени во амандмани на Уставот. Имплементирањето на овој договор претставува еден од условите за прием на Македонија во НАТО и во ЕУ. Овие

две организации, кои не се прославија премногу во решавањето на крвавиот расплет при распаѓањето на поранешна Југославија, пострамковна Македонија ја сметаат за свој најуспешен проект. Проширувањето на конфликтот во 2001 година е превенирано, Македонија од корисник се трансформира во давател на услуги на безбедност, а токму мултикултурализмот се смета како дел од таа успешна евроамериканска балканска приказна.

Второ, од Македонија ќе се очекува и натаму да работи на јакнење на довербата меѓу македонскиот народ како мнозинска и другите етнички заедници, а пред сè албанската. ЕУ и нејзините членки нема да инвестираат нови дополнителни големи средства за обуки или проекти, но ќе бидат внимателни кон опасноста од компромитирање на некои проекти, како оној на ОБСЕ за почетокот на учење на македонскиот јазик од прво одделение во основното образование и повлекувањето на „меѓународниот фактор“ од него. Интегративни решенија, се разбира, се неопходни, бидејќи системот на средно и високо образование на албански мајчин јазик без добро знаење на македонскиот јазик ќе претставува реална пречка за мобилноста во бизнисот и вработувањата, протекот на идеи, стоки и услуги, заедничките проекти во културата, науката и истражувачката дејност итн. Незнаењето на македонскиот јазик долгорочно би претставувало една од најсериозните закани за намалување на и онака нискиот степен на интеграција во општеството. Се разбира, она што најмалку ѝ е потребно на Македонија е продолжената специфична информативна гетоизација, како плодна почва за потхранување или зајакнување на предрасудите и стереотипите, што дополнително би го контаминирало и отежнало меѓукултурното комуницирање.

Трето, иднината на мултикултурализмот во Македонија во голема мера ќе зависи и од импулсите што ќе ги добива од поширокото регионално опкружување. Мултикултурализмот не може да биде ексклузивност на Македонија, туку неговата иднина мора да се гледа како општоприфатен и имплементиран регионален модел и практика. Независно од официјалниот (големодржавен) концепт на „еднонационални држави“, малцинства постојат и во Албанија, и во Бугарија, и во Грција, и во Србија, тие зборуваат на својот јазик - и тогаш кога државата им го забранува тоа - и имаат посебен етнокултурен идентитет.

Македонците што живеат во соседните држави единствено во Србија имаат статус и права какви што соодветствуваат на демократска Европа: институционално се организирани преку со закон утврдена форма, имаат свој пратеник во Собранието, а македонскиот јазик е во службена употреба во неколку општини, на него се печатат весници и публикации и се емитуваат радио и телевизиски програми на локалните јавни сервиси.

Македонското малцинство има определен вид политички и образовни права само уште во општината Пустец во регионот Мала Преспа во Албанија, иако тоа ги населува и Голо Брдо и Гора. Во 2011 година поради изоставувањето на графата за национална припадност македонското малцинство не учествуваше на пописот на населението во Албанија. Темата на мултикултурализмот во Грција и во Бугарија воопшто не може да се помисли да се постави на јавна дебата. Во овие членки на ЕУ не се спроведуваат ниту пресудите на Европскиот суд за човекови права за културното и политичкото организирање на Македонците, ниту пак се применуваат препораките на комесарите за човекови права на ООН и ОБСЕ.



Четврто, иднината на мултикултурализмот во Македонија ќе зависи од постоењето и зголемувањето на емпатијата не само кон „нашите“, туку и кон „другите“. Така, во оној момент кога политичката и економската елита на Албанците во Македонија и медиумите на албански јазик ќе почнат отворено да се залагаат за правата на Македонците во Албанија и јавно ќе го осудуваат нивното прекршување, тогаш и градењето на довербата во Македонија ќе се остварува со многу поголема посветеност и ефективност.

Петто, на народите и државите на Балканот им е потребна многу поголема доверба, солидарност и чувство на меѓусебна поврзаност. Оптовареноста со негативното искуство од минатото, неизживеаните етноцентристички идеи за „големи држави“ на Албанците, Грците и Бугарите сè уште кружат како сениште над Балканот. Во земјите на Блискиот и Средниот Исток се случуваат крупни настани чиј исход стратегиски и геополитички во овој момент е тешко предвидлив. Балканот е врската на Европа со овие делови на светот богати со нафта. Но тој е релативно мал простор, на кој при настани што предизвикуваат радикални поместувања на неговите рабови, ниедна земја поединечно не може да се справи со нивните негативни реперкусии. Доколку сакаат да ги зајакнат своите економски и други перформанси, народите и државите на Балканот се упатени на сестрана регионална соработка. Својата посебна и регионална специфична тежина во ЕУ и во современата меѓународна заедница интегрално и комплексно ќе ја валоризираат доколку се ослободат од конфликтите и од другите негативни наследства од минатото. Нивниот европски пат и иднина ќе стануваат сè повеќе поврзани од препознавањето и респектирањето на мозаикот на сите рамноправни национални идентитети на Балканот.

Шесто, Македонија направи крупни чекори кон тие потреби и предизвици на новото време и конституционално го реши тоа. Нејзиниот пример би можел да им послужи како инспирација и на другите земји во регионот. Меѓутоа, доколку Македонија остане осамен светилник во немирното балканско море на митоманство, стереотипи и омраза, на робување на идеологијата на „крвта и тлото“, прашање е колку и таа долго ќе еманира позитивна клима во регионот. Всушност, неопходно е Балканот забрзано да се ослободува од „балканизацијата“ како поим со исклучиво негативно значење и синоним за војни, страдања и поделби, примитивизам и ретроградни и реакционерни идеологии.

Библиографија:

- Bamburac, N.M. et al. (eds) (2006) *Stereotyping: Representation of Women in print media in South East Europe*, Sarajevo. Достапно на http://www.media.ba/mcsonline/files/shared/sterotyping_adla_isanovic.pdf
- Barthes, R., and Sontag, S. (ed) (2000) *Myth Today: A Roland Barthes Reader*, London: Routledge
- Bogle, D., (1973) *Toms, Coons, Mulatos, Mamies and Bucks: An Interpretative History of Blacks in American Films*, New York: Viking Press
- Bozeva, K. and Bossanyi, M. (2006) *Achieving media responsibility in multicultural societies*, Sofia: King Baudouin Fondation and Inter Ethnic Initiative for Human Rights Foundation (Bulgaria)
- Debeljak, A. (2004) *Evropa brez Evropejcev*, Ljubljana: Zalozba Sophia
- Dragomir, M. and Thompson, M. (2008) *Television Across Europe: Follow Up Reports – 2008*, Budapest: Open Society Institute
- Foucault, M. (2001) *Arheologija vednosti*, Ljubljana: Studia Humanitatis
- Stankovič, P. (2005) 'Podobe emancipacije: reprezentacija ženskosti in moškosti v slovenskem partizanskem filmu', in *Teorija in Praksa*, let.42, 2-3/2005. Достапно на http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TIP20052-3_Stankovic.pdf
- Giddens, A. (1989) *Nova pravila sociološke metode*, Ljubljana: Studia Humanitatis
- Hall, S. (2000), *The work of representation*, London: Sage Publications
- Horowitz, D. (2000) *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Hardt, H. (2004) 'Predstavljanje osamosvojitve: Podoba-tekst slovenskega fotožurnalizma', in *Teorija in praksa* 40 4, Ljubljana. Достапно на <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20034hardt.pdf>
- Hislop, R. (2001) *The Calm Before the Storm? The Influence of Cross Border Networks, Corruption and Contraband on Macedonian Stability and Regional Security*, New York. Достапно на http://antikorupcija.org.mk/priracnici_4
- Hrvatini, S.B et al. (2008) *Razjedinjeni propadaju - Javni radio - televizijski servisi u multietničkim državama*, Sarajevo: Mediacentar
- Južnič, S. (1973), *Politična kultura*, Maribor: Obzorja
- Kashumov, A. (ed) (2006): *Freedom of Speech in Sout East Europe: Media Independence and Self-Regulation*, Sofia: Media Development Centre
- Lippmann, W (1922/1999) *Javno mnenje*, Ljubljana: Zalozba FDV
- Mincheva, Ly. (2005) 'Dissolving Boundaries Between Domestic and Regional/International Conflict', in *New Balkan Politics*, issue 9. Достапно на: www.newbalkanpolitics.org.mk
- Petrič, E. (2010), *Zunanja politika*, Ljubljana: Center za evropsko prihodnost in Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnos
- Petrovič, T. (2010), *Zahodni Balkan je južno*, Ljubljana: Mirovni inštitut
- Podunavac, M. (1989) *Politička kultura i politički procesi*, Beograd: Radnicka Stampa
- Toš, N. (2002) *Vrednote v menjavi*, Ljubljana: FDV
- Vreg, F. (2000) *Politično komuniciranje in prepričevanje*, Ljubljana: FDV
- * * *
- Георгиев, Г. (уредник) (2007) *Мултикултурализам: Надминат или ненадминлив концепт*, Скопје: Форум.
- Илиевски, З. (2008) *Интегративната теорија на Доналд Хоровиц и нејзината примена во Република Македонија* (докторска дисертација), Правен факултет УКИМ, Скопје
- Јакимовски, Љ. (1986) *Социјализмот и политичката култура*, Скопје: Македонска книга
- Јакимовски, Љ. (2003), *Јавно мислење, масовно комуницирање, информациско општество*, Правен факултет УКИМ, Скопје
- Петровиќ, З. и Кимов, Ѓ. (уредници) (1988) *Јавното мислење во СРМ*, Скопје: Институт за социолошки и политичко правни истражувања (ИСППИ).
- Росиг, Р. (2007) 'Беше еднаш во Европа', во *Мултикултурализам: Надминат или ненадминлив концепт*, Гордан Георгиев (уредник), Скопје: Форум.
- Тунева, М. и Каменарова, Е. (2010), *Медиумите, граѓаните и интеркултурните комуникации*, Скопје: Висока школа за новинарство и односи со јавноста

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ, ПРАВНА РАМКА И ЕТИЧКИ ПРАВИЛА ЗА ИЗВЕСТУВАЊЕТО ЗА РАЗЛИЧНОСТИТЕ

Снежана Трџевска

1. Вовед

Поимот известување за различностите опфаќа широк опсег на прашања поврзани со начинот на кој медиумите треба да известуваат за различните општествени и културни групи во демократското општество. Овие прашања еднакво се предмет на законските норми и на етичките правила и стандарди прифатени во новинарската професија. Оваа тема е присутна во документите на сите меѓународни и европски организации што во фокусот на своето внимание ги имаат медиумите и слободата на изразувањето. На еден или на друг начин, сите нивни документи ја нагласуваат улогата на медиумите во подобрувањето на дијалогот, толеранцијата и солидарноста меѓу луѓето.

Во понатамошниот текст ќе се фокусираме на стандардите утврдени во документите на Советот на Европа, кој во минатите три децении беше многу активен во сферата на човековите права, особено во поглед на прашањето за балансирањето на слободата на изразувањето и другите човекови права. Клучниот документ што ги поставува основните принципи во поглед на овие прашања е Европската конвенција за човекови права заедно со толкувањата на Европскиот суд за човекови права изнесени во неговите пресуди. На овој документ се надоврзуваат и релевантните резолуции, декларации и препораки на Советот на Европа во кои се објаснети истите темелни принципи содржани во Конвенцијата и во толкувањата на Европскиот суд за човекови права. Во овој преглед



се задржуваме само на некои од позначајните документи на Парламентарното собрание и на Комитетот на министрите на Советот на Европа.

Како земја-членка на Советот на Европа, Република Македонија ја има ратификувано Европската конвенција за човекови права, со што таа стана составен дел на домашното законодавство, а тоа значи дека судовите во Македонија се должни да ги применуваат и да се повикуваат на нејзините одредби. Истите стандарди утврдени во документите на Советот на Европа се инкорпорирани во Уставот, а реформите во легислативата и правосудниот систем се во насока на нивна целосна имплементација и ефективност во судската практика во Република Македонија. Во овој преглед ќе ги претставиме и најрелевантните одредби од Уставот и од домашната законска регулатива што се однесуваат на медиумското известување за различностите. На крајот, ќе се осврнеме и на професионалните стандарди и етичките норми утврдени со *Кодексој на новинарските на Македонија*.

2. Документи и стандарди на Советот на Европа

Правните инструменти за слободата на изразувањето и за улогата на медиумите во борбата против ксенофобијата, расизмот, антисемитизмот и другите облици на дискриминација во рамките на Советот на Европа се воспоставени со Европската конвенција за човековите права и слободи, која е тесно поврзана и инспирирана од *Универзалната декларација за човекови права на ООН*. Одредбите на Европската конвенција се надополнети со толкувањата во пресудите на Европскиот суд за човекови права од Стразбур и со другите референтни конвенции, резолуции и препораки усвоени од Советот на Европа.

Членот 10 (став 1) на Европската конвенција за човекови права го утврдува правото на слобода на изразувањето како комплексно право што се состои од три компоненти: слободата на мислењето, слободата на примањето и слободата на пренесувањето информации. Правото на барање информации не е експлицитно наведено во членот 10 (за разлика од членот 19 на *Меѓународната повежба за граѓански и политички права*). Меѓутоа, во практиката на Европскиот суд за човекови права и во документите на Советот на Европа неговата важност е јасно нагласена, особено во контекст на новинарските слободи и права: слободата да се известува и да се коментира за прашања од јавен интерес, слободата на уредувачката политика (вклучувајќи го и правото на груб говор), заштитата на изворите на информирање, правата на интелектуална сопственост, заштитата од физичко насилство и од напади на работното место и заштитата од заплена на материјали.

Натаму, во став 2 на членот 10 на ЕКЧП се набројуваат и ограничувањата што легитимно може да ѝ се постават на слободата на изразувањето, под услов да се пропишани со закон, да штитат легитимна цел и да се неопходни во демократското општество. Секое ограничување треба да се постави само доколку е навистина неопходно и треба да се толкува многу тесно, што значи дека слободата

на изразувањето е основна норма, а ограничувањето треба да биде исклучок. Од сите наброени ограничувања најрелевантно е она поврзано со заштитата на правата на другите. Ова значи дека заштитата на слободата на изразувањето утврдена со членот 10 не се однесува на изнесувањето или објавувањето расистички, ксенофобичен, антисемитистички или друг дискриминирачки говор.

Европскиот суд за човекови права и Советот на Европа нагласуваат дека слободата на изразувањето, плурализмот и толеранцијата се многу важни за демократијата и за слободната политичка дебата. Но исто толку важни за демократијата се и промовирањето на толеранцијата, разбирањето и спречувањето на конфликтите, бидејќи колку повеќе различните групи во општеството се познаваат меѓусебно и влегуваат во заемни односи, толку е помал ризикот од општествени тензии. Медиумите играат мошне важна улога во промовирањето на плурализмот и толеранцијата во јавната дебата со тоа што широко ги пренесуваат информациите и служат како простор за размена на мислења и дијалог.

Иако Европската конвенција за човековите права не го спомнува експлицитно правото на човековото достоинство како посебно право, Европскиот суд за човекови права преку пресуди и преку своето прецедентно право има нагласено дека во самата суштина на Конвенцијата е почитувањето на човековото достоинство и слободата на човекот, како и дека толеранцијата и почитувањето на дигнитетот на сите човечки суштества ја сочинува основата на демократското плуралистичко општество (McGonagle, 2009: 18). Поимот за човечкото достоинство Судот го има разгледувано во контекст на различни одредби на Конвенцијата, при што посебно го нагласува негативното влијание на „говорот на омразата“.

Отсуството на јасна дефиниција за поимот на човековото достоинство е причина поради која е тешко да се определи кои видови изјави или искази објавени на медиумите може да се сметаат за повреда на нечие достоинство. Пристапот на Советот на Европа кон ова прашање, дефиниран во двете клучни препораки од оваа област, се состои од два главни аспекти: (1) спречување, забрана и казнување на извесни видови изразување (поттикнување омраза, расистички изјави и сл.) и (2) промовирање толеранција, разбирање и меѓугрупен и меѓукултурен дијалог¹. Иако двете препораки покриваат слични прашања, усвоени се како два посебни документи, при што едната ја разработува негативната улога што може да ја имаат медиумите во ширењето говор на омраза, а другата се фокусира на позитивниот пристап чија цел е промовирање толеранција, разбирање и дијалог.

Во *Прејџораката (97) 20, за говорот на омраза*², Комитетот на министрите на Советот на Европа го дефинира говорот на омразата како „сите форми на изразување што шират, поттикнуваат, промовираат или оправдуваат расна омраза, ксенофобија, антисемитизам или други форми на омраза засновани на нетолеранција, вклучувајќи и: нетолеранција изразена преку агресивен национализам

1 Принципите и стандардите на Советот на Европа се консолидирани во двете клучни препораки усвоени од Советот на министрите во 1997 година: *Recommendation (97) 20 on „hate speech“ and Recommendation (97) 21 on the media and the promotion of a culture of tolerance.*

2 *Recommendation (97) 20 on „hate speech“*, Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM/Rec%281997%29020&ExpMem_en.asp#TopOfPage



и етноцентризам, дискриминација и непријателство кон малцинства, имигранти и луѓе од имигрантско потекло.“

Европскиот суд за човекови права го утврдил ставот дека „...во некои демократски општества може да е неопходно да се санкционираат или дури и да се спречуваат сите форми на изразување што шират, поттикнуваат, промовираат или оправдуваат омраза заснована врз нетолеранција (вклучувајќи и верска нетолеранција)³. Ова, со други зборови, значи дека во демократското општество говорот на омраза не смее да се толерира. Во препораката 97 (20) на државите-членки им се препорачува да преземат соодветни мерки против говорот на омразата, вклучувајќи го и говорот на омразата што се шири преку медиумите, на тој начин што ќе воведат сеопфатна и квалитетна правна рамка што води сметка за балансирањето меѓу слободата на изразувањето и правото да не се биде дискриминиран. За да се заштити слободата на изразувањето, условите за нејзиното ограничување треба да бидат мошне тесно дефинирани, да се применуваат врз објективни критериуми и да бидат предмет на последователна судска ревизија. Исто така, властите треба да бидат крајно внимателни кога оценуваат дали треба да наметнат ограничување на слободата на изразувањето, бидејќи не е секој критички и груб говор истовремено и говор на омраза⁴.

*Прејораката (97) 21 за медиумите и промовирањето на културата на толеранција*⁵ со која се нагласува позитивниот пристап на Советот на Европа ги поттикнува медиумите да усвојуваат мерки или добри практики со цел медиумските професионалци да станат почувствителни за прашањата на мултикултурализмот и толеранцијата. Ваквите мерки вклучуваат организирање програми за обука, олеснување на пристапот до медиумите на различните општествени групи, промовирање интеркултурни програми и избегнување на негативното известување и ширење стереотипи за одделни групи.

Советот на Европа го разгледувал прашањето на говорот на омразата и во периоди на општествени тензии и конфликти, кога слободното изразување може лесно да биде загрозено и кога најчесто страдаат медиумите и новинарите. Ова е главно прашање што се обработува во *Прејораката (96) 4 за заштитата на новинарите во ситуации на конфликти и тензии*⁶, каде што на државите-членки им се препорачува да развиваат политики и да преземаат дејства што се фокусираат на превенцијата, како на пример: соодветно осигурување, поволни и безбедни работни услови за новинарите, мерки за заштита и физичка безбедност на новинарите и др. Овие прашања се елаборирани подоцна и во *Насокиите на Комитетот на министри за заштитата на слободата на изразувањето во периоди на криза* усвоени во 2007 година⁷, каде што се нагласува дека во сите вонредни ситуации и околности, како што се војни, терористички напади, природни

3 *Gündüz v. Turkey* (2003), § 40.

4 За говорот на омразата види повеќе: Steering Committee for Human Rights (CDDH), Committee of Experts for the Development of Human Rights (DH-DEV), *Report: Human Rights in a Multicultural Society – Hate Speech*, http://www.coe.int/t/e/human_rights/cddh/3_committees/

5 *Recommendation (97) 21 on the media and the promotion of a culture of tolerance*. Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM_en.asp

6 *Recommendation (96) 4 on the protection of journalists in situations of conflict and tension*. Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM_en.asp

7 *Guidelines of the Committee of Ministers on protecting freedom of expression and information in times of crisis* (2007). Достапно на: http://www.coe.int/t/dc/files/events/2011_terrorism_onu/crisis_en.pdf

и други катастрофи, од витално значење е медиумите да ја информираат јавноста за нарушувањето на човековите права. Покрај тоа, во насоките Советот на Европа ги повикува и медиумите да ги почитуваат професионалните стандарди со точно, навремено и сеопфатно информирање и да дадат позитивен придонес во спречувањето или решавањето на кризните ситуации поттикнувајќи ја културата на толеранција и разбирање меѓу различните групи.

Правото на слобода на изразувањето дефинирано со членот 10 на Европската конвенција за човекови права треба да се остварува паралелно со остварувањето на другите слободи и права утврдени со Конвенцијата, како што се: слободата на религијата, како и образовните, културните и лингвистичките права. Советот на Европа особено ја има нагласено потребата од балансирање на слободата на изразувањето и слободата на религијата, како две потенцијално конфликтни права (Zankova, 2009: 23). Ова прашање е разработено во *Резолуцијата 1510 (2006) на Парламентарното собрание на Советот на Европа за слободата на изразувањето и почитувањето на верските убедувања*⁸, каде што се потенцира дека говорот на омраза кон верските групи не соодветствува со целите на Европската конвенција и со судската практика на Европскиот суд за човекови права.

Во документите на Советот на Европа во последнава деценија многу внимание ѝ се посветува на заштитата на човечкото достоинство во променливото технолошко опкружување. Меѓу првите релевантни документи за ова прашање се *Декларацијата за европската политика за новите информациски технологии* од 1999 година⁹ и *Препорука 9 за мерките за промовирање на демократскиот и општествениот придонес на дигиталната радиодифузија*¹⁰.

Интернет нуди огромни можности поединците да креираат, да продуцираат и да дистрибуираат содржини, активно да партиципираат во социјалните мрежи и да стекнуваат нови знаења и способности. Со целиот свој потенцијал Интернет е нова технологија што ги поттикнува комуницирањето, информирањето и демократските процеси. Но, во исто време, сето ова носи и многу ризици за приватноста и за човековото достоинство, многу можности за ширење лажни информации, за намалување на професионалните стандарди во новинарството и за ограничен пристап на одделни групи до можностите што ги нудат новите технологии. Советот на Европа посочува на сите позитивни и негативни последици од примената на информациско-комуникациските технологии во *Декларацијата на Комитетот на министри за човековите права и владеењето на правото во информациското општество* од 2005 година¹¹. Од друга страна, во *Препорука 16 на Комитетот на министри за мерките за промовирање на вредностите на јавниот сервис на Интернет*¹², Советот на Европа ги

8 *Resolution 1510 (2006) on freedom of expression and respect for religious belief*. Достапно на:

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERes1510.htm>

9 *Declaration on a European policy for new information technologies* (1999). Достапно на:

<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=448133>

10 *Recommendation (2003) 9 on measures to promote the democratic and social contribution of digital broadcasting*.

Достапно на: http://www.ebu.ch/CMSImages/en/leg_ref_coe_r2003_9_digital_broadcasting_280503_tcm6-5032.pdf

11 *Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the information society* (2005). Достапно на:

<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=849061>

12 *Recommendation (2007) 16 of the Committee of Ministers on measures to promote the public service value of the Internet*.

Достапно на: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1207291>



нагласува општествената и етичката димензија на информациското општество и потребата од промовирање на културата на дијалог и заемно почитување на сите групи и поединци преку новите технологии.

Јавните радиодифузери се сметаат за еден од највлијателните фактори во демократското општество, бидејќи нивната мисија и обврски се директно поврзани со зачувувањето на плурализмот и разновидноста и со промовирањето на социјалната кохезија, толеранција и разбирање. Советот на Европа во поголем број документи континуирано ги нагласува важноста и вредностите на јавната радиодифузија чија главна мисија се состои во поддршка на темелните вредности на политичката, правната и општествената структура на демократското општество.

Во еден од поновите документи, *Прејораката (2007) 3 за мисијата на јавните радиодифузни медиуми во информациското општество*¹³ повторно се нагласува дека од јавниот сервис се очекува да биде референтна точка за сите поединци во општеството, да биде форум за демократска дебата (на тој начин засилувајќи ја демократската партиципација) и да биде фактор на општествена кохезија и интеграција меѓу индивидуите и заедниците. Јавните сервиси треба да ја промовираат културната разновидност и идентитет, да ги интегрираат сите заедници и групи, вклучувајќи ги и малцинските групи, младите и старите, обесправените и привилегираните, рефлектирајќи ги нивните проблеми, портретирајќи ги и промовирајќи ја содржината што тие ја создаваат. Преку таквата разновидност во програмите на јавните медиуми се зајакнува чувството на заемна доверба и се споделува одговорноста меѓу сите групи во општеството. Јавниот сервис треба да ги користи новите технологии, интерактивните услуги и дигиталните платформи за да се поттикне вклучувањето на сите групи и поединци (а особено младите и маргинализираните групи) во демократската дебата.

Во 2007 година, Советот на Европа усвои два значајни документи што ја нагласуваат важноста на различните видови медиуми за плурализмот и различноста во општеството: *Декларацијата за заштитата на улогата на медиумите во демократијата во контекст на медиумската концентрација*¹⁴ и *Прејораката за медиумскиот плурализам и разновидноста на медиумските содржини*¹⁵. Обата документи ја нагласуваат улогата на непрофитните, локалните, малцинските и социјалните медиуми во отворањето простор за дијалог, во задоволувањето на специфичните потреби на посебните групи во граѓанското општество и во поттикнувањето на социјалната кохезија и интеграција. Во 2009 година Комитетот на министри усвои и посебна *Декларација за улогата на медиумите на заедница во промовирањето на социјалната кохезија и интеркултурниот дијалог*¹⁶. Декларацијата ги дефинира медиумите на заедница (community media) како различен сектор, кој ги надополнува јавните и комерцијалните радиоди-

13 *Recommendation (2007) 3 of the Committee of Ministers on the remit of public service media in the information society*. Достапно на: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1089759>

14 *Declaration on protecting the role of the media in democracy in the context of media concentration* (31 January 2007). Достапно на: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1089615>

15 *Recommendation CM/Rec (2007)2 on media pluralism and diversity of media content*. Достапно на: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1089699>

16 *Declaration on the role of community media in promoting social cohesion and intercultural dialogue*, Достапно на: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1409919>

фузни медиуми. Тие се непрофитни, се потпираат на доброволното учество на припадниците на граѓанското општество, а нивните активности имаат цел да остварат некоја општествена идеја за доброто на заедницата.

Аудиовизуелните медиуми беа предмет на посебно внимание како во судската практика на Европскиот суд за човекови права, така и во документите на Советот на Европа, првенствено поради фактот што имаат големо влијание во формирањето на јавното мислење и во обликувањето на културните вредности. Клучен документ на Советот на Европа за радиодифузните медиуми е *Конвенцијата за прекугранична телевизija*¹⁷. На членот 10 од Европската конвенција за човекови права и основни слободи упатува членот 7, став 1 од Конвенцијата за прекугранична телевизija, во кој се наведува дека сите елементи на програмските сервиси, од аспект на претставувањето на содржината, ќе го почитуваат достоинството на човекот и основните права на другите.

Во овој контекст важно е да се споменат уште два други документи на Советот на Европа, кои се од големо значење за остварувањето на лингвистичките и други права на заедниците и нивниот пристап до медиумите. Првиот документ е *Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства од 1995 година*¹⁸, каде што во членот 9 се нагласува дека државите-членки се обврзуваат дека ќе го признаат правото на слобода на изразувањето на националните малцинства на нивниот јазик и дека тие нема да бидат дискриминирани во пристапот до медиумите. Во законската рамка што се однесува на радиодифузните медиуми државите треба да воведат услови и механизми за на националните малцинства да им се овозможи да отвораат свои медиуми, да имаат пристап до медиумските содржини и да преземаат други мерки за зачувување на културниот плурализам и промовирањето на толеранцијата.

Вториот документ е *Европската повељба за регионални и малцински јазици од 1995 година*¹⁹, каде што во членот 11 се утврдува дека државите-членки се обврзуваат да овозможат формирање медиуми (радио, телевизиски), односно емитување програми на регионалните или малцинските јазици, како во рамките на јавниот радиодифузен сервис, така и во комерцијалниот радиодифузен сектор. Оваа обврска се однесува и на создавањето општи услови и обезбедувањето финансиска поддршка (секаде каде што е тоа можно) за издавање дневни весници, како и за продукција и дистрибуција на аудиовизуелни програми на регионалните и малцинските јазици. Државите треба, исто така, да ја поддржуваат едукацијата и обуките на новинари и други професионалци што работат во медиуми што објавуваат содржини на регионални и малцински јазици во нивната земја.

3. Устав и законска регулатива во Република Македонија

Во Уставот на Република Македонија се вградени сите темелни вредности поврзани со гарантирањето и заштитата на човековите права, содржани во Универзалната декларација за човекови права и во Европската конвенција за човекови права и основни слободи. Одредбите од членот 10 на Европска-

¹⁷ *European Convention on Transfrontier Television*, Достапно на: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/132.htm>

¹⁸ *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Достапно на: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/157.htm>



та конвенција се инкорпорира во членот 16 на Уставот на Македонија, со кој експлицитно се забранува цензурата и се гарантира слободата на изразувањето во сите нејзини димензии, слободата на основање медиуми и слободата на пристап кон информациите.

Во современото казнено право постои разлика меѓу два основни концепти: казнено дело што се состои во вербално или друго изразување со кое се поттикнува на насилство спрема одредена група или се загрозува сигурноста на поединец, припадник на групата (дело на загрозување со определено зло); и казнено дело чиешто дејство се состои во омаловажување, навреда или клеветата на определена група или поединец (дело на повреда на честа и угледот)²⁰. Поимот „говор на омраза“ најчесто се поврзува со дискриминација, расизам или ксенофобија и се однесува главно на дејствата на повикување или поттикнување на насилство, дискриминација, омраза или нетрпеливост кон припадници на одредена група идентификувана според национално, расно, верско или друго обележје.

Разгорувањето национална, расна или верска омраза и нетрпеливост е казниво дело според членот 319 од Кривичниот законик на Република Македонија: „Тој којшто со присилба, малтретирање, загрозување на сигурноста, излагање на подбив на националните, етничките или верските симболи, со оштетување туѓи предмети, со сквернавење споменици, гробови или на друг начин ќе предизвика или ќе разгори национална, расна или верска омраза, раздор или нетрпеливост, ќе се казни со затвор од една до пет години.“

Членот 417 од Кривичниот законик забранува расна дискриминација, додека со ставот 3 од истиот член посебно се забрануваат ширењето идеи во врска со „супериорност на една раса над друга“ и застапувањето расна омраза или поттикнувањето расна дискриминација. Такви дејства се проследени со кривична казна затвор во траење од шест месеци до три години.

Согласно со членот 394, како говор на омраза се смета и „ширењето расистички и ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем“, кое подразбира ширење пишан материјал, слики или други облици на презентација со кои се промовира или се поттикнува омраза, дискриминација или насилство против поединец или група, врз основа на расата, бојата на кожата, националната, верската или друга припадност. Одредбата се однесува и на делата сторени преку други средства за јавно информирање.

Советот на Европа и други меѓународни организации имаат усвоено повеќе документи и препораки со кои на државите-членки им се налага да ги укинат одредбите за делата клеветата и навреда во кривичните закони, односно ваквите дела да бидат предмет само на прекршочни постапки. Следејќи ги ваквите насоки, по иницијатива на Здружението на новинарите на Македонија, одредбите од Кривичниот законик во кои посебно беа третирали кривичните дела против честа и угледот, помеѓу кои клеветата, навредата и изнесувањето лични и семејни состојби извршени преку „печат, радио, телевизија или со други средства за

19 *European Charter for Regional or Minority Languages*, Достапно на: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>

20 Види повеќе стр. 48-50 во: В. Камбовски и М. Лазарова Трајковска (2012) *Правна анализа на концепцијата на казнено дело на омраза и говорот на омраза*, Достапно на: <http://www.jpacademy.gov.mk/upload/PDF%20Files/Pravna%20analiza.pdf>

јавно информирање или на јавен собир”, беа укинати во ноември 2012 година²¹. Истовремено беше усвоен Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета, со кој се уредува постапката за надоместување на штета по утврдување одговорност за делата навреда и клевета, вклучувајќи ги и делата сторени преку средствата за јавно информирање.²²

Законот за спречување и заштита од дискриминацијата (Службен весник на Република Македонија број 50/2010) започна да се применува на 1 јануари 2011 година. Тоа е првиот закон во Република Македонија со кој се прави обид да се третира дискриминацијата и со него се предвидуваат нови механизми за заштита. Овој закон во членот 7 определува дека „вознемирувањето и понижувачко постапување претставува повреда на достоинството на лице или на група на лица кое произлегува од дискриминаторска основа и кое има за цел или резултат повреда на достоинството на одредено лице или создавање заканувачка, непријателска, понижувачка или застрашувачка средина, пристап или практика“.

Во Законот за радиодифузната дејност се содржани одредби што се однесуваат на принципите врз кои треба да се засновуваат програмите, при што се става посебен нагласок на почитувањето на човековите права. Така, во членот 68 се утврдува дека радиодифузните програми се темелат врз следниве принципи: „...негување и развој на хуманите и морални вредности на човекот и заштита на приватноста и достоинството на личноста, еднаквост на слободите и правата независно од полот, расата, националното, етничкото и социјалното потекло, политичкото и верското убедување, имотната и општествената положба на човекот и граѓанинот, поттикнување на духот на толеранцијата, заемното почитување и разбирање меѓу индивидуите од различно етничко и културно потекло,... отвореност на програмите за изразување на различните култури што се составен дел на општеството, зачувување и негување на националниот идентитет, јазичната култура и домашното творештво...“.

Почитувањето на човековите права, хуманите вредности и достоинството се однесува и на содржината на рекламирањето. Така, во членот 89 на Законот за радиодифузната дејност се утврдува дека рекламирањето и телешопингот не смеат да го загрозуваат човековото достоинство, да се темелат врз нагласување на национални, етнички, религиозни, полови, расни или други разлики, да поттикнуваат однесување опасно за здравјето или однесување што ја нарушува безбедноста, да поттикнуваат однесување што ја загрозува животната средина и да ги навредуваат религиозните или политичките убедувања.

Во Законот за радиодифузната дејност постои и експлицитна забрана за емитување говор на омраза преку програмите на радиодифузерите, што произлегува од основата за ограничување на слободата на изразувањето утврдена со ставот 2 на членот 10 на Европската конвенција. Имено, во членот 69 на Законот се вели дека „во програмите на радиодифузерите, како и во програмите што се реемитуваат преку јавните комуникациски мрежи не се дозволени програми што се насочени кон насилно уривање на уставниот поредок на Република

21 Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик, Сл. весник на Р Македонија, бр.142 од 13.11.2012 година, достапно на: <http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=233>

22 Под средства за јавно информирање се подразбираат „весници, магазини и друг печат, програми на радиото и телевизијата, електронски публикации, телетекст и други форми на уреднички обликувани програмски содржини што се објавуваат, односно се емитуваат дневно или периодично во пишана форма, звук или слика, на начин достапен за широката јавност“. Закон за граѓанска одговорност за навреда и клевета, Службен весник на Р Македонија, бр.142 од 13.11.2012 година. Достапно на: <http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6426>



Македонија или кон поттикнување или повикување на воена агресија или на разгорување на национална, расна, полова или верска омраза и нетрпеливост.“

Во овој контекст само ќе ги споменеме и одредбите од Законот за заштита на личните податоци, со кои се уредуваат одделни прашања поврзани со заштитата на приватноста на личноста, кои на посреден начин се поврзани со почитувањето на правата на припадниците на различните групи и заедници во македонското општество.

4. Етички и професионални стандарди

Слободата на новинарите да основаат свои професионални здруженија, кои разработуваат и усвојуваат саморегулаторни документи или етички кодекси, овозможува да се промовираат стандардите во новинарската професија. Саморегулаторните системи се најсоодветни средства за промовирање на професионалните стандарди и, ако тие се ефикасни, нема потреба од воведување посебни законски правила. Тие може да бидат корисен инструмент за заштита од непрофесионално и штетно информирање, но и за подигнување на квалитетот на медиумските содржини.

Здружението на новинари на РМ има усвоен Кодекс на новинарите²³. Во членот 10 се вели дека „новинарот нема свесно да создава ниту преработува информации што ги загрозуваат човековите права или слободи, нема да говори со јазикот на омразата и нема да поттикнува на насилство и дискриминација по која било основа (национална, верска, расна, полова, социјална, јазична, сексуална ориентација, политичка...)“. Во членот 11, пак, се утврдува дека „новинарот ќе се придржува и на општо прифатените општествени стандарди на пристојност и почитување на етничките, културните и религиозните различности во Македонија“. За прекршувањата по оваа основа новинарите одговараат пред Судот на честа на Здружението.

Одредбите на Кодексот на новинарите ги утврдуваат професионалните правила и принципи на известување само на генерално ниво. Она што недостига е разработка на општите одредби на Кодексот за низа практични прашања поврзани со известувањето за различностите. Прв обид во оваа насока во Република Македонија е Прирачникот за известување за различностите објавен од страна на Високата школа за новинарство и за односи со јавноста во февруари 2011 година²⁴.

Во документите на Советот на Европа често се потсетува на професионалните новинарски стандарди кога се известува за различните општествени групи. Медиумите треба да известуваат точно и непристрасно и да бидат чувствителни кога станува збор за тензии меѓу заедниците во едно општество. Треба да избегнуваат поттикнување на стереотипии, а индивидуите да ги третираат како еднакви без притоа „нивното однесување да го поврзуваат со конкретната заедница кога во конкретниот случај тоа е ирелевантно“. Ова е особено важно кога станува збор за етнички, културни и верски малцинства – на пример, во случаите кога известуваат за сторители на кривични дела, да не ја споменуваат нивната припадност, освен ако тоа навистина е потребно.

²⁴ Достапно на: http://www.vs.edu.mk/attachments/799_PRIRACNIK.pdf

²³ Кодексот на новинарите на Македонија е достапен на: http://www.znm.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=62&lang=mk

5. Новинарската етика и новинарските стандарди во македонските медиуми

Во истражувањето на ставовите и практиките во известувањето за различностите, дел прашања во интервјуата беа фокусирани на етичките стандарди и правила. Голем дел интервјуирани новинари и уредници сведочат дека освен постојниот Кодекс на новинарите, не се поведуваат од други пишани правила во известувањето за сите теми, вклучувајќи ги и различностите. Само дел од медиумите применуваат практика и искуства од странство: „...Телевизијата има преведена странска литература за нашиот деск. Тоа беше резултат на обука кога еден од уредниците замина на обука во странство, а потоа го сподели искуството со колегите во редакцијата“.²⁵

За разлика од ваквата практика во западните медиуми, македонските редакции немаат внатрешни омбудсмани, чија улога е да ја задржат чесноста пред публиката и одговорноста кон јавноста. Омбудсманот, во улога на некаков вид „јавен уредник“, обично посредува при конфликтите што се предизвикани од надворешните или од внатрешните притисоци, ја поттикнува примената на професионалните и етичките стандарди, но и самокритичноста кај новинарите.

Освен Советот на честа на Здружението на новинарите, во Македонија не постои друг облик на саморегулација на ниво на целата медиумска индустрија. Во другите земји ваквите тела се составени од новинарските асоцијации, од сопствениците на медиумите и од претставници на јавноста. Кај мал број медиуми се забележуваат поединечни обиди за саморегулација, која обично се спроведува во форма на рецензија на објавените содржини: „Новинари, одбрани рецензенти кажуваат... Добра насловна страница. Лоша фотографија на насловната страница. Коментарот тој и тој ја промаши целта. Добро пласирано тоа и тоа...“²⁶

Кога станува збор за јавниот сервис, тој по дефиниција би требало да биде пример за највисоки стандарди, професионалност и квалитет во известувањето. Во минатите дваесетина години на јавниот сервис беа забележани груби прекршувања на новинарската етика. Регистрирани се повеќе примери: уредници директно инволвирани во политички активности²⁷, или пак усвоени внатрешни правила со кои новинарите се „мотивираат“ да обезбедуваат реклами за програмата, за што МРТ пред помалку од десет години беше сериозно критикувана во јавноста²⁸.

6. Заклучок

Советот на Европа има усвоено низа повелби, конвенции и препораки што ги даваат основните насоки за начините и средствата со чија примена се гарантира остварувањето на слободата на изразувањето и истовремено се зачувуваат кохезијата, толеранцијата и заемното почитување на различните групи и заедници. Сите овие документи даваат јасни насоки за тоа како треба да се баланси-

25 Цитат од интервју со Љубица Манговска, програмска уредничка на ТВ Тера од Битола, реализирано на 18 април 2011 година.

26 Цитат од интервју со Димитар Чулев, Утрински весник, реализирано на 9 април 2011 година.

27 „Уредничката на МРТВ водела митинг на ДУИ во Чаир“, текст објавен во *Весит* на 21.3.2009 година. Види повеќе на: <http://www.vest.com.mk/?ItemID=CDD320A96BF0C148AFD8A7C02B075DC6>

28 „Реално шоу и јавен сервис“, текст објавен во *Утрински весник* на 16.10.2006 година. Види повеќе на: <http://217.16.70.245/?pBroj=1697&stID=30046&pR=20>



ра остварувањето на слободата на изразувањето со другите права и вредности во демократското општество: достоинството и приватноста, зачувувањето на националната безбедност, промовирањето на толеранцијата и спречувањето на конфликтите и др. Прашањата на културната разновидност и медиумското известување за различностите се разработени во повеќе документи што се однесуваат на: спречувањето на говорот на омразата и промовирањето на толеранцијата, заштитата на малолетниците, јавниот радиодифузен сервис, медиумскиот плурализам и спречувањето на концентрацијата, улогата на медиумите на заедницата, новите информациски услуги и заштитата на човековите права итн.

Во документите на Советот на Европа често се повикува на интеркултурен дијалог – на размена на мислења меѓу поединците и групите од различно етничко, културно, религиозно и јазично потекло. Интеркултурниот дијалог е од суштествено значење за изградба на Европа без граници, бидејќи ја промовира размената на знаења без предрасуди и врз база на заемно почитување, доверба и реципроцитет. Паралелно со промовирањето на интеркултурниот дијалог, Советот на Европа беше посветен и на борбата против говорот на омразата, дискриминацијата, расизмот и ксенофобијата. За таа цел е формирана и посебна Европска комисија против расизмот и нетолеранцијата, која и самата има усвоено голем број препораки во врска со политиката на антидискриминација и борбата против расизмот.

Во уставната и законската рамка на Република Македонија се вградени сите темелни меѓународни одредби во поглед на балансирањето меѓу слободата на изразувањето и „фундаменталните права на другите“. Говорот на омразата и дискриминацијата врз етничка, религиозна или друга припадност се санкционирани, во овој поглед, и барем што се однесува на радиодифузните медиуми важат строги правила. За печатените медиуми, а во поново време и за онлајн-медиумите, треба да важат правилата на етичкиот кодекс, кои засега се многу општи. Неопходна е иницијатива на новинарската и стручната заедница за нивна детална разработка и за подигнување на квалитетот на новинарското известување. Примерите за саморегулација во медиумите се ретки, речиси и не постојат, што директно се одразува врз начинот на известување, кој понекогаш оди дотаму што вештачки се креира некаква општествена реалност. Воспоставувањето одредена институција за медиумска саморегулација, како на пример Совет за етика во медиумите или информациски омбудсман, би било позитивно со оглед на тоа што би се поттикнала примената на професионалните и етичките стандарди, но и самокритичноста кај новинарите. Во овој контекст заслужува да се истакне дека Република Словенија има мошне позитивно искуство од дејствувањето на информацискиот омбудсман како самостоен и независен субјект.

Библиографија:

- Council of Europe (2008) *Report: Human Rights in a Multicultural Society – Hate Speech*, Committee of Experts for the Development of Human Rights (DH-DEV).
- Council of Europe (2009) *Report: Human Rights in a Multicultural Society – Challenges and Perspectives*, Conference proceedings The Hague 12-13 November 2008.
- Council of Europe (1989) *European Convention on Transfrontier Television*, Strasbourg: Council of Europe.
- Council of Europe (1985) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg: Council of Europe.
- Council of Europe (1992) *European Charter for Regional or Minority Languages*, Strasbourg: Council of Europe.
- McGonagle, T. (2009) 'Free expression and respect for others', in *Living Together: a handbook on Council of Europe standards on media's contribution to social cohesion, intercultural dialogue, understanding, tolerance and democratic participation*, Yasha Lange, (Ed.), Strasbourg: Council of Europe. Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/livingtogether_en.pdf
- Zankova, B. (2009) 'Dialogue, Understanding and Social Cohesion', in *Living Together: a handbook on Council of Europe standards on media's contribution to social cohesion, intercultural dialogue, understanding, tolerance and democratic participation*, Yasha Lange, (Ed.), Strasbourg: Council of Europe. Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/livingtogether_en.pdf
- Weber, A. (2009) *Manual on hate speech*, Strasbourg: Council of Europe. Достапно на: <http://book.coe.int/ftp/3342.pdf>
- * * *
- Камбовски В. и Лазарова Трајковска М. (2012) *Правна анализа на концепцијата на казненошо дело на омраза и џоворой на омраза*, Полиестердеј: Скопје, Достапно на: <http://www.jrcademy.gov.mk/upload/PDF%20Files/Pravna%20analiza.pdf>

ИЗВЕСТУВАЊЕ ЗА ДЕЛИКАТНИ ЕТНИЧКИ ПРАШАЊА

Сефер Тахири

1. Вовед

Медиумите на Балканот по 90-тите години на XX век покажаа дека поседуваат голема ефективна моќ да ги поделат луѓето по етничка основа, поттикнувајќи ги и охрабрувајќи ги конфликтите врз таа основа. Во целиот регион масовните медиуми беа преполни со содржини засновани врз пропаганда и јазик на омраза кон другите, кои се сметаа и/или се прогласуваа за непријатели. Често медиумите, и печатените и електронските, си конкурираа во намерата да шират стереотипи и да создаваат што е можно полоша слика за тие што ги перципираа(т) како „други“. Улогата на медиумите во земјите на поранешна Југославија, најпрвин во Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, а подоцна и на Косово и во Македонија, во голем број случаи беше во директна насока на поттикнување на омразата и убивањето меѓу некогаш мирољубивите соседи, во крвавите војни во последната деценија на XX век.

Медиумите имаа неславна улога во поттикнувањето на балканското крвопролевање. Една новинарка на Хрватската телевизија „гордо“ изјавила пред камера: „Јас сум спремна да лажам за својата татковина“. Овој исказ, кој го прочитав во книгата „Злочин во 19:30“ на Кемал Курспахиќ од БиХ, најдобро ја илустрира крајно проблематичната улога во која се наоѓале новинарите во текот на воените конфликти во времето на крвавата дисолуција на поранешна Југославија.

Околу улогата на новинарите и медиумите во војните на тлото на поранешна Југославија има подвоени мислења. Ако може да се прифати широко распространетото мислење дека новинарите не ги предизвикуваа војните, тогаш, исто така, тешко може да се оспорува дека тие во многу ситуации беа или глав-

Д-р Сефер Тахири е доктор по комуникациски науки, професор на Универзитетот на Југоисточна Европа од Тетово. Области на интерес: медиуми и политика, медиумско известување.



ни поттикнувачи или потхранувачи на конфликтите. Веројатно во овој контекст, како што забележал и Курспахиќ во споменатата книга, во поранешните југословенски републики еден дел медиуми беа деградирани орудија за производство на непријател, за поттикнување на војната и за оправдување на воените дела. Но имаше и поединци во медиумите што одбиваа да бидат употребени во воената пропаганда, бранејќи ги општоприфатените етички вредности и професионалните стандарди во новинарството. Евидентна улога на медиумите им е припишана и во поттикнувањето на конфликтот во 2001 година во Македонија. Бошњачкиот новинар Сенад Слатина нуди многу негативен поглед во текстот „Војната во Македонија беше „Босна лајт““. Според него, „првите што ја започнаа битката беа медиумите, македонските и албанските заедно. Другите страни подоцна се приклучија во убиствата“ (Слатина, 2001).

На воениот конфликт му претходел медиумски конфликт. Овој заклучок би можел да биде сумарно извлечен од дискусиите на конференцијата на темата „Историјата и апокрифите - демитологизација на 2001 година“, одржана во јануари 2011 година (www.soros.org.mk). Истото се истакнува и во студијата на МИМ за медиумското покривање на македонскиот конфликт во 2001 година со наслов „Македонија - конфликт и медиуми“. Сепак, ако се обидеме да ја анализираме генезата на конфликтот, медиумите не дека немаат вина, но не може да се рече дека беа главни предизвикувачи на конфликтот. За време на конфликтот и пред тоа, говорот на омраза и на нетолеранција беше детектиран во политичкиот и јавниот дискурс меѓу другото и како рефлексција на поделбите, бидејќи во Македонија со децении живеат два „паралелни света“, во културна, религиска, па и во поширока општествена смисла. За причините или факторите што придонесоа да започне конфликтот несомнено се потребни пошироки анализи, во чии рамки сигурно ќе се препознае специфичната улога и на медиумите, новинарите и на уредниците што и пред конфликтот пишуваа и известуваа за „своите“ во етничка смисла, како и за јазикот на кој ги пренесуваа медиумските содржини.

Пред конфликтот, не беше мал бројот на новинарите што пишуваа и известуваа исклучиво од позиција на Македонци или на Албанци, а не на професионалци. Во медиумите на македонски јазик се создаваа стереотипи и предрасуди за Албанците, кои наводно се склони само кон проблеми, криминал, трговија со луѓе и дрога, што придонесе да се влошува колективната слика за нив во јавноста и во општеството. Истото се случуваше и во некои медиуми на албански јазик, во кои се известуваше еднострано и се создаваа предрасуди кон македонскиот народ, често во навредлив контекст нарекувајќи го „Славомакедонци“, и тоа во коментари и во други форми на некритички пренесени изјави на политичари. Дури и во програмите на МРТ, јавниот радиодифузен сервис, а подоцна и во приватните телевизиски и радиостаници и во весниците, се информираше еднострано и не се известуваше балансирано во етничка смисла. Тоа на извесен начин како да се надоврза на претходната практика, бидејќи имаше укажувања и обвинувања за постоење на нерелаксирана медиумска атмосфера.

Додека политичките елити не беа многу изненадени од конфликтот, за медиумите може да се каже дека беа затечени од воениот набој и острина, бидејќи не беа подготвени за вакво сценарио. Како што се прошируваше воениот конфликт низ планините над Тетово, кумановскиот регион, Радушa, Арачиново и во другите кризни региони меѓу припадниците на ОНА и државните воено-полициски сили, така почнаа да се појавуваат и да растат тензиите на меѓуетнички план. Почнаа поделбите и во политичката и во медиумската сфера.

Поради овие и некои други негативни искуства во последните години беше неопходно толку многу да се инвестира во обука на новинарите и уредниците и на сите оние што одлучуваат во медиумите за нивната уредувачка политика. При тоа, се разбира, се настојува да се усвојуваат стандардите и професионалните практики во Европската Унија, САД и другите развиени демократии. Нивните професионални знаења и соодветна регулатива и саморегулатива за новинарската и медиумската етика остануваат дел од нашата инспирација во настојувањата новинарите и медиумите постојано да го подобрат покривањето и известувањето за етничките прашања.

Еден од најголемите професионални предизвици или една од најзначајните задачи со кои се соочуваат новинарите е да пишуваат за луѓето што се различни од нив според повеќе суштински компоненти. Ако некој извор е од друга етничка или верска припадност, улогата на новинарите е да ги објават со целосна точност мислењата на личностите, идеите и нивните погледи, иако разликите може да бидат и длабоки. Во регион каков што е Југоисточна Европа, каде што општествените и етничките разлики се големи, остварувањето на овој идеал е многу тешко да се постигне. Но не е и невозможно. Доколку новинарите сакаат да креираат доверба во општеството, тогаш есенцијално е тие да го направат – да го постигнат само на прв поглед – невозможното: да ги стават во функција професионалното знаење и практики и да ги поттикнуваат разбирањето и толеранцијата на разликите. Да работат во спротивност со овие заложби понекогаш е конјуктурно, но на подолг рок се губи професионалниот дигнитет и углед во општеството. Иако по повеќе од една деценија од конфликтот, кога во Македонија се навршуваат 12 години од Охридскиот договор, во реална оптимистичка перцепција би можело да се констатира дека во известувањето за сложениот спектар прашања од етнички карактер од страна на медиумите е постигнат прогрес, сепак, остануваат уште проблеми поради продукцијата на две „паралелни реалности“.

Значи, и покрај напредокот, иако во многу помала мера во споредба со периодот пред десетина години, сè уште постојат етнички ривалитет, примери на стереотипи, говор на омраза и еднострано известување може да се најдат во многу медиуми. Тоа особено се манифестира во време на изборните кампањи или кризите што се јавуваат во владејачките политички структури и генерално на владино-партиската релација власт - опозиција.

Ова го потврдува и настанот што е предмет на анализата: случувањето на Скопското кале на 13 февруари 2011 година. При овој настан дојде до судир на две навивачки групи: од една страна беа „Комитите“, а од друга „Шверцерите“. Полицијата не можеше да го спречи блискиот контакт на поддржувачите и про-



тивниците на објектот што се гради, а за кој неодредено се тврдеше дека е музеј, црква-музеј или само црква. На овој настан, според известувањето на новинарите, летаа шлаканици, тупаници и камења на сите страни.

Вториот настан што исто така е предмет на анализа е свеченото отворање на Меморијалниот центар на холокаустот во Скопје, на 10 март 2011 година. Тогаш им беше оддадена почит на 7.148 Евреи од Македонија депортирани од бугарските окупаторски власти во 1943 година во нацистичкиот концентрациски логор Треблинка. Во споредба со првиот, контекстот на известувањето на медиумите и на македонски и на албански јазик е позитивен и ги афирмира клучните вредности на човековиот живот и достоинство.

2. Медиумско репрезентирање на Калето

Скопската тврдина Кале е сместена на високиот рид наречен Градиште, над централниот дел на градот со поглед кон реката Вардар. Таа со векови била од стратегиско значење. Како највисока точка во градот, Калето отсекогаш било ценето од локалното население. На тоа место постоеле населби и пред да се изградат ѕидините на тврдината. Најраните познати жители на местото според археолозите се населиле тука уште во неолитот и раната бронзена доба, 4.000 години п.н.е. Тврдината што ја гледаме денес е изградена најпрвин во византиско време (6 век), со камени ѕидови со должина од 121 метар. Според археолозите, камените блокови од кои е изградена тврдината биле земени од разрушениот град Скупи.

Поради стратегиската локација, многу пати во историјата тврдината била градена, рушена, преградувана и пренаменувана од страна на разни освојувачи. По земјотресот во 1963 година кружните и квадратните кули на тврдината биле конзервирани и реставрирани. Калето претставува едно од најпопуларните места за излети, рекреација на жителите на градот, како и за посета од странските туристи во Скопје. Тврдината нуди фантастичен поглед на градот, како и можност од неа до Старата скопска чаршија да се дојде за неколку минути. Според официјалната интернет-страница на Скопското кале најновите „археолошки ископувања на Скопското кале започнаа на 14 мај 2007 година“.

Самата идеја за проектот за најновото археолошко истражување на Скопско кале произлезе од неоспорната потреба за конечно ефектуирање на големите потенцијали на еден таков простор и негово преуредување со нови содржини и нова соодветна урбанизација. Зад таквата иницијатива, покрената од директорот на Управата за заштита на културното наследство, Паско Кузман, безрезервно застапа Владата на Република Македонија и премиерот Никола Груевски.

Откако беше промовирана идејата за реализирање на проектот за истражување на Калето, во јавноста веднаш се појавија различни мислења и реакции. Најчесто проектот се поздравуваше, со надеж дека конечно просторот на Скопското кале ќе се стави во вистинската функција, како културен, историски, туристички и урбанистички центар на главниот град. Но во исто време се појавија и одредени крајно политизирани реакции, во служба на остварување евтини по-

литички поени. Така, за поединци беше неприфатливо да се работи на Калето, најмногу поради можноста нешто од откриеното да биде скриено и премолчено. Носители на таквите, крајно неаргументирани тврдења беа група албански интелектуалци, кои нашироко (преку медиуми, трибини, јавни манифестации и сл.) ја хранеа јавноста со дезинформации. Нивниот „клучен аргумент“ беше дека со истражувањата на Калето наводно ќе се скриеле цели култури што според нив опстојувале на овој простор и со тоа ќе се сменела историјата. Тие на сите можни начини пласираа приказни и загриженост за наводната култура на старите Илири и Дарданци, чии остатоци требало да ги има на Калето, а со истражувањата тие артефакти би можеле да се скријат. Но на Калето веќе се работеше со полна пара, а за поголема покриеност на теренот предвиден за истражување беа отворени и два нови сектори.

Транспарентноста беше неопходна за запознавање со вистинското значење на културното наследство и за развивање на неопходната грижа за него, не само кај учесниците во акцијата, туку и уште повеќе кај локалното население, кое може во секој момент да го посетува Калето и непосредно да ја следи работата на археолозите (<http://skopskokale.com.mk/mk/istazuvanja.php>). Од друга страна, претседателот на Здружението на албанските историчари во Македонија, Скендер Асани, поддржан од невладината организација „Разбуди се“, промовира став дека археолошките истражувања требало да бидат транспарентни, а не да бидат под диктат на дневната политика, во нив да учествуваат и другите школи на археологијата од регионот и светот, кои се добри познавачи на илирската етнокултура.

Во јавноста во Скопје и пошироко во општеството постоеја поделени мислења како за археолошките ископувања, така и за изградбата на нов објект на Калето. Меѓутоа, токму медиумите беа тие што ги „запалија“ етничките страсти. Имено, јавноста не беше информирана за карактерот на објектот што интензивно се градеше на Калето, сè додека преку една изјава на директорот Паско Кузман емитувана на Македонската телевизија, а потоа и на АЛСАТ-М, не беше и официјално кажано дека ќе се гради црква и дека за тоа има одлука на Владата на Република Македонија. Тој момент предизвика различни реакции и етнички и верски побуди.

Повеќето новинари и уредници интервјуирани во овој проект изјавуваа дека известувањето за овој настан било објективно и ги почитувало професионалните стандарди и етички норми. Според интервјуираните новинари, уредници и директори на медиуми, во текот на известувањето за овој настан е почитувано правилото дека кога се пишува за некоја етничка заедница, особено е значајно да бидат застапени нејзини припадници или претставници, а нивните мислења да бидат опфатени во новинарските текстови и аудиовизуелни содржини.

Во текот на известувањето за овој настан, актерите вклучени во медиумската продукција на вести и други информации и содржини сметаат дека имале неутрален однос кон него. „Во принцип ние гледавме тоа да го сведеме на една работа со која треба да се справи полицијата и да заврши што е можно побрзо. Гледавме да не ја шириме темата за да не стане тема околу којашто ќе продол-



жи да се дискутира. Јас и во мојата колумна тоа го сведов на еден инцидент на луѓе што не знаат што сакаат и што не ни виделе нешто подобро“.¹

Генерално главните уредници мислат дека биле внимателни во текот на известувањето за овој настан. „Новинарите претежно се млади, повеќето од нив немале можност да известуваат од такви специфични настани. Она што јас прво го презедов е моето појавување на терен заедно со репортерите. Тоа можеби не го прави секој, но јас проценив дека е потребно да бидам таму, да видам што се случува и од местото на настанот да давам насоки за тоа како да се постапи понатаму. Ја следевме ситуацијата до крај, јас останав на работа, бевме крајно претпазливи во известувањето и максимално коректни. Сакавме да го отсликаме тоа што навистина се случи“.²

Во овој настан имаше конфликт меѓу две навивачки групи со етнички предзнак и поради природата на случувањата тој беше многу комплициран за известување. Воопшто двете страни имаа различни ставови и мислења, а нивното претставување на објективен и точен начин беше значаен дел на улогата на новинарите. „Искрено да ви кажам, и јас се чудев конкретно од сфаќањето на новинарите за овој настан. Не беа пристрасни за овој настан. Се гледаше дека сакаат да го третираат многу објективно.“³ Освен како професионална обврска, објективното известување се гледа и низ пошироката општествена диоптрија на недвосмислено залагање на медиумите за обврската на сите да придонесат за смирување на тензиите. „Мое мислење е дека се обидовме да презентираме објективна слика за случувањата. Дека не придонесовме со ништо што може да го доразгори етничкиот конфликт, етничките тензии во тој период, можеби дури и се обидувавме да направиме и некој посебен агол на гледање со цел медиумски да се смири тензијата.“⁴

Повеќето интервјуирани спонтано се согласија дека имало политичко влијание во овој настан. Во текот на известувањето новинарите покажале интерес за да го контекстуализираат настанот на Калето, бидејќи етничките, верските и воопшто општествените конфликти не произлегуваат од ништо. Обично има една предисторија на некој конфликт, околу која страните имаат различни интерпретации. „Кога се случи инцидентот на Калето, заеднички став беше да го претставивме настанот онака како што навистина се случи. Таму имаше две изманипулирани групи на многу млади луѓе, кои во интерес на одредени политички цели го предизвикаа инцидентот. Во известувањето за Калето, покрај тоа што ја дадовме основната вест што се случи, се обидовме преку политички анализи, изјави од аналитичари, експерти итн. да го доловиме политичкиот момент во целата ситуација, односно дека во тој инцидент многу беше вмешана политиката, политичките партии. Сметајќи дека станува збор за вмешаност на владејачките партии, тоа така и го претставивме“.⁵

Но главниот став на Македонската радио-телевизија, спротивно на улогата на јавен сервис, имплицираше и своевиден обид за политичка дестабилиза-

1 Цитат од интервју со Горан Михајловски, главен и одговорен уредник на весникот Вест, реализирано на 31 март 2011 година.

2 Цитат од интервју со Мухамед Зеќири, главен и одговорен уредник на Алсат ТВ, реализирано на 29 март 2011 година.

3 Цитат од интервју со Бардул Зајми, ТВ АЛБ, реализирано на 19 април 2011 година.

4 Цитат од интервју со Марјан Николовски, новинар во Сител ТВ, реализирано на 25 април 2011 година.

5 Цитат од интервју со уредник на телевизија, реализирано на 8 април 2011 година.

ција.“ „Претпоставувам дека овие медиуми информираа во политички цели и се сакаше да се предизвика дестабилизација.“⁶

Политика препознаа и медиумите на албански јазик. Според нив, настанот имаше политичка заднина. „Видовме дека тука се случува некоја политичка игра, заднина, значи намера нацртана однапред, така што бевме и многу претпазливи околу тоа, нели, да се прикаже кој е ‘жртвата’, а кој ‘виновникот’, кој ја креирал играта, значи, ние ги осудивме на некој начин сите партиципенти во тој дел, секогаш кажувајќи дека ако треба да се чуваат историските монументи, тогаш треба да се чуваат такви какви што се, а не бевме за градби, ние бевме против какви било градби таму и тој став го кажавме“. ⁷ Во овој настан се препознава и неединство и неискреност меѓу главните партиципенти во извршната власт. „Владата на РМ, посебно македонскиот партнер, пак го изигра албанскиот партнер во Владата, пак му работеше зад грб. Таков беше начинот на нашето известување, т.е. дека определени луѓе во Македонија сè уште не разбраа дека тука живеат и Албанци и дека ако сакаат да градат нешто, задолжително мора да имаат предвид и како се чувствуваат Албанците околу тоа“. ⁸

Иако настанот беше деликатен и тензичен, сите новинари и уредници истакнаа дека не донеле ниту определиле пишани или напишани правила во редакцијата за известувањето за него. „Во весникот кај нас немаме такви правила, сега да ме прашате како би известувал кога би имал некој инцидент во Чаршија, во Струга или во Гостивар, немаме правила како би функционираше. Без оглед на тоа што се работи за чувствителни подрачја, тука се раководиме од некои принципи што ги имаме како луѓе и како колектив во целина“. ⁹

Голем дел новинари и уредници дури и мислеа дека Кодексот на новинарите на Македонија беше доволна рамка за професионално однесување кон овој настан. „Не, за овој настан нема потреба од конкретни пишани или од усни правила. Значи, тоа едноставно се вклопува во нашиот дневен ритам на работа. И ние не мериме, нели има кај нас секој ден нешто повеќе или помалку напнато, впрочем, такво општество сме, некогаш се произведуваат такви тензии, некогаш повисоки, некогаш пониски, некогаш се случуваат. Животот носи сè“. ¹⁰ Известувањето за вакви настани, во суштина, секогаш е поврзано со новинарскиот професионализам. „Немавме ниту пишани, ниту напишани правила, се известуваше хронолошки, според случувањата, сè беше аргументирано и покриено со слика, немаше никаква тенденција да се скрие нешто. Настојувавме објективно да го покриеме настанот, без разлика на последиците“. ¹¹

Новинарите и уредниците ги отфрлуваат обвинувањата дека медиумите преку известувањето, неколку дена пред овој настан, го поттикнувале конфликтот. „Инаку слушав критики дека медиумите го поттикнуале судирот таму меѓу луѓето, а јас само можам да кажам дека медиумите беа неправедно обвинети.

6 Цитат од интервју со уредник во телевизија, реализирано на 18 април 2011 година.

7 Цитат од интервју со Меваип Абдиу, уредник во ТВ Коха, Тетово, реализирано на 21 април 2011 година.

8 Цитат од интервју со уредник во телевизија, реализирано на 19 април 2011 година.

9 Цитат од интервју со Бранко Ѓорѓески, уредник во весникот Дневник, реализирано на 15 април 2011 година.

10 Цитат од интервју со Ристо Лазаров, директор на Телма, реализирано на 15 април 2011 година.

11 Цитат од интервју со Предраг Петровиќ, уредник во А1 телевизија, реализирано на 12 април 2011 година.



Политичарите го започнаа сето тоа, а после се обвинуваат новинари. Не дека новинарите беа супер, но тие не го започнаа и не го провоцираа судирот”.¹²

Но имаше и спротивно мислење. „Го предизвикаа медиумите, од една несвесна ситуација што навлегоа во едно суштинско прашање, кое ги тангира меѓуетничките односи. Ако добро се сеќавате, ќе видите дека таа, првата вест што излезе, дека таму се гради црква, веројатно иритираше една друга страна, една друга популација во Македонија, којашто сметаше дека, односно веројатно смета дека Калето е простор што ѝ припаѓа на неа. И мислам дека тоа беше погрешно пласирана информација, затоа што во принцип реалноста покажа и дека не е точна таа информација, не се гради црква, туку се гради музеј налик на црква или не знам, што било друго, што е многу различно од верски објект, па до простор каде што треба да бидат собрани експонати, потоа дека голем дел од тие експонати што се пронајдени се од отоманскиот период“.¹³

3. Медиумското претставување на Меморијалниот центар на холокаустот

Општа констатација околу известувањето за отворањето на Меморијалниот центар на холокаустот во Скопје е дека медиумите како ретко кога заеднички - и во буквална смисла на зборот - промовираа позитивни вредности. Таа карактеристика поврзана со овој настан е суштествена во споредба со известувањето кога станува збор за деликатни теми како што се меѓуетничките односи, кога тешко се наоѓа аголот што ги истакнува заедничките вредности. „Меморијалниот центар е поврзан со трагични настани во минатото во Скопје и Македонија, сите се согласуваат дека холокаустот е мрачен настан во историјата, но сепак за сите е нешто далечно. Сите известија дека се отворил музеј за еден лош чин, гледајќи го тоа од определена историска дистанца. Но кога известуваат за настани што ги засегнуваат како етникум реагираат поинаку“.¹⁴

За нашиот простор, кој е презаситен со премногу спротивставени интерпретации, новинарите и уредниците сметаат дека известувањето за отворањето на овој центар демонстрирало висок степен на заеднички пристап. „Што се однесува на тој настан, можам да кажам дека известувањето беше поунифицирано во споредба со претходното (случувањата на Калето), во смисла на тоа дека поголем дел медиуми, барем тие јас што ги следев, му дадоа некоја позитивна конотација како на настан што навистина се одбележува“.

Интервјуираните новинари и уредници на веста за отворањето на Меморијалниот центар на холокаустот ѝ придаваат првостепена вредност. „Таков настан, таа историја што се случила овде во нашата средина заслужуваше таков третман. Немам дилеми околу тоа“. Иако таа вредност не се релативизира, сепак, се прави и дистинкција за вестите што „директно засегнуваат“. Според исказите, „известувањето за холокаустот е поинакво затоа што не нè засегнува директно. Само поради тоа. Тоа е нешто што се случувало во едно далечно минато, а сегашните генерации не го паметат, или пак само имаат прочитано за холокаустот“.

12 Цитат од интервју со Ердем Ахмед, уредник во Вториот сервис на Македонската телевизија, реализирано на 28 април 2011 година.

13 Цитат од интервју со Марјан Николовски, новинар во Сигел ТВ, реализирано на 25 април 2011 година.

14 Цитат од интервју со Коле Чашуле, главен и одговорен уредник на весникот Време, реализирано на 31 март 2011 година.

4. Заклучок

Етничките поделби одиграа голема улога околу настанот на Кале, а новинарите и медиумските институции беа во една деликатна позиција. И како припадници на етнички заедници новинарите, сепак, се обидуваа да ги стават во прв план професионалните стандарди, кои бараат објективност, но признаваат дека настанот бил политизиран и комплициран.

Генерално, околу настанот на Кале медиумите не биле „бранители“ на интересите на етничката заедница на која ѝ припаѓаат, туку биле набљудувачи што се обидувале да известуваат за сета негова комплексност. Новинарите, уредниците и менаџерите на медиумите се обидувале да ги избегнуваат предрасудите и стереотипите, но не ги игнорирале политичките корени и причини за овој настан.

Во известувањето за вториот настан, отворањето на Меморијалниот центар на холокаустот, се истакнуваат заеднички точки околу историската трагедија на Евреите од Македонија без оглед на јазикот и публиката на која ѝ се обраќаат медиумите. Тие за овој настан известуваа униформно и без предрасуди. Исто така, изворите на информации беа коректно цитирани. На овој начин, медиумите ја исполнија обврската да ѝ дадат на публиката објективни информации и детали што промовираат хумани вредности и солидарност со една заедница, која во текот на историјата ја претрпе најголемата можна човечка трагедија.

Библиографија:

Македонски Институт за Медиуми (2003), Македонија: конфликтот и медиумите, Скопје
Курспахич К. (2003), Злочин у 19:30, Виена: СЕЕМО

КОНТЕКСТ И ФАКТОРИ ВО ИЗВЕСТУВАЊЕТО ЗА РАЗЛИЧНОСТИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Снежана Трџевска

1. Вовед

Во минатите неколку децении во рамките на социологијата и науката за комуникациите известувањето на медиумите (особено на печатот) беше продуцирано од различни теоретско-истражувачки приоди, кои меѓу другото одговараа и на прашањата како и зошто сликата во вестите за етничките малцинства, за странците или за „другите“ културни групи мошне често е негативна. Застапниците на приодот што ставаше нагласок на процесот на *продукција* на вестите (Gans, 1979; Cohen, 1980; Cohen & Young, 1981; van Dijk, 1988a; Gordon and Rosenberg, 1989) објаснуваа дека известувањето за различностите е под големо влијание на т.н. „рамки“ на зборување за припадниците на етничките, верските или другите културни групи, коишто се рефлектираат врз стереотипниот начин на размислување на оние што ги создаваат вестите. Имено, медиумското известување е низа од дискурзивни дејства и одлуки што свесно се ситуирани во новинарската заедница и во заедницата во која циркулираат медиумските производи (Cotter, 2009). Во реалните содржини што се резултат на процесот на известување за различностите се инкорпорирани вредносните категории и норми на пошироката општествена заедница на која ѝ припаѓа или во која живее оној што ги создава вестите. Со други зборови, секоја поединечна новинарска приказна или прилог во себе ги отелотворува културната и дискурзивната комплексност на новинарот и на заедницата на која тој ѝ припаѓа (Cotter, 2009).

Но според истражувачите на процесот на продукција на вестите, постоењето на предрасуди и стереотипии кај новинарите не е доволно за сеопфатно да се разберат и да се објаснат сите аспекти на медиумското известување за различностите. Приодот за продукцијата на вестите тргнува од претпоставката дека врз селекција-



та и начинот на презентирање на темите, субјектите и настаните во вестите влијаат повеќе фактори: сфаќањето на новинарите и уредниците за вредноста на веста; сценаријата за вестите и жанровите од кои новинарите и уредниците тргнуваат при пишувањето за настаните; сопственоста, контролата и политичката поврзаност на медиумот; потеклото, социјалниот статус и етничката припадност на новинарот; уредувачката политика и правилата и односите во редакцијата, вклучувајќи ги и односите меѓу новинарите и уредниците и низа други фактори.

Иако во рамките на овој и на други теоретски модели за факторите што влијаат врз процесот на продуцирање на вестите се реализирани голем број емпириски истражувања (Cohen & Young, 1981; van Dijk, 1988a; Gordon & Rosenberg, 1989; Schudson, 1989; Allan, 1999), сепак, поголем дел од нив подетално ги анализира само поединечните фактори, особено селекцијата на вестите и концептот за вредноста на веста. Помал е бројот на истражувачките студии што се фокусираат на разбирање и опишување на целината на процесот на продуцирање на вестите и на создавање теорија за известувањето за различностите заснована врз емпириските податоци. Во натамошниот текст ќе се обидеме барем во извесна мера да ја надоместиме оваа празнина, имајќи ја предвид реалноста во која дејствуваат информативните редакции на електронските и на печатените медиуми во Република Македонија.

2. Метод

Истражувањето се потпира врз анализата на 28 квалитативни интервјуа спроведени со новинари и уредници во електронски и печатени медиуми во Македонија, кои се активно ангажирани во известувањето за различностите. Од сите интервјуа беа направени транскрипции врз кои потоа беше применета квалитативна тематска анализа, со цел да се извлечат концептите и поимите за емпириската теорија што ги опишува различните фактори што влијаат врз известувањето за различностите во медиумите во Македонија. Во интервјуата се тргна од четири генерални прашања: (1) како се одвива процесот на продукција на вестите во редакциите, (2) како се известувало за два конкретни настани во блиското минато, (3) какви правила постојат во редакциите во поглед на известувањето за различностите и (4) какви се способностите и знаењата на новинарите за оваа област.

Истражувањето овозможи да се разберат и да се опишат контекстот, процесите и најважните фактори во известувањето за различностите. Во продолжение е претставена емпириска теорија за известувањето за различностите во Македонија, која е втемелена врз податоците од квалитативните интервјуа. Во неа укажуваме на шест најважни фактори што влијаат врз процесот на известување за различностите во медиумите во Македонија: (1) индивидуалните карактеристики, ставовите и професионалните уверувања на новинарите и на уредниците; (2) професионалните правила и кодекси на редакциите и на новинарите; (3) структуралните и организационите карактеристики на медиумот; (4) влијанието на пазарот и на публиката; и (5) влијанијата на сопствениците, политичките партии и на власта.

3. Индивидуалните карактеристики, ставови и уверувања на новинарите

Влијанието на индивидуалните карактеристики, општествениот статус, личното искуство и ставовите и уверувањата на новинарите и на уредниците врз медиумските содржини во теоријата е детално елаборирано (Shoemaker & Reese, 1996: 72). Овде спаѓаат и професионалните и етички уверувања и ставови што ги имаат усвоено новинарите и уредниците во поглед на својата лична улога во известувањето за различностите, како на пример, дали себеси се сметаат само за неутрални пренесувачи на реалните настани или за активни и одговорни фактори во промовирањето на толеранцијата, кохезијата и дијалогот меѓу групите. И на крајот, во оваа група фактори спаѓаат и компетентноста и професионалното искуство на новинарите и на уредниците за известувањето за различностите.

Индивидуалните карактеристики на новинарот (полот, етничката припадност, сексуалната ориентација, образованието, верската припадност) имаат пресудно влијание во известувањето за различностите. На пример, во редакциите што се мултиетнички новинарите покажуваат поголема чувствителност кога се известува за настани поврзани со меѓуетничките прашања. Позитивен пример во оваа смисла се редакциите на дневниот весник Вест и на телевизијата Алсат М. Уредниците и новинарите во Вест ги истакнуваат својата мултикултурност и мултирелигиозност како голема предност. „Имаме Албанец, имаме и Турчинка, која е уредник... имаме Влаинка, која е помошник-уредник... тој дух се негува во редакцијата... колегијално шегување, коешто е здраво за духот на работењето.“¹ Алсат М телевизија уште од самиот почеток се формираше како мултикултурна редакција и медиум што им се обраќа на различни публики: „Обработуваме специфични теми што не се секојдневни... ја добивме и наградата Жан Моне за една меѓурелигиска тема... христијански свештеник што зборуваше за исламот и оца што зборуваше за христијанството... Повремено работиме вакви теми, со цел да ги запознаеме заедниците меѓусебно... ако повеќе знаат едни за други, ќе има сè помалку недоразбирање.“²

Од друга страна, стереотипите и предрасудите кон припадниците на друга етничка заедница полесно се поттикнуваат и се потхрануваат кога редакцијата е составена само од новинари од една етничка заедница. На пример, во дискусиите на редакциските колегииуми за тоа како да се известува за настаните поврзани со музејот/црква на Калето, одделни новинари ги изразуваа своите лични предубедувања за меѓуетничките односи и соживот во Македонија, во смисла дека „...ние премногу им попуштаме на нив... ни се качуваат на глава... ни рушат црква...“, или пак „...ја загубивме војната, така што сега ќе нè растураат, што сакаат ќе си прават... федерации и конфедерации... еден дефетистички став, во смисла дека ние сме губитници...“³ Слични примери може да се наведат и за новинарите што работат во медиумите на албански јазик: „Ние тргнуваме од нашите убедувања и не може да се негира дека тоа влијае на содржината на весникот... нашите убедувања, на поголем дел од редакцијата, се дека во

1 Интервју со Горан Михајловски, главен уредник на Вест, реализирано на 31 март 2011 година.
2 Интервју со Мухамед Зекири, главен уредник на Алсат М телевизија, реализирано на 29 март 2011 година.
3 Извадоци од интервјуа со различни испитаници.
Имињата не се наведени поради барањето за анонимност на некои од испитаниците.



нашата земја Албанците се жртви на политичариве... пред сè на албанските политичари.⁴

Сепак, и во една моноетничка редакција личните ставови и предубедувања доаѓаат до израз само тогаш кога поединецот поседува моќ во медиумот, односно кога тој има клучна улога во процесот на продукција на вестите. Доколку редакцијата или уредникот ги наметнат професионалните вредности и правила, стереотипите и предрасудите на поединечни новинари ќе бидат инцидентни појави. Што се однесува на меѓуетничките односи во земјата, кај голем дел од медиумите преовладуваат професионалната етика и свесноста дека настаните од 2001 година се минато, дека не смее да се повторат и поради тоа во известувањето за овие теми „...не смееме да долеваме масло на огнот заради публицитет, заради поголем тираж...“, бидејќи „...последичите може да бидат големи“, дека многу нешта се изменети и дека „...не постои друг избор освен соживот и толеранција...“⁵

Мнозинството испитаници во интервјуата се согласуваат дека меѓу новинарите постојат повеќе предрасуди во однос на сексуалната определба, кон некои маргинализирани групи и кон луѓето со хендикеп. Не е доволно изградена свеста дека во основа сите луѓе се еднакви и тоа се рефлектира во известувањето на едно посуптилно ниво. Имало и примери кога некои новинари дури отворено ги потхранувале предрасудите кон некои маргинализирани групи и кон припадниците на геј-заедницата. Таков пример беше известувањето на некои весници за правата на хомосексуалците во Македонија, но ова го прават и некои од телевизиите.

Стереотипите во однос на меѓуетничките прашања не се манифестираат само во известувањето за двете доминантни заедници, македонската и албанската. Пример за поттикнување стереотипии е и Следењето на светскиот ден на Ромите во Македонија во периодот на истражувањето. Медиумите по тој повод објавуваа само снимки и прилози за тоа дека нивниот живот е беден и очаен. „Ниту еден медиум не покажа снимка на Ром што е успешен во она што го работи... само на едно радио слушнав пример на девојка од ромска националност што дипломирала, се вработила... ако провејуваат позитивните примери, тоа ќе ги промени ставовите, размислувањата и стереотипите кај луѓето.“⁶

Професионалното искуство и компетентноста на новинарите ги обликуваат нивните професионалните улоги и етички вредности. Новинарите и уредниците во интервјуата мошне детално ја елаборираа професионалната и етичка криза во која денес се наоѓа новинарството во Македонија. Иако постои свест за важноста на различностите и за деликатноста на овие теми, сепак најголем дел од нив себеси се сметаат само за „пренесувачи“ на настаните и на фактите од реалноста. Од низа причини, редакциите не се залагаат за проактивно и континуирано известување за овие теми, постои голема пасивност, има малку приказни што произлегуваат од иницијативата на новинарот или на уредникот.

Во поглед на компетентноста оценките се поделени. Една група новинари сметаат дека се доволно оспособени за известување за овие теми и дека не им се

4 Интервју со уредник во весник на албански јазик, чие име не е наведено поради потребата да се зачува анонимноста на испитаникот.

5 Ставови на повеќе интервјуирани испитаници.

6 Интервју со Љубица Манговска, управителка на ТВ Тера од Битола, реализирано на 18 април 2011 година.

потребни дополнителни обуки, а друга група категорично тврди дека „...новинарите во Македонија не се доволно оспособени да известуваат ниту за секојдневните настани, а да не зборуваме за различностите...“ За сите овие оценки мошне илустративна е изјавата на новинарот од една ТВ-станица на државно ниво: „Генерално мислам дека не постои свесност за професионалните стандарди, а уште помалку посветеност на професијата. Редакциите се преполни со необразовани новинари, со лесно потплатливи и со необјективни репортери. Уредници што заштитуваат одредени ставови, особено политички. Колку што повеќе новинарството станува платеничка професија, толку стандардите остануваат подалеку.“⁷

5. Внатрешните професионални правила и етички кодекси

Во редакциите во кои постојат барем некакви (дури и неписани) професионални правила и вредности, влијанието на индивидуалните карактеристики и личните ставови, вредности и уверувања на новинарите врз известувањето за различностите е помалку изразено. Само мал број медиуми имаат внатрешни формално усвоени документи со кои се обврзуваат дека ќе ги почитуваат законските и етичките норми поврзани со овие прашања. Јавниот сервис – Македонската радио-телевизија - во 2003 година усвои Декларација за професионални и етички принципи во програмата, во која меѓу другото се наведува дека „информациите презентирани од радиодифузерот не смеат да бидат пристрасни, додека фактите и ставовите презентирани во програмите мора да бидат балансирани и етички соодветни“. Весникот Нова Македонија има „...одлука, во која се повикува на универзалните принципи на меѓународното и на домашното право, на Уставот и одредени закони... со која се обврзува дека на своите страници нема да употребува јазик што би ги навредувал другите националности, би разгорувал верска или национална омраза...“⁸ Од печатените медиуми, еден вид внатрешен кодекс имаа и трите дневни весници на МПМ Македонија, во периодот кога беа во сопственост на германскиот концерн ВАЦ. Кај другите медиуми не постојат внатрешни кодекси и правила, но се нагласува дека при известувањето за различностите се почитуваат правилата на Кодексот на новинарите на Македонија и општите принципи на професионалното новинарско известување.

На ниво на целата новинарска заедница постои поларизирање на медиумите на различните етнички заедници. Исклучок се само неколку медиуми чии содржини се наменети за различни публики. Но во медиумската и новинарската заедница постои таква генерална поделеност, како живеење или работење во паралелни светови. Се пишуваат приказни за својата публика, а се игнорираат темите што се интересни за публиката на другата заедница, кои можеби би помогнале за поголемо разбирање и дијалог. Се игнорираат темите што ги обработуваат колегите од медиумите на етничките заедници, а кога има теми за исти настани, тогаш аголот е сосема поинаков, онаков каков што би го очекувала публиката за која е наменет медиумот. Пример за ова е случајот на една Албанка, чиј татко и брат биле убиени од македонските без-

7 Интервју со Љубиша Арсиќ, новинар во ТВ Алфа, реализирано на 3 април 2011 година.

8 Интервју со Ратко Лазаревски, управител на Нова Македонија, реализирано на 18 март 2011 година.



бедносни сили во Тетовско, за време на конфликтот во 2001 година. Еден весник на албански јазик се зафатил да ја истражува приказната за сиромашната девојка, која имала голема желба да студира медицина, интересирајќи се за причините поради кои не можела да се запише на Тетовскиот универзитет. Со оваа тема „...всушност влегуваме во Охридскиот договор... што значи во практиката неговата имплементација... и гледаме, преку овој обичен случај, дека тоа всушност е една фарса.“⁹

Она што загрижува е дека поделеноста е видлива и во јавниот сервис МРТ, кој има посебна обврска да ја развива и да ја поттикнува општествената кохезија. Самите интервјуирани уредници признаваат дека сервисите на македонски јазик и на јазиците на етничките заедници функционираат паралелно, немаат размена на информации, ниту пак заеднички содржини што би се емитувале на сите сервиси. „Сите сме некако затворени во својата кука, можеби од многу проблеми, од многу нерешени работи... немаш техника, немаш услови и секој си е затворен во своите работни обврски... ако има нешто, тоа е инцидентно и воопшто не може да се смета за соработка.“¹⁰

Позитивни примери се редакциите на јазиците на емисиите на етничките заедници во МРТ и мултијазичните редакции на неколку комерцијални медиуми, кои се свесни за значењето на кохезијата и потребата од негување на заемната толеранција. Таков пример е редакцијата на Вест, која се труди да го поттикнува интеркултурализмот, иако форматот на весникот е таблоид со нагласена комерцијална цел: „...пред две-три години решивме да направиме рецепти за Бајрам, јагнешко, баклави итн. Направивме и се продаде весникот... меѓусебната толеранција се засновува на запознавање на обичаите и да се запознаеме како луѓе, но и да имаме пари, на крајот на краиштата, бидејќи ако немаме пари, пак ќе влеземе во конфликт.“¹¹

Друг позитивен пример е соработката меѓу Дневник и Коха, која во периодот на истражувањето траеше повеќе од шест месеци, со објавувањето исти содржини наменети за децата Албанци и Македонци. „Многу добар пример е тоа што ќе го читаат тие деца, бидејќи утре можат да разговараат за нешто за кое имаат исти информации, добиени од два различни медиуми... вака ние се обидуваме од најраните години кај децата да создаваме претстава дека се исти.“¹² Сличен е и примерот на Теа модерна, неделник што се објавува и на македонски и на албански јазик. Уредниците настојуваат заеднички продуцираните содржини во иднина да достигнат околу 80 отсто, а преостанатите 20 отсто да бидат специфични содржини наменети за секоја посебна публика.

Позитивна практика на повеќе редакции е и тоа што, при селектирањето на вестите на денот, се прави барем некаков позитивен исклучок кога се оценува дека некоја „негативна вест“, која инаку би привлечла голема публика, може да влијае врз влошувањето на меѓуетничките односи, па поради тоа најчесто не се објавува. Карактеристичен пример за ова е објаснувањето на еден од испитаниците: „Ние почнавме да истражуваме за еден верски објект... во подрачје што сè уште е турбулентно. И дури ја завршивме горе-долу приказната, ама се појави

9 Интервју со уредник во весник на албански јазик, чие име не е наведено за да се зачува анонимноста.

10 Интервју со уредничка на информативната програма во јавниот сервис, чие име не се објавува заради гарантирање на анонимноста.

11 Интервју со Горан Михајловски, главен уредник на Вест, реализирано на 31 март 2011 година.

12 Интервју со Лирим Дулови, главен уредник на Коха, реализирано на 4 април 2011 година.

Калето и... ја сопреме таа истражувачка сторија, затоа што би имала ефект на синџир од настани што само ќе ја влошат ситуацијата.¹³

За одбележување се и примерите на некои од локалните ТВ-станции од мултиетничките средини. Редакцијата на ТВ Менада е свесна за важноста на овие теми и воспоставила соработка со невладините организации што ги застапуваат интересите на луѓето со хендикеп. Уредникот на ТВ Коха од Тетово нагласува дека медиумите „...на локално ниво повеќе известуваат за различностите во насока на зближување на граѓаните отколку националните телевизии“¹⁴, бидејќи животот во мултиетничка средина едноставно го наметнува тоа. Секојдневно се случуваат настани во кои се учесници Ромите, Турците, Македонците и Албанците и медиумите се трудат да ја покажат таа различност реално и без предрасуди. ТВ Коха, на пример, го снимала и го пренела гостувањето на драмската група „Пралипе“ во Домот на културата. Оваа телевизија известувала и за изградбата на црквата во Речица, каде што живее само албанско население.

Позитивен пример е и тоа што во Тетово од 2002 до 2003 година постоеше заедничка редакција во која работеа новинари Македонци и Албанци на заеднички теми поврзани со случувањата во регионот по конфликтот во 2001 година. Друг позитивен пример што беше истакнат во интервјуата е иницијативата на ТВ Тера од Битола за соработка на локалните медиуми, за време на конфликтот во 2001 година, кога новинарите на медиумите од Битола, Куманово и од Тетово заеднички ги покриваа настаните во овие подрачја. Се работело на деликатни теми кога се случуваа големи промени во Македонија на политички и на етнички план, и „...тој експеримент се покажа успешен, затоа што се покажа како може настаните да се следат на објективен начин и со професионална етика... кога паралелно се работат некои стории, може да се видат гледишта на различни екипи што се мултиетнички.“¹⁵

6. Структурните и организациони карактеристики на медиумот

За да биде професионално, чувствително и сеопфатно, известувањето за различните групи во општеството, по својата суштина, подразбира истражувачка работа на новинарите, која бара професионални компетенции, истрајност, време, а исто така и доволно ресурси. Но во дневното известување на најголем број електронски и печатени медиуми во Македонија новинарството е под огромен притисок за исполнување на временските рокови. Новите вести мора секојдневно да се продуцираат, а новинарот нема многу време на располагање за да обработи една тема. Од друга страна, на редакциите им недостигаат и материјални, технички и човечки ресурси. Ова значи дека вестите за различностите се натпреваруваат за простор или за време заедно со многу други настани, а нивното место во дневниот распоред зависи во најголема мера од одлуките на уредниците.

Дел учесници во интервјуата сметаат дека проблемот со временските ограничувања може да се надмине доколку постои добра организација во редакцијата: „Во принцип во новинарството има лош менаџмент... од уредувачки аспект, затоа што и во новинарството треба да се планира... не е доволно само да се знае како да

13 Интервју со Ратко Лазаревски, управител на Нова Македонија, реализирано на 18 март 2011 година.

14 Интервју со Меваип Абдиу, сопственик на ТВ Коха од Тетово, реализирано на 21 април 2011 година.

15 Интервју со Љубица Манговска, управителка на ТВ Тера од Битола, реализирано на 18 април 2011 година.



се пишува, како да се покрие настан... туку треба да се обучуваат уредниците како да планираат приказни, теми... таа обука фали.¹⁶ На телевизијата, ова објективно ограничување би можело да се надомести со планирање на тематски информативни емисии, каде што како надолнување на вестите, би се пласирале длабински обработени информации. Но во голем број комерцијални телевизии проблем е тоа што сопствениците и управителите не сакаат да вложуваат во истражувачко новинарство, бидејќи по правило во него се вложуваат многу ресурси.

Според повеќе интервјуирани испитаници, најголемата грешка на повеќето уредници е што очекуваат нешто да се случи во текот на денот, што не планираат навремено. Но и главниот уредник и уредниците на вести и на рубрики и програми треба да имаат идеја, бидејќи вистинското новинарство подразбира систематски да се следи она што е најинтересно, што е горливо во актуелниот период и да се планира конзистентно и долгорочно. Недостигот од истражувачко новинарство е проблем со кој се соочува и јавниот сервис МРТ, кој по правило треба да дава многу повеќе содржини и време од комерцијалните медиуми и да го поттикнува длабинското известување за различни теми, бидејќи тоа му е една од клучните обврски. Но интервјуираните уредници од јавниот сервис нагласуваат дека во дневното известување доминира „...пренесувањето туѓи ставови, туѓи изјави, најави на настаните... а истражувачкото новинарство не функционира, особено во дневното известување.“¹⁷ Причините за ова се лоцираат во недостигот од технички ресурси и од луѓе, особено кај програмите на етничките заедници.

Дополнително, пасивноста на редакциите е поттикната и од сè поголемиот број интернет-медиуми во Македонија, кои „...вршат хиперпродукција на вести, кои апсолутно ја поттикнуваат нашата мрзеливост...“¹⁸ Ваквата пасивност и отсуство на уредувачки напор крие нова опасност, да се напуштат професионалните стандарди и да се навлезе длабоко во она што се нарекува креирање на друга реалност. „Кога нема нешто да се случи, тие велат... ајде да импровизираме нешто, да направиме нешто... ќе мислат дека вчера се случило нешто драматично...“¹⁹. Одделни новинари и уредници со големо искуство, за жал денес имаат „удобна“ позиција, која се состои од малку работа, а големи примања, што е негативен пример за помладите новинари. А потоа, „...малку ако им чепнеш по работењето, веднаш викаат... политичка е оваа приказна... а всушност не се работи или не се форсира работењето...“²⁰

Во оваа група фактори спаѓа и она што во новинарството се нарекува процес на селекција на вестите, во кој доминираат сфаќањата на новинарите и на уредниците за информативната вредност на настаните, односно за тоа која информација е вредна за објавување. Многу претходни истражувања (Shoemaker & Reese, 1996; Allan, 1999; van Dijk, 1988a; Gordon & Rosenberg, 1989) покажале дека постојат неколку генерални фактори што влијаат врз одлуката на редакциите при селектирањето на настаните: негативноста и контроверзноста на настанот, близината и скорашноста на настанот, авторитетот на актерите, консонантноста на настанот со јавните стереотипии и др. Во овој текст нема да го анали-

16 Интервју со Зоран Димитровски, уредник на неделникот Публика, реализирано на 17 март 2011 година.

17 Интервју со уредничка на информативната програма во јавниот сервис, чие име не се објавува заради гарантирање анонимност.

18 Интервју со Бранко Героски, главен уредник на Шпиц, реализирано на 8 април 2011 година.

19 Интервју со новинар во дневен весник, чие име не е наведено поради потребата за гарантирање анонимност.

20 Интервју со уредник во дневен весник, чие име не е наведено поради потребата за гарантирање анонимност.

зираме подетално овој аспект на структуралните карактеристики на медиумот, бидејќи тој е предмет на детално разгледување во рамките на поглавјето за организационите принципи и практики на процесот на продукција на вестите.

Локалните телевизии што имаат дневноинформативни емисии донекаде отскокнуваат од оваа општа слика. Веројатно поради фактот што се фокусираат на локалните теми, кај нив постојат повеќе иницијативи за негување истражувачки приод во известувањето за сите теми, вклучувајќи ги и различностите. Како пример особено се истакнуваат телевизиите во мултиетничките средини како што е Тетово, кои настојуваат да прават теми и за двете етнички заедници. На пример, уредничката на ТВ Менада нагласува: „...ние како редакција на македонски јазик правиме и теми за животот на Албанците... но внимание му посветуваме и на животот на Ромите и на Србите во Тетово... едноставно живееме заедно, соработуваме со колегите од албанските редакции... она што тие го снимиле ние сме го пуштиле и обратно...“²¹.

7. Влијанието на пазарот и на публиката

Фактот што најголем дел вести (на приватните медиуми) се комерцијален производ исто така влијае врз искривувањето на сликата за реалноста што тие ја создаваат. Тие „се принудени“ на публиката да ѝ ја сервираат реалноста на начин што го предизвикува нејзиното внимание, односно да ѝ го сервираат она што во моментот „се продава“ на пазарот. Овој „комерцијален“ притисок ги претвора новинарите во еден вид забавувачи или „шоумени“, бидејќи вестите мора да бидат интригантни и да предизвикаат емоции за да го задржат интересот на публиката.

Под притисокот на пазарот, новинарот е обврзан да пронаоѓа вести што се претвораат во наслови што го продаваат весникот. Добро е познато дека она што се продава се „сензационалистичките“ вести, независно од која област се. Според тоа, новинарите се принудени да ги презентираат сите вести, вклучувајќи ги и тие за различностите, на начин што е интригирачки и што ќе ги разбуди емоциите кај публиката, исто како и вестите за некоја катастрофа, убиство или семејна драма. Оваа тенденција најилустративно е искажана во следната реченица на еден од интервјуираните уредници: „...според уредувачката политика на весникот... треба да е нешто што шокира и нешто за што ќе се зборува, без разлика дали е од спортски или од политички карактер... за добро или за лошо, важно мора да шокира и да ја изненади јавноста, за да може прво да го купат, а после да зборуваат за производот, бидејќи така останува во мислите и ќе го купат и наредниот ден.“²²

Телевизиските вести како медиумски производ исто така треба да бидат успешни на пазарот, во спротивно рејтингот на медиумот може драстично да се намали, бидејќи тие се еден од најгледаните и највлијателни жанрови. А како и со сите други производи на пазарот, и нивниот успех зависи од побарувачката, т.е. од интересите, очекувањата и довербата на публиката. Ако се знае дека телевизиите вложуваат многу средства во продукцијата на вестите, јасно е дека публиката има големо влијание врз медиумското известување. Публиката можеби не влијае директно врз мислењата на новинарите и на уредниците за прашањата на различностите, туку најверојатно повеќе врз изборот на темите и на прашањата што треба да влезат во дневниот распоред на информативните појаси на програмата.

21 Интервју со Санда Сибиновска, уредник во ТВ Менада, реализирано на 15 април 2011 година.

22 Интервју со Горан Михајловски, главен уредник на Бест, реализирано на 31 март 2011 година.



Дури и во најсериозните медиуми може да се детектираат тенденции кон драматизирање, што сепак не треба да се идентификува со вулгарниот сензационализам. Оваа тенка линија лесно може да се помине, што зависи најмногу од тоа колку уредниците и редакцијата во целина ќе успеат да им се спротивстават на комерцијалните притисоци на пазарот и на сопственикот и да го наметнат својот став дека почитувањето на основните професионални правила решавачки придонесува за довербата кај публиката, за кредибилитетот на медиумот и, во крајна линија, за неговиот успех на пазарот. За една ваква медиумска етика во комерцијалното работење, и покрај силните притисоци на пазарот и нарушените односи во конкуренцијата, сериозно се залагаат дел комерцијални медиуми, нагласувајќи дека без разлика за која тема станува збор - бизнис, политика или фотомодели, па дури и за темите најтипични за еден таблоид, кои се однесуваат на разводи, свадби, оставања, потребно е новинарите цврсто да се придржуваат до професионалните принципи. Кога ќе преовладее еден ваков став и кога тој став на редакцијата сопственикот ќе го прифати како основен принцип на корпоративната етика, тогаш и професионализмот во комерцијалното работење сè повеќе ќе може да се претвора во успешна приказна. Во таквите редакции и известувањето за различностите е поодговорно, осмислено и насочено кон толеранција и кохезија на групите. Публиката, која им припаѓа на различни културни групи, тогаш лесно го препознава професионализмот и кај комерцијалниот медиум, затоа што во неговите содржини ги препознава своите вредности.

8. Влијанијата на сопствениците, политичките партии и власта

Фактот дека медиумите ја конструираат реалноста и допираат до широка публика не останува незабележан од страна на групациите што сакаат да ги остварат своите лични или групни цели. Таквите групи вршат голем притисок врз медиумите и имаат влијание врз креирањето на вестите со цел да се придобие јавното мислење за секое прашање што тие го поддржуваат. Во Македонија веќе многу години се констатира дека состојбата во овој поглед е мошне лоша. Врз медиумското известување се рефлектираат сите можни влијанија: на сопствениците, на власта, на политичарите и на огласувачите.

Самите интервјуирани новинари и уредници ги признаваат обидите за влијание на сопствениците и на политичарите: „...не можеш да избираш, кој сака нека каже... тоа сите го прават нели... јас трипати досега не сум направил како што сакал мојот сопственик... и по тоа, што да ти кажам, три месеци анимозитет, на крај краишта си велама... па твој е медиумот, сакаш таков прилог, еве ти...“²³. Некои во своите изјаснувања се уште поотворени и тврдат дека „...новинарите се ‘дебело’ врзани за политичките елити... кои буквално им диктираат што треба да направат... и тие на тоа гледаат црно-бело... ако е добра вест и ако веќе мора да се стави во весникот, тогаш ќе се стави таква обlanda што... ефектот на веста ќе се намали“²⁴.

За ниските професионални стандарди во известувањето и за отсуството на истражувачко новинарство, често вината се наоѓа кај сопствениците, кои не вложуваат доволно средства во новинарите и техничките ресурси во своите информативни редакции. Се оди на најевтино новинарство, затоа што некои соп-

²³ Интервју со уредник во националната телевизија, чие име не е наведено за да се зачува анонимноста.

²⁴ Интервју со новинар во дневен весник, чие име не е наведено за да се зачува анонимноста.

ственици не сфаќаат дека една новинарска екипа ќе помине и 200 километри за една фотографија од тешка сообраќајна несреќа, „...медиумот не е чорапара... ако сакаат да прават весник, односно да продаваат нешто за 10-15 денари, нека прават тоалет-хартија... за неа не требаат преведувачи, новинари и лектори, не требаат фоторепортери, а исто чини една ролна колку и еден весник.“²⁵

Кај одделни медиуми може да се детектираат позитивни иницијативи и од страна на сопствениците. На пример, во дневниот весник *Нова Македонија* е поставена јасна граница меѓу управувањето и редакциите, бидејќи самите менаџери го препознаваат економскиот интерес од професионалното работење на медиумот. „Инвеститорот има обврска да им ги обезбеди во целост условите на новинарите... при самото востановување на медиумот мора да се направи дистинкција што е неговата улога и до каде може да оди... а кога ќе почне да функционира медиумот... директорот не може да влегува во улогата на уредник или на главен уредник или да ги пренесува желбите на надворешни фактори, или центри на моќ и влијание, дали се тоа економски, политички, партиски, сеедно...“²⁶ Освен тоа, на новинарите им е обезбедена и правна заштита доколку некој поведе судска постапка за клевета, навреда или друг вид повреда на нечие индивидуално право во известувањето.

Во поглед на влијанијата на власта и политичките партии врз медиумите, речиси сите испитаници изнесуваат слични мислења. Некои од интервјуираните уредници во јавниот сервис дури и отворено признаваат дека јавниот сервис со години е под влијанието на партијата што во моментот е на власт. Денес во јавниот сервис „...генерално се почитува напишаниот принцип да се биде на страната на владата... не знам додуша од каде точно доаѓаат тие инструкции, но она што јас го забележувам... е еден црно-бел свет, се известува за две политички партии... има политички партии што немаат пристап во јавниот сервис и за нив не известуваме.“²⁷ Кај некои од уредниците на јавниот сервис дури и нема никакви дилеми како треба да се известува во него: „...секој медиум има свој агол на гледање... а ние сме јавен сервис, што значи дека за нас најголем фактор е Владата на Република Македонија, како таа ги гледа работите, па обично и ние одиме по тој агол... тоа не значи дека не ја критикуваме Владата... но секако тие критики не се баш толку злонамерни, туку се добронамерни, поврзани се со факти...“²⁸

Политичкото влијание врз медиумите се рефлектира и врз известувањето за различностите, бидејќи „...медиумите што се поврзани со владејачките партии известуваат на друг начин за ист настан во споредба со медиумите што не се поврзани со власта...“²⁹ Многу често, кога се известува за овие теми, тие се вградуваат во политички контекст поради доминантните политички влијанија врз медиумите, кои се партиско-политички поделени и поларизирани како никогаш порано. Пример за тоа како деликатните меѓуетнички теми се сместуваат во доминантниот политички дискурс меѓу власта и опозицијата беа и настаните поврзани со Калето. „На Калето (тоа) што се случи... е одраз на политичката состојба кај нас во државата... повеќе се зборуваше за тоа кој стои политички зад тој настан, дали стои ВМРО–ДПМНЕ или СДСМ?“³⁰

25 Ibid.

26 Интервју со Ратко Лазаревски, управител на Нова Македонија, реализирано на 18 март 2011 година.

27 Интервју со уредник во јавниот сервис, името не е наведено заради анонимност.

28 Интервју со уредник во јавниот сервис, името не е наведено заради анонимност.

29 Интервју со Мухамед Зекири, главен уредник на Алсат М телевизија, реализирано на 29 март 2011 година.

30 Интервју со Зоран Димитровски, уредник на неделникот Публика, реализирано на 17 март 2011 година.

9. Заклучок

Секој што се интересира за известувањето за различностите и за неговото унапредување во едно мултикултурно општество какво што е македонското треба да ги земе предвид факторите што влијаат во процесот на продукција на вестите. Петте главни фактори што се идентификувани со ова истражување се: структуралните и организационите карактеристики на медиумот; индивидуалните карактеристики, ставовите и уверувањата на новинарите и на уредниците; професионалните правила и кодекси на редакциите; влијанијата на пазарот и на публиката; и влијанијата на сопствениците, власта и на политичките партии.

Презентируваниот модел во поедноставена форма ги претставува факторите што влијаат врз медиумското известување за различностите во Македонија. Во реалноста односите меѓу различните фактори се многу посложени и испреплетени. На пример, очекувањата на публиката и редакциските стратегии не се еднонасочни. Публиката со нејзините навика и преференции навистина е фактор на влијание врз агендата на комерцијалните медиуми, но и медиумите од своја страна влијаат врз обликувањето на мислењето на публиката, и со содржината и со формата на известувањето. Сепак, и во оваа негова поедноставена форма, моделот може да помогне да се разберат сложените односи и процеси што се одвиваат во текот на известувањето за различностите во една редакција. Разбирањето на овие испреплетени односи е клучно доколку се настојува да се влијае врз подобрувањето на крајниот производ на процесот на продукција на вестите – медиумските содржини што се однесуваат на различните општествени и културни групи.

Анализата на секој поединечен фактор може да им помогне на истражувачите и на практичарите да развијат јасни стратегии и предлози со цел да се надминат различните пречки и проблеми во известувањето за ваквите деликатни теми. За почеток, тоа би можело да биде: изработка и публикување на детални насоки за чувствително и внимателно известување за различните општествени и културни групи, развивање на професионалните способности и знаења на новинарите и на уредниците, едукација на студентите по новинарство и на младите новинари за известувањето за различностите.

Покрај низата проблеми со кои се соочува македонското новинарство, анализата идентификуваше и низа позитивни иницијативи и примери на заемна соработка меѓу медиумите од различни заедници, особено во подрачјата каде што живеат повеќе различни заедници. Позитивниот дух на соработка и заедништво што се негува во мултијазичните редакции на неколку медиуми што им се обраќаат на различни етнички заедници придонесува за менување на длабоко вкоренетите стереотипии и помага во збогатувањето на дијалогот и на разбирањето.

И на крајот, едно вакво емпириско истражување наметна низа нови прашања. Како да се применат општите принципи на известувањето за различностите во специфичните структури, процедури и култури на македонските медиуми? Како темите за различностите да го најдат своето место во исполитизираната јавна агенда на македонските медиуми? Како да развиваат иницијативи за поддршка на културниот плурализам и на професионалното известување за различностите преку инструментите на медиумската политика и преку професионалните здруженија на новинарите и медиумите?

Библиографија:

- Allan, S. (1999) *News Culture*, Buckingham: Open University Press.
- Cohen, S. and Young, J. (1981) *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and the Mass Media*, 2nd ed., London: Sage.
- Cotter, C. (2009) *Newstalk: Shaping the Language of News*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cotter, C. (2009) 'Diversity awareness and the role of language in cultural representations in news stories', *NewstalkTalk&Text Working Paper Series*, Nr. 7, Ghent: Queen Mary, University of London
- Cottle, S. (Ed.). (2000a). *Ethnic Minorities and the Media: Changing Cultural Boundaries*. Buckingham: Open University Press
- Cottle, S. (2000b). *Media Research and Ethnic Minorities: Mapping the Field*. In Cottle, S. (Ed.). *Ethnic Minorities and the Media: Changing Cultural Boundaries*. Buckingham: Open University Press
- Gans, H. (1979). *Deciding What's News. A study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. New York: Pantheon Books.
- Gordon, P. & Rosenberg, D. (1989), *Daily Racism. The Press and Black People in Britain*, London: Runnymede Trust.
- Schudson, M. (1989) 'The Sociology of News Production Revisited', in *Media, Culture and Society*, Vol. 11 263-282, London: Sage.
- Shoemaker, P.J. & Reese S.D. (1996) *Mediating the Message: Theories of Influence on Mass Media Content* (2nd Edition), NY: Longman Publishers.
- Van Dijk, T. A. (1988a). *News Analysis. Case Studies of International and National News in the Press*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Van Dijk, T.A. (1988b). *News As Discourse* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ПРИНЦИПИ И ПРАКТИКИ ВО ПРОЦЕСОТ НА ПРОДУКЦИЈА НА ВЕСТИТЕ

Елена Пејреска

1. Вовед

Доминантното гледиште во Европа и во сите современи демократски општества е дека медиумите играат важна улога во општеството, особено поради тоа што постои квалитативна врска меѓу медиумите и демократијата. Организационите принципи и практики во редакциите се важни бидејќи тие влијаат на општествената реалност што ја отсликуваат медиумите. Социолозите како Молоч и Лестер (Molotch & Lester, 1974: 101-112) тврдат дека не постојат вести што чекаат да бидат објавени, туку постојат само околности што медиумите или изворите на информации ги промовираат во „настани“. Затоа, за да се разбере што е тоа вест, треба да се разбере и процесот на нејзиното настанување.

Терминот продукција и технологија на вестите ги опишува процесот и начините неопходни за создавање и дистрибуирање на новинарските содржини кон публиката. Содржините што се пласираат во печатените и во електронските медиуми, особено во нивните информативни програми, се во директна зависност од организационите принципи и практики во редакциите. Поради тоа, мошне е важно да му се посвети внимание не само на процесот на продукција на вестите во медиумите во Македонија, туку и на факторите што влијаат врз изборот на информациите, критериумите за објавување и процената на „вредноста“, како и новинарските стандарди. Натamoшниот текст дава сеопфатна слика на принципите на организацијата во македонските медиуми, односно начинот на избирање, обработка и пласирање на вестите во печатените и во електронските медиуми, како и условите за развивање на истражувачкото новинарство во земјава.

М-р Елена Пејреска е магистер по комуникациски науки, предавач на Високата школа за новинарство и за односи со јавноста. Области на интерес: медиумско известување, телевизиско новинарство.

2. Метод

Текстот од истражувањето е структуриран врз основа на 28 квалитативни интервјуа со уредници и новинари од повеќе печатени и електронски медиуми во Македонија, реализирани во март и април 2011 година. Се разбира, поврзан е и со претходни истражувања за различни аспекти на процесот на продукција на вестите. Со квалитативна анализа на содржината на интервјуата е излачена емпириската основа за процесот на создавање и продуцирање на вестите, редакциските практики и вештини и процената на вредноста на информациите што се објавуваат. Предмет на анализа беа одговорите што уредниците и новинарите ги дадоа на прашања за редакциските процедури, процесот на продукција на вестите, постојните правила за известување и за способностите и знаењата на медиумските работници.

Во наредните делови на текстот се опишува процесот на создавање на вестите во македонските медиуми, нивните организациони принципи и практики и се анализираат постојните редакциски правила и практики на известување. Согледувајќи ги актуелните недостатоци и полиња каде што има простор да се интервенира, трудот нуди и соодветни препораки за унапредување на постојната ситуација. Заклучоците се изведени врз основа на добиените резултати од истражувањето.

3. Процес на создавање на вестите

Процесот на продукција на вестите се состои од голем број рутини, практики и организациони ограничувања што влијаат врз содржините и формите на информациите што се објавуваат. Со оглед на тоа дека и печатените и електронските медиуми и во Македонија се организирани како компании, во сите функционира принципот на хиерархиската поставеност на вработените во редакциите, во кои клучниот збор го имаат уредниците и медиумскиот менаџмент. Редакциите секојдневно одржуваат колегиуми, на кои се договараат за настаните и темите што ќе се покријат и за начинот на известувањето од нив. Улогата на новинарите е сведена на дневно известување за одредени настани и случувања и обично секој е специјализиран за одредена област. По правило, печатените се разликуваат од електронските медиуми во поглед на технологијата што ја користат за собирање, подготовка и пренос на информациите (Shoemaker, 1996: 121). Телевизиските станици вообичаено имаат поголем број новинари отколку весниците, каде што не е потребна особена технологија при собирањето и обработката на информациите.

Спроведените интервјуа со уредниците и новинарите покажаа дека кога станува збор за техничко-технолошката опременост и кадровскиот потенцијал на редакциите, медиумите во Македонија се на ниско ниво. Ова особено се однесува на електронските медиуми, каде што продукцијата подразбира комплексна новинарско-продукциска операција. Слабата опременост во техничка смисла, неможноста да се покријат случувањата поради недостигот од соод-

ветна опрема и недоволната кадровска екипираност повеќето новинари и уредници ги гледаат како причина за слабата мотивација за проактивно и истражувачко новинарство: „Да има соодветни услови, сигурно може да се прави повеќе, со проширување на бројот на новинарите, ТВ-екипите... Кога би имале повеќе екипи, мислам дека тогаш би се покривале сите настани“¹, вели еден телевизиски уредник.

Неоспорно е дека рутините во продукцијата на вестите и усвоените формати на известување се под влијание на уредувачката политика на конкретниот медиум (Gans, 1979). Бојд нагласува дека одлуките за селекцијата на вестите и приоритетот што им се дава на информациите при известувањето се работа на уредниците, кои се поведуваат од своето искуство и интуицијата (Boyd, 1994). Таквиот начин на работење го потврдуваат и интервјуираните новинари: „Обично уредувачката политика ја кројат главниот уредник и другите уредници, кои ги проценуваат релевантните вести и по дискусиите за овие настани се доаѓа до одлука за тоа што ќе има во вестите“². Сепак, генерално, уредниците не се тие што имаат неприкосновено право да ја креираат уредувачката политика.

Анализата на спроведените интервјуа покажува дека повеќе или помалку, тие се ставени во улога на реализатори, бидејќи уредувачката политика се креира според моментната наклонетост на медиумот, односно на неговиот сопственик или менаџментот кон некоја политичка или бизнис-групација. Во такви околности, улогата на уредниците повеќе се сведува на форматирање на информативните содржини и одредување на распоредот на страниците или на содржините во информативните програми: „Генерално, кај медиумите постои проблем што произлегува од односот на државата кон нив, а тоа е дека постои цензура во голем број од медиумите, новинарите имаат ниски плати, не се задоволни од работните услови, од начинот на кој медиумските сопственици ја менаџираат дневната политика, т.е. односите меѓу нив и владата и опозицијата. Во такви услови постои една апатичност во новинарството, особено кај помладите новинари, бидејќи тие не можат да се изразат“³.

Всушност, уредниците се наоѓаат на средината меѓу менаџментот на медиумот и новинарите, односно се обидуваат да ги одржат професионалните стандарди во маркетиншки ориентираната средина. Фенчер тврди дека уредникот е одговорен за функционирањето на организмот на медиумот, велејќи дека: „... покрај уредувањето, тој треба да ги менаџира луѓето, системите и ресурсите“ (Fancher, 1987: 73).

Во услови кога медиумите се притиснати или определени да застапуваат одреден политички став или опција, улогата на уредниците е уште посложена – тие претставуваат „чувари“ на информациите што протекуваат во јавноста, одредуваат што ќе биде објавено, а што не, и им даваат пристрасен агол на приказните, така дефиниран согласно со уредувачката политика на конкретниот

1 Цитат од интервју со Меваип Абдиу, уредник во ТВ Коха, Тетово, реализирано на 21 април 2011 година.

2 Цитат од интервју со Бардул Зајми, ТВ АЛБ, реализирано на 19 април 2011 година.

3 Цитат од интервју со телевизиски уредник, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.



медиум. Затоа, од особено значење се нивните етички и морални квалитети, како и умешноста да создадат „независен“ новинарски производ и покрај внатрешредакциските и надворешните политички влијанија: „Уредникот има неприкосновено право да го оформи костурот... Затоа тој и се потпишува на крај и ја носи одговорноста“.⁴

Улогата на уредниците како „чувари на информациите“ особено доаѓа до израз во услови на известување за чувствителни теми. Позитивни се мерките што ги презеле дел интервјуирани уредници, кога нивните колеги-новинари известувале за деликатен настан: „...Лично се појавив на работа, за да се уверам дека ништо нема да излезе од контрола... Се појавив на терен заедно со репортерите, иако тоа може не го прави секој, но јас проценив дека е добро да бидам таму, да видам што се случува и од местото на настанот да давам насоки за тоа како да се постапи понатаму“⁵. Во врска со ова, уредникот на еден друг медиум вели: „Новинарот, свесно или не, објави едностран текст... јас реагирав и го повлекох текстот, разговарав со новинарот и барав да се преработи.“⁶

За разлика од уредниците, новинарите-репортери имаат мало влијание врз содржините што ќе ѝ се пласираат на публиката, иако имаат слобода своите идеи да ги изнесуваат на секојдневните редакциски колегиуми. „Новинарите можат да го изнесат сопствениот агол на гледање само ако тој се поклопи со ставовите на уредникот“⁷, сведочи еден телевизиски новинар. Од спроведените интервјуа се добива впечаток дека неприфаќањето на предлозите на репортерите за обработка на одредени теми долгорочно резултира со инерција во репортерската работа: „Не може уредникот тебе да ти наметне нешто што не сакаш, што мислиш дека не е правилно... Новинарите во последниве 6-7 месеци имаат притисок“⁸, тврди еден од интервјуираните новинари.

Според Халин (Hallin, 1992: 14-25), голем дел новинари ги имаат прифатено бирократските процедури на редакциите и соодветните рутини во нив. Согласно со таквото тврдење, тие сè помалку се жалат на интервенцијата на уредниците во нивните приказни и ги имаат прифатено професионалните ограничувања. Зборувајќи за начинот на известување, голем дел новинари во Македонија признаваат дека честопати се подложуваат на автоцензура: „Новинарот сам го одредува аголот на аналитичките теми... Е сега, ако случајно нешто на уредникот му забоде очи, да речеме политичка конотација, тука може да настане проблем... Можеби сите си имаме и некоја автоцензура оти со години работиме тука и знаеме што би нè вовлекло во проблеми“.⁹ Автоцензурата е особено нагласена кај новинарите од јавниот сервис: „Ние сме тие што најмногу известуваат за владата, владините политики... Аголот им е добро познат на сите новинари и тие некако си ја знаат работата, не треба посебно да им се објаснува како да ги пишуваат извештаите“¹⁰. Само мал дел учесници во

4 Цитат од интервју со Марјан Николовски, новинар во Сител ТВ, реализирано на 25 април 2011 година.

5 Цитат од интервју со Мухамед Зекири, главен и одговорен уредник на Алсат ТВ, реализирано на 29 март 2011 г.

6 Цитат од интервју со Коле Чашуле, главен и одговорен уредник на весникот Време, реализирано на 31 март 2011 г.

7 Цитат од интервју со телевизиски новинар, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

8 Цитат од интервју со телевизиски новинар, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

9 Цитат од интервју со радионовинарка во јавниот сервис,

чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

10 Цитат од интервју со новинар од јавниот сервис, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

интервјуата тврдат дека новинарите имаат потполна слобода во креирањето на информациите и одредувањето на аголот на известување: „Секој има свој агол на гледање, секој е субјективен, не постои објективно гледање на реалноста... Ако треба јас да му кажам каков треба да му биде аголот, сам ќе си го напишам текстот“.¹¹

4. Критериуми за вредноста на веста

Вредноста на веста одредува колкава е важноста на објавената информација и колкаво внимание ќе ѝ биде посветено од публиката. Принципот на известување во редакциите се сведува на три генерални прашања: што е прифатливо за публиката, дали постојат извори што ќе ја потврдат информацијата и дали медиумот може да ја обработи информацијата во организациона смисла. Критериумите за вреднување на информациите не се универзални, а „...новинарството има воспоставено широка палета на вредности, кои се различни во различни култури“ (Boyd, 1994). Според поранешниот уредник на американски Тајмс Харолд Еванс (1972), веста е вредна за објавување доколку станува збор за неопходни информации или невообичаени настани, доколку е базирана врз факти и доколку е непристрасна и ослободена од личните чувства на новинарот.

Интервјуираните новинари и уредници сметаат дека селекцијата на информациите што секојдневно се објавуваат зависи од поголем број фактори отколку што опфаќа ваквата едноставна дефиниција. Позитивно е што речиси сите тврдат дека при известувањето поаѓаат од интересот на публиката. Редакциите стануваат сè поотворени за фидбекот од публиката и ги прифаќаат оние вредности на веста што ги привлекуваат гледачите: „Се водиме од тоа кон кого се обраќаме, дали таа вест се однесува на поголем број наши гледачи или дали веста има општествено значење за кое сметаме дека може да влијае на процесите во општеството во една или друга насока“¹²; „Има теми интересни за некои фирми, колку една банка заработила од провизија. Тоа ќе ги интересира банките, но дали и нашите читатели“¹³, објаснува еден уредник на пишан медиум. Учесниците во интервјуата тврдат дека најголем интерес кај публиката предизвикуваат политичките и економските случувања, што е причина за приоритетната застапеност што овие теми ја имаат во информативните содржини: „Настојваме да има и разнообразност, но за жал доминира политиката и политичките случувања“¹⁴. „Во нашиот весник доминираат политиката и економијата... Чат-пат ќе се случи здравство затоа што имаат аферчиња, меѓутоа, секој ден е тоа, политика и економија...“¹⁵

Медиумите честопати сервираат и т.н. спонтани вести (убиства, пожари итн.), како и содржини по процена на редакцијата (доколку мнозинството но-

11 Цитат од интервју со Зоран Андоновски, главен и одговорен уредник на Нова Македонија, реализирано на 30 март 2011 година.

12 Цитат од интервју со Младен Чадиновски, главен и одговорен уредник на А1 телевизија, реализирано на 8 април 2011 година.

13 Цитат од интервју со Коле Чашуле, главен и одговорен уредник на весникот Време, реализирано на 31 март 2011 година.

14 Цитат од интервју со Димче Велјановски, уредник во Македонската радио-телевизија, реализирано на 18 април 2011 година.

15 Цитат од интервју со Зоран Димитровски, уредник на неделникот Публика, реализирано на 17 март 2011 година.



винари сметаат дека некој настан, појава или случување привлекува внимание, дека е важно за општествените текови или пак треба на виделина да изнесе некоја појава или проблем). Тоа, меѓу другото, зависи од актуелноста и близината на настанот, на кого се однесува тој, дали е доволно информативен, дали е контроверзен, позитивен или негативен. Некои медиуми, пак, при известувањето се концентрираат на локалните случувања, а некои бараат сензационализам. Интересно е како еден од интервјуираните уредници го опишува вреднувањето на вестите: „Тоа треба да е нешто што шокира, нешто за што ќе се зборува, без разлика дали е од спортски или политички карактер. За добро или за лошо, важно мора да шокира и да ја изненади јавноста“¹⁶.

Во анализата на интервјуата се забележа дека во радио- и телевизиските информативни програми на јавниот сервис се практикува карактеристичен начин на известување, кој се раководи од специфични неписани правила при одредувањето на приоритетот на информациите, независно од вредноста на веста или пак од интересите на публиката: „Има тука некој протокол, на прво место е претседателот, па премиерот, па претседателот на Собранието, ако се сите тие присутни во еден ист ден.“¹⁷ За разлика од јавниот сервис, уредниците и новинарите во најголем дел комерцијални медиуми при известувањето размислуваат чисто „пазарно“: „Тука сме фокусирани за тоа што утре ќе го продаде весникот и така сме научени да мислиме, зошто некој би излегол и би дал 15 денари за нашиот весник.“¹⁸

Извесни разлики во начинот на известување се забележуваат кај локалните медиуми. Со оглед на тоа што не се обврзани да известуваат за случувањата на државно ниво, кај нив се забележува поголема иницијатива за негување истражувачки приод во известувањето и известување за различни теми. Позитивен пример наведува уредничката на една локална телевизија, која тврди дека нивното известување првенствено се фокусира на секојдневието и на истакнувањето позитивни општествени примери: „Тоа е одлука што се донесува во моментот, во зависност од амбиентот, од денот. Може да биде навидум банална тема. Ние цениме дека може да пласираме и теми од културата, кои се малку застапени во информативните изданија, како на пример, театарска претстава што привлела големо внимание кај публиката.“¹⁹

Голем број надворешни и внатрешни фактори влијаат врз одлуките на новинарите за тоа кои настани и теми ќе бидат покриени, како ќе се интерпретираат настаните и колкава важност ќе им се придаде. Редакциските критериуми за важноста на информациите се обезвреднуваат и со фактот што медиумите честопати се принудени да пласираат содржини што не се водат од вредноста на веста, туку „по наработка“ на менаџментот на медиумот, сопствениците, изворите на информирање од определени центри на политичка и државна моќ или пак компаниите, банките или

16 Цитат од интервју со Горан Михајловски, главен и одговорен уредник на весникот Вест, реализирано на 31 март 2011 година.

17 Цитат од интервју со радионинарката во јавниот сервис, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

18 Цитат од интервју со Горан Михајловски, главен и одговорен уредник на весникот Вест, реализирано на 31 март 2011 година.

19 Цитат од интервју со Сандра Србиновска, главна уредничка на ТВ Менада, Тетово, реализирано на 15.4.2011 година.

други „спонзори“ на финансирање на конкретниот медиум.

Новинарите и уредниците сведочат дека се принудени да попуштаат под таквите притисоци: „Сите медиуми во Македонија во моментов имаат политичка агенда, а новинарите, сакајќи или не сакајќи, се дел од таа политичка агенда. Нормално, станува збор за егзистенција и сметам дека во овој случај ситуацијата е безнадежна“²⁰, тврди уредник на еден електронски медиум. Особено негативна е практиката што се забележува кај јавниот сервис МРТ, каде што поради начинот на финансирање освен од таксата и со средства од буџетот се наметнува обврска за објавување на сите политички случувања, особено владините активности, без разлика на вредноста на содржината: „Се објавуваат сите можни вести што се за дневната политика. Тие се објавуваат задолжително.“²¹ Наклонетоста на медиумите кон одредени политички или економски елити го отвора прашањето за пристрасноста при известувањето. Мек Квејл (McQuail, 1992: 191) ја дефинира пристрасноста како „постојана тенденција на движење од патот на објективната вистина кон лево или десно, односно тенденција да се фаворизира една страна на сметка на друга“. Истиот автор (McQuail, 1992: 193-194) наведува и типологија на политичката пристрасност во вестите, врз основа на тоа дали таа е отворена или скриена, или пак намерна или ненамерна.

Алармантен е фактот што најголем дел интервјуирани новинари и уредници во Македонија признаваат дека при известувањето во медиумите во кои работат постои видлива и отворена политичка пристрасност: „Редакциите се преполни со необразовани новинари, со лесно потплатливи и необјективни репортери, уредници што заштитуваат одредени ставови, особено политички. Колку што повеќе новинарството станува платеничка професија, толку стандардите остануваат подалеку“.²² Се забележува дека поврзаноста на медиумите со политиката доведе до сериозна поларизација во известувањето. На пример, различни медиуми интерпретираат ист настан на сосема различни начини сакајќи да нагласат или да прикријат одредени аспекти.

Учесниците во истражувањето сведочат дека понекогаш на некои настани им се придава поголемо значење отколку реалното, а, од друга страна, некои случувања комплетно се игнорираат, иако станува збор за теми од големо општествено значење. Интересен е примерот што го наведува еден телевизиски уредник: „Не се следат прес-конференциите на сите политички партии, туку само на оние што се сметаат за релевантни. Што се однесува на вестите што не се објавуваат, на пример, не го следиме случајот **** бидејќи имаме направено процена дека станува збор за спин... којшто не треба да се форсира и на којшто не треба да се подлегнува“.²³

Уште една негативна појава, којашто е особено очигледна кај печатените медиуми, е давањето приоритет на однапред договорени теми и креирањето некаква реалност при известувањето. Новинарите сведочат дека тоа се случува кога дневните настани не се доволно атрактивни за да го определат фокусот

20 Цитат од интервју со телевизиски уредник, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

21 Цитат од интервју со уредничка на информативна програма во јавниот сервис, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

22 Цитат од интервју со Љубиша Арсиќ, новинар во Алфа ТВ, реализирано на 18 април 2011 година.

23 Цитат од интервју со телевизиски уредник, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.



на изданието: „Кога нема нешто да се случи, тие (уредниците) велат ајде да им провизираме нешто, а јас тоа го нарекувам креирање стварност до немајкаде... И човек кога ќе прочита, мисли дека вчера се случило нешто толку драматично што довело до некои промени.“²⁴ Се забележува и дека често пати, кога новинарите посетуваат голем број настани што би можеле да ги обработат во сеопфатни теми, тие се сконцентрирани само на еден аспект од приказната, којшто е однапред испланирана во редакцијата: „Настаните ги користиме не заради пораката што сакаат да ја пренесат во јавноста, туку пред сè заради политичките текови. Ако имаш некој issue, којшто е на пример закон за високо образование каде што министерот е нели главен фактор за да го слушнеш што ќе каже за таа тема, не за настанот, тоа не нè интересира“²⁵. Според дел учесници во интервјуата, овој проблем може да се надмине со посериозен уреднички пристап кон обработката на темите, но и со подобрување на материјалните, техничките и човечките ресурси во редакциите.

5. Извори на информации и форми на објавување на информациите

Од спроведените интервјуа може да се заклучи дека агенциските информации, личните контакти на новинарите со луѓето од различни профили, прес-конференциите, брифинзите, сведоштвата, како и настаните што секојдневно се случуваат, се главните извори на информации што новинарите ги користат при известувањето. Сепак, уредниците и новинарите ја нагласуваат потребата од претпазливост при објавувањето на содржините и потребата од проверка на информациите, со оглед на тоа што понекогаш нивните извори се обидуваат да ги изманипулираат новинарите. Позитивен е фактот што повеќето од интервјуираните медиумски претставници тврдат дека објавуваат само проверени информации. Тоа е мошне нагласено кај јавниот сервис, иако на тие правила се придржуваат и голем дел приватни медиуми. „Не смееме да објавуваме шпекулации или да објавиме информација што не е проверена, а е многу интересна за јавноста. Затоа некои велат дека сме неинтересни, ама од друга страна добиваме и реакции дека сме принципиелни и никогаш не сме објавиле нешто што не е вистина“.²⁶ За опасноста од објавувањето непотврдени информации сведочи и уредник од печатен медиум: „Ако имаме наши извори што знаеме дека нема да нè изманипулираат, тогаш објавуваме, но ако се партиски извори, тогаш знаеме дека ќе имаме манипулација и сметаме дека е подобро да немаме никаква вест отколку да ја згрешиме работата...“²⁷

Редакцијата на весникот „Вест“ има позитивна практика да објавува информации за приватниот живот на јавните личности, што наидува на голем интерес кај читателите. Сепак, информациите се објавуваат според строго утврдени правила. „Ние досега сме развеле, сме ожениле премиер, сме омажиле премиерка, сè со нивно знаење и со нивна изјава. Со заштита на нивната приватност.

24 Цитат од интервју со уредник на дневен весник, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

25 Цитат од интервју со телевизиски уредник, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

26 Цитат од интервју со телевизиски уредник во јавниот сервис,

чье име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

27 Цитат од интервју со уредник на дневен весник, чие име не се објавува поради потребата за гарантирање анонимност.

Со текот на времето тие сфатиле дека е подобро да ја имаат под контрола информацијата што ќе излезе, со што секогаш сме биле фер, отколку да им излезе нешто што тие нема да можат да го контролираат²⁸. Потребата од проверка на информациите што се објавуваат е клучна бидејќи придонесува за квалитетот на информирањето, негувањето на новинарската етика и придобивањето на довербата од публиката.

Анализата на интервјуата на релацијата метропола – внатрешност покажа загрижувачка асиметрија, бидејќи при известувањето медиумите во Македонија им даваат многу мало значење на дописниците, кои по правило известуваат од местото на настанот, т.е. од некое вонредно или особено значајно случување. Иако новинарите - дописници се од големо значење за секоја редакција, медиумите во Македонија ретко ги ангажираат. Одделни медиуми имаат дописници во поголемите градови од земјата, но поразителен е фактот што таквата практика, најчесто поради ограничените финансиски ресурси, изумира: „За жал, до пред 5-6 години имавме дописничка мрежа од целата земја и тоа беше богат прилив на информации за случувањата од сите, буквално, села, градови и региони во земјава. Таа дописничка мрежа полека згасна, останаа само неколку дописници...“²⁹

Речиси ниту еден медиум во Македонија, вклучувајќи ја и МРТ како јавен сервис, нема развиено квалитетна дописничка мрежа во странство. Во времето на истражувањето МИА и МРТ сè уште немаа дописници во Вашингтон, Брисел или во соседните земји. Дотогаш повремено беа ангажирани македонски новинари што подолго живеат или како фриленсери работат во поголемите центри во Европа. Генерално, македонските медиуми настаните од светот ги покриваат агенциски, што исто така претставува проблем, бидејќи медиумите не можат или не се подготвени да платат за сервис на странски вести. Во известувањето, на настаните од странство им се придава мошне мало значење, а понекогаш, поради временската ограниченост на информативните емисии, тие сосема се исклучуваат. „Во проценти, мислам дека 60-70% од вестите се локални, 20% се национални и 10 % се вести од светот“, објаснува една програмска уредничка на локална телевизија. Ваквата ситуација на публиката ѝ овозможува само ограничен и површен пристап до квалитетни информации за регионалните, европските и за глобалните случувања, а настаните во земјата доминираат во известувањето.

Формите на објавување на информациите зависат од видот на медиумот, како и од временските и просторните можности за пласирање на информативните содржини. Информативните содржини на електронските медиуми најчесто се објавуваат во форма на прилози, кратки вести и интервјуа, за што се одлучува на редакциски колегиум. Само некои медиуми имаат нестандартна практика на проширена обработка на информациите, со продуцирање информативни емисии од различни области (здравството, политиката, економијата, судството).

28 Цитат од интервју со Горан Михајловски, главен и одговорен уредник на весникот Вест, реализирано на 31 март 2011 година.

29 Цитат од интервју со Валентина Новковска Трајковска, уредник во Македонско радио, реализирано на 20 април 2011 година.



Печатените медиуми, пак, значајно место при известувањето им даваат на фотографиите од сопствените фоторепортери или од агенциски извори. За некои медиуми тие честопати вредат повеќе од напишаниот збор: „Според нашиот концепт, на насловната страница секогаш треба да има голема фотографија. Некогаш ги објавуваме фотографиите само со наслов, а некогаш пак, приоритетна тема не можеме да објавиме на насловната страница затоа што немаме фотографија“.³⁰

6. Проактивно, реактивно и истражувачко новинарство во македонските медиуми

Едно од најважните новинарски начела е бележењето на појавите и анализирањето на можните последици за општеството. Сепак факт е дека во модерното македонско општество новинарството ја загуби таквата улога и се насочи кон реактивно следење на настаните, односно се определи за известување по случувањата, а не пред нив. Голем дел интервјуирани новинари и уредници се согласуваат дека во информативните редакции на македонските медиуми доминира реактивното новинарство на сметка на проактивното новинарство. Главна причина е притисокот за известување на дневна основа, како и временските ограничувања со коишто медиумите се соочуваат при секојдневното известување. Свесни за значењето на оригиналните теми што ја креираат медиумската препознатливост, интервјуираните уредници и новинари тврдат дека го поддржуваат проактивното новинарство онолку колку што им дозволуваат условите: „Во суштина не сме им препуштени само на дневните настани, туку колку што е можно повеќе самите иницираме теми. Темите се поатрактивни и ги привлекуваат гледачите. Нив повеќе ги интересира да видат нешто единствено, отколку она што ќе го видат на сите телевизии...“³¹ Учесниците во интервјуата сметаат дека дополнителна причина за отсуството на проактивно известување е недоволната професионална оспособеност кај голем дел новинари. „Мислам дека голем број новинари се неедуцирани, слабо начитани, недоволно подготвени. Голем број од нив подготвуваат интервјуа без да знаат со кого разговараат, немаат обезбедено доволно информации за проблемот што го третираат и не ја познаваат темата... Често пати новинарите се потпираат на информациите што им се доставуваат“.³²

Ограничените материјални, технички и човечки ресурси во редакциите, според учесниците во интервјуата, се причина и за недостигот од истражувачки пристап при известувањето во Македонија. (Ettema и Glasser, 1998, како и De Burgh, 2008), сметаат дека улогата на истражувачкиот новинар е при известувањето да стави акцент и да обезбеди внимание за општествените неправилности и неправди, да објавува информации што се од јавен интерес и да ги охрабрува законските реформи. Недостигот од истражувачко новинарство во Македонија, според учесниците во интервјуата, е резултат пред сè на финансиските проблеми со кои се соочуваат редакциите: „Редакциите не можат да си

30 Цитат од интервју со Коле Чашуле, главен и одговорен уредник на Време, реализирано на 31.3. 2011 година.

31 Цитат од интервју со Мухамед Зекири, главен и одговорен уредник на Алсат ТВ, реализирано на 29.3.2011 година.

32 Цитат од интервју со Предраг Петровиќ, уредник во А1 телевизија, реализирано на 12.4.2011 година.

дозволат да одвојат средства за истражувачко новинарство. Ним им е полесно и поевтино и затоа му се посветуваат на дневното новинарство. Тоа е многу поевтино отколку да дозволат еден новинар да истражува и да се занимава со една тема, на пример, една недела³³, вели еден од интервјуираните уредници.

Уште една појава што негативно влијае врз недоволниот ангажман на новинарите кога станува збор за проактивното и истражувачкото новинарство е примарното користење вести и други содржини од информативните агенции. „Проблемот е што во Македонија имаме интернет-медиуми што нè притискаат, значи ни вршат хиперпродукција на вести, кои апсолутно ја поттикнуваат нашата мрзеливост да ги користиме“³⁴, сведочи еден уредник на печатен медиум. Критични кон уредувачкиот менаџмент, новинарите сметаат дека е потребна дополнителна едукација за уредниците: „Значи не е доволно само да се знае како да се пишува, да се знае како да се покрие настан... туку треба да се обучуваат уредници што планираат приказни, како да планираат теми... таа обука фали“.³⁵

7. Заклучок

Во ера на глобализација, услови на хиперпродукција на информации и нивна достапност на различни медиуми, квалитетот на информирање е од огромно значење со цел публиката да добие вистинска слика за актуелните случувања и општествената реалност. За да се разбере како сложената медиумска структура и редакциските практики се рефлектираат врз начинот на известување и влијаат врз квалитетот на медиумските содржини што ѝ се пласираат на јавноста, потребно е темелно познавање на редакциските практики. Анализата на интервјуата за организационите принципи и практики овозможи да се идентификуваат низа позитивни практики во известувањето, но и голем број недостатоци: од новинарски непрофесионализам до делумно искривување на општествената реалност.

Што се однесува на позитивните практики што ги отслика анализата, од клучно значење е фактот дека известувањето во македонските медиуми, генерално, се раководи од интересите на публиката. Исто така, истражувањето покажа дека националните и локалните медиуми се свесни за својата општествена улога и според тоа ги креираат своите принципи на известување. Така, локалните медиуми се концентрираат на проблемите на средината и интересите на граѓаните, а националните медиуми на различни начини ја отсликуваат ситуацијата на национално ниво. Индикативен е и фактот што голем дел медиуми тврдат дека не објавуваат непотврдени информации, туку се раководат од професионалните принципи при објавувањето. Сепак, при известувањето се забележува недостиг од посеопфатни информации што се однесуваат на глобалните случувања. Примарното известување за локалните случувања и недостигот од дописници во странство на публиката ѝ овозможуваат само површен и ограничен пристап до светските настани и текови, што ја наметнува потребата од инвестирање во сериозна дописничка мрежа во странство меѓу печатените и електронските ме-

33 Цитат од интервју со Мухамед Зеќири, главен и одговорен уредник на Алсат ТВ, реализирано на 29.3.2011 година.

34 Цитат од интервју со уредник на дневен весник, чие име не се објавува заради гарантирање анонимност.

35 Цитат од интервју со Зоран Димитровски, уредник на неделникот Публика, реализирано на 17 март 2011 година.



диуми, постојан пристап до странските сервиси на информации, но и активен ангажман – врз принцип на размена на информации или програми - во пласирањето информации од Македонија во Европа и во светот.

Еден од најголемите проблеми со кои се соочува македонското новинарство е доминантното влијание на политиката врз известувањето, како и влијанието на одредени центри на економска моќ, кои ги наметнуваат своите интереси. Комплетниот информативен производ на повеќето медиуми честопати содржи информации што се пласирани под влијание на личните ставови на уредниците, редакциските мислења, но и содржини што не ги задоволуваат генералните критериуми за вредност на веста. Една од причините за ваквата ситуација, според спроведеното истражување, е ограничената улога на уредниците и новинарите во поглед на хиерархиската поставеност во медиумите. Најголем дел уредници повеќе или помалку се ставени во улога на реализатори, бидејќи се принудени да ја креираат уредувачката политика и да го одредуваат аголот на известувањето според моментната наклонетост на сопственикот или менаџментот на медиумот кон некоја политичка или бизнис-групација. Улогата на новинарите, пак, најчесто е сведена на рутинско реализирање на дневните репортерски задачи.

Загрижувачко е сознанието што произлегува од интервјуата, дека континуираното известување што не е имуно на влијанија резултира со чести примери на автоцензура кај новинарите, што е еднакво застапено и кај јавниот сервис и кај комерцијалните медиуми. Анализата покажа дека и новинарската заедница и пошироко медиумската индустрија се беспомошни во ваква ситуација, со оглед на тоа што главната причина се бара единствено во нелојалната медиумска конкуренција и немањето утврдени правила на игра во медиумскиот простор. Креирањето соодветни саморегулирачки механизми во медиумската сфера и законски решенија што би ги заштитувале новинарските права значително би ги спречило „гладијаторските форми“ на нелојална конкуренција во медиумската сфера, тие би застанале во одбрана на новинарските слободи, а со тоа би придонеле за зголемување на квалитетот на известувањето на македонските медиуми.

Истражувањето покажа и дека дневните редакциски рутини, како и ограничените финансиски, технички и човечки ресурси во медиумите се главна причина за отсуството на проактивно и истражувачко новинарство. Сепак, позитивен е фактот што уредниците се свесни за важноста на оригиналните теми што ја креираат медиумската препознатливост и затоа ги поттикнуваат новинарите на проактивност и истражување онолку колку што им дозволуваат условите. Инвестирањето во истражувачко новинарство значително би го подобрило квалитетот на медиумското информирање, би ја поттикнало критичната маса кон негативните општествени текови во земјата и би придонело за решавање на проблемите од јавен интерес.

Анализата на интервјуата со уредниците и новинарите наметна повеќе дилеми за решавање на сериозните проблеми со кои се соочуваат македонските медиуми. Имајќи го предвид значењето на слободата на изразувањето во една демократски ориентирана средина, истражувањето покажа дека актуелните состојби во оваа сфера не се само проблем на новинарската професија, туку се рефлектираат во поширок општествен контекст. Затоа и решавањето на проблемите е процес што бара активно вклучување и посветеност не само на медиумските работници, туку и на сите релевантни и заинтересирани општествени чинители.

Библиографија:

- Boyd, A. (1994) *Broadcast Journalism, Techniques of Radio and TV News*. Oxford: Focal
- De Burgh, H. (2008) *Investigative journalism*, London: Routledge
- Ettema, J. and Glasser, T. L (1998) *Custodians of conscience: Investigative journalism and public virtue*, New York: Columbia University Press
- Evans, H. (1972) *Editing and Design: A Five-Volume Manual of English, Typography and Layout Book 1*, London: Newsman's English, Heineman
- Fancher, M. (1987) 'The metamorphosis of the newspaper editor', in *Gannet Center Journal*, 1 (1), New York: Gannett Center for Media Studies
- Gans, H. (1979) *Deciding What's News: A study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Nesweek and Time*, New York: Pantheon Books
- Hallin, D. (1992) The „high modernism“ of American Journalism, in *Journal of Communication*, 42.
- McQuail, D.(1992) *Media Performance*, London: Sage
- Molotch, H.&Lester, M. (1974) 'News as purposive behavior: On the strategic use of routine events, accidents and scandals', In *American Sociological Review*, 39.
- Shoemaker, P.J & Reese. S.D. (1996) *Mediating the Message, Theories of Influences on Mass Media Content* (2nd ed.), NY: Longman Publishers.

ПСИХОЛОГИЈА НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ И РАЗЛИЧНОСТИТЕ

Елеонора Серафимовска

1. Нова општествена информациско-комуникациска структура

Нови патишта се изградиле и се градат во општеството со огромна брзина, а ние едвај забележуваме. Овие патишта се новата инфраструктура за информирање и комуникација. Очигледно, тие се дел од една нова, дигитална реалност, но ние би можеле да ја забележиме само кога уште еден кабел ќе 'протрча' во нашите домови. Притоа не сфаќаме дека тие не прават зависни од само уште една технологија во нашиот живот. (Van Dijk, 2006: 16)

Современата литература изобилува со изрази како „живееме во поврзан свет“, „човеков веб“ и „веб-општество“. На прв поглед ова изгледа чудно, бидејќи истовремено многу се разговара за индивидуализација, општествена фрагментација, независност, слобода итн. Кога повторно би се размислило, оваа случајност не би ни изгледала толку чудно, бидејќи двете тенденции, всушност, би можеле да бидат две страни од една иста монета. „Светот никогаш не бил послободен, но тој никогаш не бил ни толку меѓузависен и меѓусебно поврзан“ (Mulgan, 1997: 65).

На индивидуално ниво, употребата на мрежите почна да доминира во човечките животи. Сметајќи го времето поминато на електронските мрежи, телефонијата и на Интернет, експертите пресметуваат меѓу пет и седум часа од слободното време на ден во просек во едно развиено општество. Набљудувајќи го социјалното вмрежување, пак, од страна на поединците, би можело да се пресметаат повеќе часови поминати на сите видови „средби“. Но некои експерти сметаат дека индивидуализацијата и сè помалите домаќинства, полни со технологија за да ги направат луѓето сè помалку зависни едни од други, сепак не ги направиле нив помалку социјални човечки суштества.

Д-р Елеонора Серафимовска е доктор по комуникациски науки, истражувач во Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања од Скопје. Области на интерес: социјална психологија, истражувања на медиумите и на комуникациите.



Со мало претерување, XX век може да се нарече ера на мрежи. Новите медиуми какви што се социјалните мрежи добиваат уште поголемо влијание врз сиот социјален и индивидуален живот на човекот. Во оваа смисла терминот „информациски автопат“ навистина е соодветен. Дизајнот на овие основни инфраструктури е од клучна важност за можностите и ризиците што се појавуваат при онлајн-вмрежувањето. Потенцијалните консеквенци од изборот на одреден вид комуникациска инфраструктура и нејзиното вградување во нечиј општествен и личен живот - може да бидат помалку видливи, но дури и ако се такви – нема да бидат помалку сериозни.

Продолжувајќи во оваа линија на аргументи, „во игра“ овде влегува не само екологијата на природата - фактот дека транспортот на информациите и комуникацијата делумно ќе го замени транспортот на стоки и луѓе - туку, исто така, и „социјалната екологија“. Затоа, кога новите медиуми пристигнаа во 80-тите години на XX век, некои луѓе зборуваа за „загадување“ на човековата општествена средина од нивна страна, бидејќи тие продираат и во приватните животи на луѓето. Според тогаш најрадикалните критичари, новите медиуми го редуцираа, го намалија, па дури и го уништија квалитетот на комуникациите лице-в-лице и ги направија односите на работното место поформални (Kubicek, 1988). Ваквите промени, како што се претпоставуваше, ќе резултираат со намалување на приватноста и тотална контрола „од горе“.

Во 90-тите овие ставови беа заменети со утописки погледи на новите медиуми: дека тие значително би го зголемиле квалитетот на животот и, особено, квалитетот на комуникацијата. „Дебатите на оваа тема продолжуваат, а размислувањата за социјалната екологија, 'новата економија' и новата ера на просперитет, слобода и онлајн-демократија никако да се симнат од сцената.“ (van Dijk, 1991:92)

Употребата на социјалните мрежи експлодира по својата популарност во последната деценија, како алатка, во прв ред, на младите луѓе да ги мултиплицираат протекот на информации и меѓусебното комуницирање. Еден од најпопуларните сајтови е Фејсбук, кој првично бил креиран како форум за студенти на американските универзитети, а денес го користат лица од сите возрасти и географски ширини. Неговата популарност првично била поткрепена со перцепцијата на учениците, студентите и другите млади дека ова е нешто „приватно“, форум со пристап ограничен за оние што не се запишани во колеџ или универзитет. Па така, корисниците на страницата се чувствуваа релативно слободни да објавуваат лични информации за себе и за своите социјални животи, гледајќи го тоа како начин за привлекување и развој на односите со врсниците.

Но набргу по неговото креирање се менува обликот и функционирањето на Фејсбук, па затоа биле покренати прашања во врска со употребата и соодветноста на информациите на него од страна на други лица што не се студенти, и како таквото користење може да доведе до донесување одлуки што би можеле негативно да влијаат врз студентската популација. На пример, голем број колеџи и универзитети суспендирале студенти што поставиле расно-заканувачки или сексуално-несоодветни информации на своите фејсбук-профили. Оттогаш постојано се дебатира за потенцијалното вознемирувачко влијание што може

да го имаат социјалните мрежи. Токму затоа Фејсбук ќе биде во центарот на анализата и на ова истражување, кое е фокусирано на психологијата на социјалните мрежи и различностите.

2. Сајбер-просторот како психолошки простор

Поимот „сајбер-простор“ се споменува толку често што неговата употреба веќе може да изгледа банална и премногу комерцијализирана. Сепак, искуството креирано од компјутерите и мрежите на многу начини може да се сфати како „психолошки простор“. Кога корисниците ги вклучуваат своите компјутери, ја „лансираат“ програмата, пишуваат електронска пошта, или се најавуваат во нивниот онлајн-сервис, тие често се чувствуваат, свесно или потсвесно, како да влегуваат во „место“ или „простор“ што е исполнет со широк спектар на значења и употреби. Многу корисници што го истражуваат Ворлд вајд веб (World Wide Web) ќе го опишат своето искуство како „патување“ или „одење некаде“. Специјалните, просторните метафори - како што се „светови“ (worlds), „домени“ (domains) или „соби“ (rooms) се вообичаени во артикулирањето на онлајн-активностите.

На уште подлабоко психолошко ниво, корисниците често опишуваат како нивниот компјутер е продолжување на нивниот ум и личност, или како е простор што ги одразува нивните вкусови, ставови и интереси. Во психоаналитички термини, компјутерите и сајбер-просторот може да станат еден вид „транзитиски простор“, кој е продолжување на интрапсихичкиот свет на поединецот. Тој може да биде доживеан како една преодна зона меѓу поединецот и другите, кој делумно му припаѓа нему, а делумно на другите. Како што ги читаат имејл-пораците на своите екрани, групните дискусии или чет-пораците напишани од нивните „интернет-другари“, некои луѓе се чувствуваат како нивниот ум да се „спојува“ или се „меша“ со оној на другите (Suler, 2004).

Кога некој еднаш ќе го искуси сајбер-просторот како „продолжување“ на својот ум - како преоден простор меѓу себе и другите - вратата веќе е широко отворена за сите видови фантазии и преносни реакции што се проектираат во овој простор. Во идеални услови, луѓето го користат ова како можност подобро да се разберат себеси, како пат за истражување на нивниот идентитет. Во помалку оптимални услови, го користат овој психолошки простор за вентилирање или тука тие едноставно ги изразуваат, ги „играат“ своите фантазии и фрустрации, како и стравовите и желбите што се гориво на тие фантазии.

3. Однесување во сајбер-просторот

3.1. Случај: Република Македонија

Критичен настан: инцидент на Скопско кале, судир на две навивачки групи, од една страна „Комити“, а од друга „Шверцери“ и жители од околината на Калето, при што полицијата не можеше да го спречи блискиот контакт на поддржувачите и противниците на изградбата на објектот Црква-музеј.



Според информациите на Интернет ворлд статс (Internet world stats¹), Македонија, држава со над 2 милиони жители и со над 1 милион интернет-корисници, во март 2011 имала 836.820 корисници на Фејсбук и 40,3% пенетрација на оваа мрежа². Во однос на критичниот настан - инцидентот на Кале - Фејсбук беше најповикуван/најбаран социјален медиум. Поради тоа алармираа дел од новинарите: „Никој не го контролира говорот на омраза што се шири како оган на социјалните мрежи“ и „по масовната тепачка на Кале меѓу младите Македонци и Албанци, вистинска војна со зборови се води на Фејсбук. Се отвораат нови страници посветени на Музејот-црква на Кале, во која не се штедат навреди, вулгарности, закани, се повикува на одмазда... Се користи најприземен и примитивен вокабулар, кој елементарно го навредува добриот вкус. Се чини како да постои вистински натпревар за тоа кој ќе смисли понавредлив збор или асоцијација. Во виртуелната беспопштедна битка се користат сите средства - од повици за конечна пресметка, фотографии од 2001 година, до фотомонтажи.“³

Работите станаа толку сериозни што МВР побара од Фејсбук да се избришат групите поврзани со настаните на Калето каде што се манифестира и/или се споделува агресивна содржина.⁴ На bbvmacedonian.com беше пренесено дека социјалните мрежи служат како фитиљ и дека тие низ примерот со таканаречените „јасмин“ револуции во Тунис или во Египет станаа алатка за организирање на протестите. Сериозноста на настанот и густината на комуникацијата беа доволно поттик да се истражи што се случуваше во виртуелниот простор на Фејсбук, во контекст на истражувањето за известувањето за различностите.

3.2. Предмет на истражувањето: *Лошиоџи и Доброџи*

На социјалната мрежа Фејсбук од 15.2.2011 година, значи по критичниот настан на 13 февруари кога се случи тепачката, беа креирани и егзистираа 23 посебни страници на различни начини поврзани со Калето.⁵ Истражувачкиот период траеше до 1 мај 2011 година и дотогаш од тие 23 страници „живи“ и сè уште функционални останаа само 4 страници. Под „живи“ и функционални се подразбираат оние страници на чии ѕидови до 1 мај сè уште се поставуваа записи или - во жаргонот на Фејсбук - „постови“ (англиски „posts“).⁶ Со оглед на големиот број „постови“ на сите активни страници, беше избрана онаа страница што имаше најголем број „лајкови“ (израз од жаргонот на Фејсбук за бројот на оние корисници на мрежата што означиле дека им се допаѓа страницата). Најголем број „лајкови“ имаше една страница што промовираше мир, љубов, соработка и толеранција. Меѓутоа, бидејќи оваа „позитивна“ страница беше единствената од таков вид, неопходно беше да се анализираат и постовите на „негативната страница“, која беше втора по големина според бројот на „лајковите“. Според бројот на „лајковите“, таа су-

1 <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>

2 <http://www.internetworldstats.com/facebook.htm>

3 <http://www.utrinski.com.mk/?ItemID=805DDFEA67A308448890CD2E70DF7A26>

4 <http://www.it.com.mk/mvr-bara-da-se-izgasnat-agresivnite-facebook-grupi-za-crkvata-na-kale/#ixzz0q37wdils>

5 http://www.facebook.com/search.php?q=Crkva%20Kale&init=quick&tas=0.344391175541636&search_first_focus=1302004773715&type=pages

6 „Жива“ страница, всушност, е онаа на чиј ѕид се закачуваат барем по неколку записи секој месец. Најголем број страници биле креирани во периодот од 15 до 17 февруари; постојат неколку записи од тој период и повеќе ништо не се запишува на нив. Тоа воопшто не значи дека некоја од овие неактивни страници нема да профункционира во иднина и нема да има поголема динамика на закачување записи.

верено доминираше во споредба со другите негативни активни страници. Инаку, карактеристично е дека од 23 страници креирани на Фејсбук поврзани со слушањата на Кале на 13 февруари, 22 беа негативни, а само една беше позитивна, но во споредба со негативните, со далеку помалку постови на својот сид. И за оваа и за некои идни слични анализи индикативно е дека позитивната страница што промовираше мир, љубов, толеранција, соживот, беше осамена и единствена меѓу „глутницата“ страници на кои доминираа национализам, поделби, нетрпение, говор на омраза и агресија од најзагрижувачки вид.

За потребите на анализата, негативната страница беше олицетворена во *Лошиоџ лик*, или едноставно *Лошиоџ*, а позитивната страница во *Добриоџ лик*, или едноставно *Добриоџ*.

3.3 Анализа на профилот на *Лошиоџ*

Пред да се помине на подетална анализа на „лицето“ (читај сидот) на *Лошиоџ*, добро би било да се направи мал скрининг на сите негативни страници (ликови) што беа креирани за настаните поврзани со Калето. Ако сликите со кои се претставуваа овие „лоши страници“ ги ставиме во фокусот на анализата, може да констатираме дека 4 од 22 страници имаа реална фотографија од недоизградената градба на Калето, која мошне често ја имаше и на другите медиуми (особено печатени); 5 од 22 страници немаа никаква фотографија, а другите визуелни елементи што беа ставани на „лошите“ страници се однесуваа на: албанското знаме, македонското знаме, реални слики од настаните...

Имињата со кои беа именувани „лошите“ страници гласаа: Црква на Кале; Црква-Музеј на Кале; Црква на Кале имало и ќе има; Црква на Кале? Нееее; Црква на Кале, сите полудеа?...

Најголем број, 846 „лајка“, имаше страницата со една од фотографиите на кои беше прикажан недоизградениот објект што се планирал на Кале, до 1 мај, кога последен пат беше отворен сајтот. Токму оваа страница ќе биде присутна во натамошните постапки и фази на анализата.

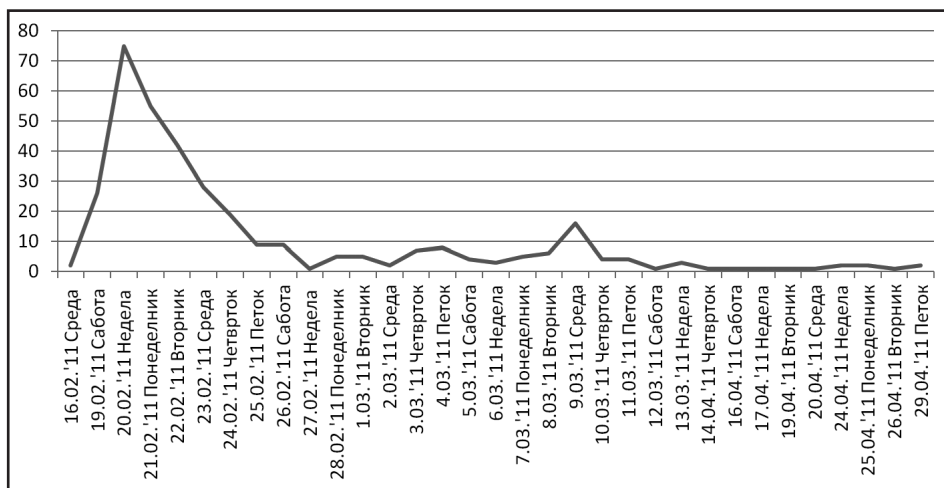
„Лицето“ на *Лошиоџ* беше анализирано од повеќе страни: (1) Слика, фотографија и име со кои се претставуваат оние што пишуваат на сидот на страницата; и (2) Име, слика и фотографија со кои се претставува лицето што го остава записот на сидот на *Лошиоџ*.

Каков е *Лошиоџ*? На сидот на *Лошиоџ*, во периодот од критичниот настан до 1 мај, беа забележани вкупно 357 „поста“. Анализата на сите 357 „поста“ покажа дека станува збор за 145 различни субјекти, од кои – интересно – 1/5 се запишани само еднаш, а 1/10 од нив на сидот со свои записи се јавиле повеќе од пет пати. Најголем број од 145-те субјекти се претставуваат како машки (профилот им е претставен со име и презиме во машки род) – такви се 78% или 114 субјекти; 10% или 14 субјекти се претставуваат како женски (профилот им е претставен со име и презиме во женски род); 7% се групни субјекти (имиња како *Комиџи Зайаг*, *Македонско Брајсџиво*, *Македонски Обединети сили - Прилеп*), а само кај 3% од сите 145 субјекти е нејасно за какво име станува збор (како на пример: *Свински ѓриџ*, *Vaci Vac*, *Mwacki Backi*).

Интересен е и податокот во врска со користењето на националноста и националните симболи во имињата со кои се претставуваат оние што ги поставуваат записите. Имено, 8% од субјектите запишани на ѕидот на *Лошиоџ* се профили во чие име е наведена националноста, па ќе прочитаме: *Александар Македонски*, *Македонец до коска*, *Македонски ѝаџириоџ*, *Горд Македонец*.

Кога во фокусот на интересот е визуелната компонента со која се претставуваат оние што ги поставуваат записите, може да се констатира дека 60 од 145 субјекти се претставуваат со фотографија на која има момче (маж) или девојка (жена), се разбира, при тоа не испитувајќи дали станува збор за лажна или реална, нивна (лична) фотографија; 21 од 145 субјекти како слика користат национален или верски симбол (албанско знаме, орел, македонско знаме/официјалното и знамето од Кутлеш, христијански крст, слика на народни херои); 8 субјекти користат милитаристички симболи (најчесто се војници на УЧК, авиони), а останатите 54 субјекти користат групни фотографии (фотографии со две три или повеќе лица, актери од познати телевизиски серии...). Два субјекта се претставуваат со нејасна слика или фотографија.

3.3.1. Кога бил активен *Лошиоџ*?



Број на записи во истражувачкиот период

Од графиконот е видно дека страницата беше креирана на 16 февруари, записите почнаа да се појавуваат на 19-ти, шпицот го достигна за 6 дена, а од 24 февруари фреквенцијата почна да опаѓа. Намалениот интензитет траеше сè до крајот на анализата.

Во овој сегмент на анализата беше интересно да се види дали постои и каква е поврзаноста на активноста на фејсбук-страницата со објавувањето прилози на традиционалните електронски и печатени медиуми. Имено, очекувано е во деновите кога има најмногу записи да има и поголем број објавени прилози

во врска со критичниот настан во печатените или во електронските медиуми. Тргувајќи од оваа претпоставка беше проверена фреквенцијата на прилозите во шесте најгледани и најчитани медиуми во Македонија.

Месец	Дата	Ден	Број на записи	Медиумите и бројот на објавените прилози што се однесуваа на критичниот настан од 13.2.					
				Утрински весник	Време	Вечер	A1	Сител	Канал 5
Февруари	16.2.	Сре.	2	7	4	2	3	2	2
	17.2.	Чет.	0	3	1	1	2	3	1
	18.2.	Пет.	0	4	1	2	1	2	1
	19.2.	Саб.	26	5	2	1	1	3	2
	20.2.	Нед.	75				1	4	3
	21.2.	Пон.	55	4	1		2	2	
	22.2.	Вто.	42	2					
	23.2.	Сре.	28			1			
	24.2.	Чет.	19						
	25.2.	Пет.	9						
	26.2.	Саб.	9	1					
	27.2.	Нед.	1						
28.2.	Пон.	5							

Фреквенцијата на прилозите поврзани со Кале во 6 македонски медиуми

Од табелата може да се види динамиката на прилозите поврзани со случувањата на Кале објавени во Утрински весник, Време, Вечер, A1, Сител и Канал 5 телевизија. Во сите медиуми, помалку или повеќе, може да се забележи дека се започнува со поголем број прилози на 16 февруари, па бројката опаѓа, па повторно се качува и го доживува својот максимум за време на викендот (26 – 27). Тогаш беше најавувана и втората средба (пресметка), но превентивно дејствуваа апелите и барањата на сите релевантни политички и државни институции за смирување на страстите. Ваквиот тренд го има кај Утрински весник (кој навистина го зголеми бројот на објавените прилози во саботното издание на 26 февруари), кај Време, Сител и Канал 5 телевизија. Вечер и A1 се медиуми во кои бројот на прилозите константно опаѓа, без да се зголеми и во врска со најавуваниот критичен настан за викендот. Иако не може да стане збор за поголеми генерализации, сепак се забележува трендот на поврзаност помеѓу мејнстрим-медиумите и новите социјални медиуми. Кога почесто се известува за некој настан во класичните медиуми, поголема е веројатноста дека тој ист настан ќе биде тема на дискусии, расправи или спорови и на социјалните мрежи. Имено, известувањето за Калето во мејнстрим-медиумите покажува како тоа да е во функција на креирањето на агендата (agenda setting) на социјалните мрежи, во случајов на Фејсбук. За тоа какви се врската и интерференцијата меѓу традиционалните и новите медиуми, се разбира, неопходно е покомплексно истражување.

3.3.2. Што зборува и што покажува Лошиот?

Текст

Од вкупно 357 записи забележани во истражувачкиот период, 41% се без текстуален запис или пак имаат само слика, видео или линк до некој клип. Во овој дел беа интересни 210-те записи (59%) во кои има некаков текст. Тие беа анализирани од повеќе агли, при што се почна од нивната општа валенција. Најголем број, дури и над 80% (вкупно 169 текста) беа оценети како генерално негативни, околу 14% беа оценети како неутрални и само „скромни“, 6% беа оценети како текстови напишани со позитивна интонација. Во неутралните обично се зборува дека таму се гради црква на темелите на..., а позитивните најчесто е однесуваа на текстови во кои се честиташе Велигден. Негативните беа разгледани од аспект на тоа дали и колку вулгарности се споменуваат во нив, дали и колку е присутен и од каков вид е говорот на омраза, дали се забележуваат повици за војна, пресметки, национализам, убиство и дали во текстот е присутно и се истакнува сопствено величење, истакнување сопствена сила и моќ.

Податоците во табелата ја илустрираат анализата на негативните текстови во однос на четирите компоненти.

Вулгарности	Говор на омраза	Повици за војна, пресметки	Сопствено величење	Вид записи
51%	71%	47%	18%	%/N
86	120	79	18	N
Пцости, навреди, исмејувања за физичкиот изглед	Зборови со кои се потценува, се исмејува или се омаловажува лице или група за некои нејзини карактеристики (раса, пол, етничка припадност, националност, религија...)	Зборови со кои се повикува на конфликти, војна пресметки, убиства, разделби, поделби и ширење националистички чувства	Зборови со кои се глорифицираат сопствената величина, сила, моќ и надмоќ	Објаснување

Видови негативни текстови (фреквенции и проценти)

Како што може да се забележи од податоците, во најголем број негативни текстови е препознаен и констатиран *говор на омраза*. Македонците се „Каури“*, „Предавници“, „Каурско племе“, „Вештачка нација“, „Бугари“, „Расипани суштества“... Од друга страна, Албанците се „Ш.....“**, „Предавници“, „Племи расипано ш.....“, „Потурчени копилиња“, „Душмани на Македонија“, „Празноглавци“, „Ш..... – арнаути“, „Албанци-качаџи“, „Говеда ш.....“, „Инцестуозна нација“, „Неверници“, „Шипој“, „Кучиња“...

* Издавачот на оваа публикација се оградува од употребените изрази или јазични конструкции во оваа статија. Нивното пренесување е направено исклучиво заради научноистражувачки цели, во контекст на теоретската интерпретација на авторката на оваа статија.

** Во натамошниот текст на анализата некои изрази намерно се избришани или не се пренесени во целост, за да се избегне евентуалниот дополнителен ефект на навреда или негативна стереотипизација на припадниците на етнички или верски групи.

Присутството на вулгарности е приближно исто (процентуално) како и присутството на повиците за војна, пресметка, национализам, поделби, убиства. Вулгарностите се од најекстремниот вид и нивното опишување е далеку под нивото на кое се пишува овој текст, па затоа нема да бидат анализирани, освен што ќе се наведе дека станува збор за пцости, навреди и исмевања за физичкиот изглед и закани во кои е присутен сексуалниот чин, и тоа од највулгарен и најпримитивен начин (види линк за Фејсбук).

Повикувањето на војна, поделби, убиства, национализам беше исто така застапено речиси во половината записи. Следуваат само најчестите зборови и реченици употребени во овој контекст: „Умрете Бугари“; „Смрт за неверниците смрдени“; „Смрт за Каурите“; „Одете си сите во Албанија“; „Голема Албанија!"; „Голема Македонија!"; „Мртов Ш..... - добар Ш.....!"; „Сите ќе ве истребиме“; „Македонија е Бугарија“; „Тргни се од Кале да не ти е....м сè“; „Чиста Македонија“; „Да кољеме Ш.....“; „Карпалак за Комити!"; „За сите к.... Карпалак!"; „Ш..... во Пчиња“; „За Ш..... масовни гробници“; „За Македонци гасна комора“; „Ќе кољеме, џамии ќе палиме“; „Ахмети да е жив, сите ќе ве истреби“; „Смрт за сите Македонци“; „Ќе ви дојде крајот на сите - сите ќе ве убиеме како во Бродец“; „Бегајте од тука - тука ќе биде Голема Албанија“; „Уништете ги гнасите албански“; „Ајде браќа Македонци да се бориме за татковината.....“; „Македонија е само на македонскиот народ“.

Истакнувањето на сопствената сила, моќ и способност е застапено во најмал процент од вкупно негативните текстови и се однесува на повиците: „Бог е со нас“, „Македонија е вечна“, „Најјаки сме - ништо не ни можете Македонци“, „Да се вечни сите христијани“ ...

Визуализација и аудио

Од вкупниот број „постови“ на сидот на *Loosioi*, 52% беа без никаква слика, фотографија или клип - постоеше само текст, а во 46% имаше поставено клип. Фотографиите беа ретки (само 4), како и линковите – три вкупно.

Клиповите како многубројни беа анализирани подетално, па според нивната содржина можеше да се поделат во неколку групи:

Првата група беше најмногубројна, а содржеше видеозаписи со милитариистичка содржина. Во оваа група имаше клипови со:

- војници на УЧК (2001), војници на УЧК пеат воени песни, воени дејства на УЧК, демонстрирање на оружјето што го користи УЧК, славење на победата на УЧК, прослава на денот на ослободување на Косово, краток филм за војската на УЧК во Косово, Косовска војна 1999 - УЧК руши црква, УЧК - Црни тигри, Албански специјални сили. Клипови со ваква содржина имаше вкупно 23.

- македонски „волци“ убиваат албански терористи, снимки од Бродец, снимки од Тетово 2001, вооружени припадници на армијата убиваат двајца албански терористи, македонски снајперист, марш на македонска војска. Вакви клипови има вкупно 8.

- Парада на руски воени единици со која се потенцира грандиозноста на армијата на Руската Федерација.



Втора група ја сочинуваа клипови - музика, спотови, кои пак може да се групираат понатаму во:

- песни за случувањата на Кале (вкупно 7); хип хоп-песна Тргни се од Кале да не ти е..м сè; хип хоп песна Fuck Serbia.

- песни за македонските војници: песни за Волците - македонски синови (3); песна за Тигрите; песна за македонските предавници: Fuck Greece; песна- Македонија е вечна; Песна за македонските специјални сили; Рап-песна за македонски војници;

- изворна народна македонска песна: песна „Македонско девојче“; песна „Ако умрам ил загинам“; песна „Земјо македонска“; Првата химна на РМ од 1923 година - Изгреј зора на слободата; сегашната химна на Македонија;

- другите клипови со музика и спотови содржеа албанска народна музика; љубовни песни од Ѓеорѓи Крстевски; спот Freiheit: Every Time; македонска црковна музика, литургија; „Катјуша“ - руска песна, песна од Ајрон мејден: Alexander The Great.

Третата група клипови се однесуваат на повикување на историјата и изнесување историски факти за поблиското или подалечното минато, па и тука може да се издвојат:

- клипови за вистинското потекло на Албанците; клипови кои се Албанците (Александар Велики бил Албанец по потекло); клип за Албанците - најстарата нација во светот; клип со историја на албанското кече;

- клипови за историски факти дека Македонците се Словени, а не Антички Македонци и клип за тоа дека Албанија ги признава хомосексуалните бракови (извадок од законите).

Четвртата група клипови се однесуваат на фудбалски натпревари и снимки од стадиони, па од една страна се присутни клипови за

- навивање на Комитите; 20 години прослава на Комитите; Комити одат на натпревар - тепачки по улиците; Фудбалска трибина од Србија со парола Убиј Шиптара; навивање на натпреварот Вардар - Шкендија; снимка со наслов „Комити тепаат Ш.....“;

- од друга страна се присутни клипови во кои е прикажан празен стадион без Комитите (само албански навивачи).

Во петтата група се клипови со природните убавини на РМ, а во шестата група се сите други клипови: слики од разрушена џамија во Прилеп (3); снимки со Шешел во Хаг (2); снимки од обреди каде што луѓе го прифаќаат исламот; К-15 кратки спотови во кои се исмеваат Албанците; Еднооки – Аљи, Аљи; на рапорт со Јофе за случувањата на Кале; снимки од немирите на Кале; тепачка по фрлањето на крстот во Делчево за Водици; македонското знаме од Вергина; Боки 13 - најголемата македонска ѕвезда.

3.3.3. Допадливоста на записот и коментарите во однос на записот

Записите на профилот на Фејсбук добиваа различен број „лајкови“: 25% добија од 0 до 27, а 75% добија од 2 до 7 „лајка“. Се издвојуваат 6 записи што

добиле повеќе од 10 „лајка“: 2 записи се од креаторот на профилот, именуван како Црква НА КАЛЕ, со истиот краток текст: Мртов Ш..... е добар Ш.....!; два записи се од „женски профили“ и се со текстови што содржат исмевање и навреди.*** Еден запис е од профил што не може да се идентификува (барем не од сликата и името со кое се претставува), а содржи клип од Бродец со наслов: Еве колку се силни Ш..... Ке им дојде редот - сите ќе ги убиеме како оние во Бродец!; еден запис е со клип од нередите на Комитите во близина на Нерези, на пат кон фудбалскиот стадион во Ѓорче Петров, со текст: Шверцери тепани ко магариња од Комити!

Анализата на коментарите дадени на сите записи анализирани на *Лошиоџ* ги покажа следните резултати:

Број на коментари на записите	Фреквенции	Проценти од вкупниот број записи	Проценти од вкупниот број записи што имале барем 1 коментар
0	126	37% без коментар	
1-5	125	63% со коментар	55,3%
6-10	51		22,6%
11-15	29		12,8%
16-20	11		4,9%
21-25	5		2,2%
26-30	1		0,0
30 и повеќе	4		2,2%
		100%	100%

Број на коментарите на записите на Лошиот профил

Од табелата може да се види дека десет записи со својата содржина предизвикале над 20 коментари од страна на другите посетители-запишувачи на *Лошиоџ*. Записите со вулгарности што предизвикуваат голем интерес според бројот на коментарите нема да бидат предмет на анализа.

Следува приказот на другите записи во кои не се застапени вулгарности од екстреман вид, а привлечле внимание и пишување на коментари.

- запис во кој е прикачен клип, насловен како: „Кај сте комити? (Ку јапе Комитат?)“ Клипот прикажува видеозапис од инцидентот што се случи пред фудбалски натпревар одигран во Ѓорче Петров. Записот покажува како Комитите нападнале граѓани од населбата Нерези на пат кон стадионот.

- запис во кој е цитирана првата строфа од хип хоп песната „Тргни се од Кале (во оригинал): Trgni se od Kale, Da ne ti e..m sveee, Tuka nema crkfa, lma xhamia oleeee...“

*** (Оригинално: A.K.:goveda s..... ajde vo E..... DA VE NEMA I NEMOJ DA ZAMARATE PO CEL DEN OD VAS NE SE IDE NA STRANICAVA SMRDI!!!!!!!!!!!!!!/ H.K. KOJ E NAJGOLEM FRAER KAJ S.....?-TOJ STO GI IMA POMINATO SITE DOMASNI ZIVOTNI:)!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!)



- запис како: „ЕЈ ЛУЃЕ ИМАМ ДОБРА ВЕСТ.... ВО ГОСТИВАР КАУРИТЕ ПОЧНАЛЕ ДО ОДАТ ПО ПРИВАТНИ КУРСЕВИ ЗА ДА УЧАТ АЛБАНСКИ.. НЕЛИ Е ДОБРО, МОРА ДА СЕ ЗНАЕ И АЛБАНСКИ. :))

ВАКА ODI OVAА RABOTA POLEKA POLEKA СЕ UCITE I ALBANSKI. ILI SO MILLA ILI SO SILLA :-)))))) НЕЕН“

- запис како: „SLUSAJE VAMU S..... VI NE STE NI ALBANCI NI S..... VI STE MAKEDONCI SO GOVORNA MANA“

- и уште запис како: Site Kaurite ke otidat od kaj dosle, nie ke sedime u nase zemja i ke bide kako bila sekogas GOLEMA ALBANIIA :)“

3.4. Анализа на профилот на *Добриоџ*

Во почетокот веќе беше истакнато дека од вкупно 23 страници што беа креирани по инцидентите на Кале, на 22 експлицитно или нагласено беа промовирани ставови и размислувања со непријателски говор и нетолеранција, а само една страница промовираше мир, љубов и разбирање. Таа страница се појавуваше под името *Мир и љубов наместо црква и џамија на Кале, за џоџребиџе на анализата* беше наречена *Добриоџ лик*, или само *Добриоџ*, и беше анализирано сè што се најде на неа во периодот од 15 февруари до 1 мај, до кога траеше истражувачкиот период.

Од гледна точка на изразената поларизираност индикативно е дека *Лошиоџ* имаше 846 „лајка“, додека *Добриоџ* имаше 1.354 „лајка“.

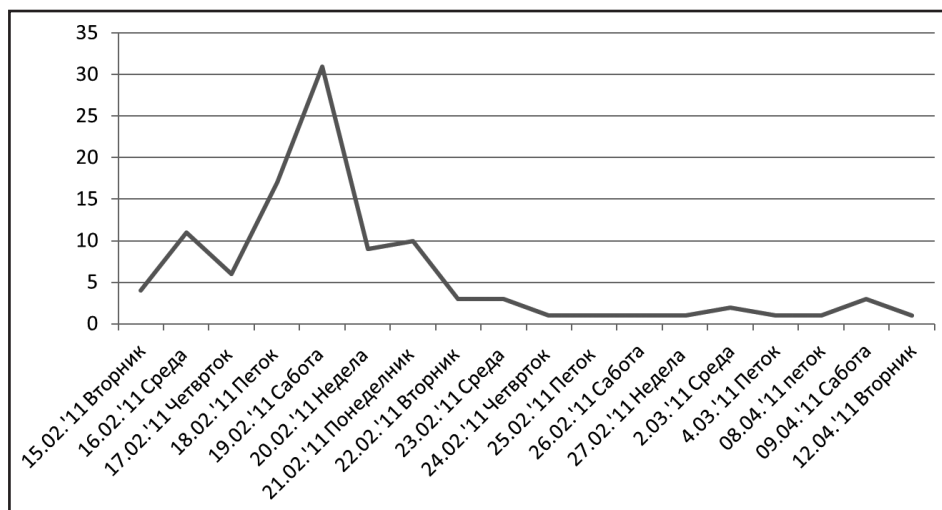
3.4.1. Каков е *Добриоџ*?

На *Добриоџ* во периодот од критичниот настан па сè до 1 мај беа забележани вкупно 111 поста. Анализата покажа дека станува збор за 87 различни субјекти, од кои само 8 се јавуваат повеќе од еднаш. Креаторот на профилот именуван како *Мир и љубов* наместо црква и џамија на Кале, самиот се појавува во 17 записи.

И кај *Добриоџ*, исто како и кај *Лошиоџ*, поголем број од 87-те субјекти се претставуваат како машки (профилот им е претставен со име и презиме во машки род): такви се 66% или 51 субјект, а 34% или 25 субјекти се претставуваат како женски (профилот им е претставен со име и презиме во женски род). Еден од субјектите е креаторот на страницата што се претставува како *Мир и љубов* наместо цркви и џамии на Кале и еден се претставува со реченицата: „Imagine no religion!!! Think... just think“.

Кога е во фокусот сликата или фотографијата со која се претставуваат оние што ги поставуваат записите, може да се констатира дека 53 од 87 субјекти се претставуваат со фотографија на која има момче (маж) или девојка (жена), претпоставувајќи дека се работи за лична фотографија. Еден е препознатливиот знак на креаторот на страницата, а другите субјекти при своето претставување користат разни симболи како: знак на мирот направен од детски раце, цветови, книга, наука, знаме на Република Турција, знаме на СДСМ... Другите субјекти користат групни фотографии (фотографии со 2, 3 или повеќе лица, најчесто девојка и момче, или возрасен и дете покрај него).

3.4.2. Кога е активен *Добриот*?



Времето кога се направени записите на лицето на *Добриот* профил

Од сликата може да се констатира дека активноста на страницата е најголема непосредно по креирањето, а потоа нагло опаѓа. Од 16 до 21 февруари се закачени 76% од сите записи на страницата. Слична динамика беше забележана и кај *Лошиот*, само што таму активноста трае подолго и е позачестена. Индикативно е тоа што е најактивен повторно во ден од викендот (овој пат сабота), што и социолошки може да се интерпретира како доказ дека социјалните мрежи апсорбираат сè поголем дел од слободното време на индивидуите.

3.4.3. Што зборува и што покажува *Добриот*?

Текст

Од вкупните 111 записи забележани во истражувачкиот период, 39 се без текстуален запис, а 72 имаат текст. Во овој дел, се разбира, особено интересни беа оние записи што имаа некаков текст. Текстот беше анализиран од аспект на клучните зборови што ја носат неговата главна порака.

*најчести беа оние записи во чии текстови доминира клучниот збор МИР (изреки: што е мирот; порака за мир; „Peace“; „Мир во домот - мир во светот“; „Само мир и почитување“; „Нема добра војна ниту лош мир“; „Да бидеме шампиони за мирот и љубовта“; „Мир и љубов - баталете црка и џамија“; „Нема пат до мирот - мирот е пат!“; „Водете љубов, а не војна“.)

*понатаму следуваа записите во кои се пофалува иницијативата за креирање на една ваква страница, се поздравуваат сите што ја поддржале ваквата страница, се стимулира идејата на Фејсбук да се пишува нешто паметно.

*пораки упатени до сите за подобра иднина („Стоп за насилство“; „Дајте да градиме иднина - не минато“; „Дајте наука, образование“; „Не мора да се гра-



дат црковни објекти - ајде да градиме дискотеки и кафулиња на Кале"; „Имаме премногу божји храмови - не ни требаат уште“).

Визуализација

Од вкупно 111 поста на сидот на *Добриот*, само 15 имаат слика, а 34 имаат клип.

Слики што се појавуваат низ целиот *Добар* лик се: знакот за мирот; мир - не војна; дечиња од целиот свет ја заобиколиле Земјината топка, светот им е во прегратките; подадени раце од сите; сонце, цветови, виножито; христијани штитат муслимани што се молат во Каиро; „peace and love“; „faith, love and peace“.

Од клиповите што беа прикачени на профилот на *Добриот* само 5 не беа песни и се однесуваа на изреки за љубовта, животот на Мајка Тереза, разни слики што ги покажуваат љубовта и заедништвото. Песни што најчесто беа промовирани во прилог на *Добриот* беа песната на Мајкл Џексон и Лајонел Ричи *We are the world*, песната на Џон Ленон *Imagine*; понатаму се слушнаа и песни како *Peace* од Дипеш мод, *We are the champions* од Квин, *Биди ми брат*, *биди ми френд* од Нонстоп, *Love is all* од Јани, *All you need is love* од Битлси, *Let the sun shine in* од филмот „Коса“, *Heal the world* од Мајкл Џексон, песните *За сите деца* и *Скопје радост ти ќе бидеш од фестивалот „Златно славејче“*, *Да го спасиме светот од Каролина*, *Тоше* и други македонски пејачи...

3.4.4. Допадливоста на записот и коментарите во однос на записот

Записите на *Добриот* добиваа различен број „лајкови“, од 0 до 37 „лајка“.

	Број на лајкови					
	0	1-5	6-10	11-15	16-20	20-
Фреквенција	8	38	32	22	5	6
Проценти	7	34	30	20	4	5

Број на „лајковите“ на записите на *Добриот* профил

Записите што добија најмногу „лајкови“ се однесуваат на:

- Креаторот на страницата *Мир* и љубов: Нема добра војна ниту лош мир
- Запис од поединец: Наместо црква-парк со цвеќе
- Запис во кој е прикачен клип од Каролина, Тоше: Да го спасиме светот
- Запис што ја носи пораката: Нема добра војна ниту лош мир
- Запис како „Zalno e sto narodot odi so pametot na nekolku politicari koi drzavata od svetsko nivo ja donesoa vo afrikansko nivo. se prasuvam zosto so godini narodot ne odi da protestira za losata ekonomska sostojba ili pak nevrabotenosta na primer, tuku stalno se manipulirani za vakvi grdi i losi igri. do koga so vakvi absurdni konflikti? treba da sfatime deka vo 21 vek najgolema glupost e da postojat etnicki,verski ili pak drugi vidovi na omrazi. sto bi rekol Ataturk - mir vo domot mir vo svetot. samo toa e resenieto :)“

-Запис како „HEEEY imalo uste pametni luge vo Makedonija....super strana ♡♡♡...PEACE TO ALL!!!“

Анализата на коментарите дадени на сите записи на *Добриоџ* ги покажа следните резултати:

Број на коментари на записите	Фреквенции	Проценти од вкупниот број записи	Проценти од вкупниот број записи што имале барем 1 коментар
0	88	79% без коментар	
1	9	21% со коментар	22%
2	7		39%
3	1		30%
4	5		4,5%
6	1		4,5%
		100%	100%

Број на коментарите што ги предизвикал записот

За разлика од записите на *Лошиоџ*, кои во поголем процент беа следени од коментари, записите на *Добриоџ* не предизвикуваа такви реакции кај другите што беа активни на профилот.

Анализирајќи ги записите што предизвикале повеќе од 3 коментари се издвојуваат:

- записот со пофалба за креаторите на групата („Fala bogu ni tekna nesto pametno da otvorime i da 'lajkneme' na prokletiov fejsbuk... :")
- „Наместо црква - парк со цвеќе“ и
- „Скопје - Shkup многу имиња, едно значење“

4. Социјалните мрежи и различностите

Со оглед дека беше анализирано однесувањето на поединци на Фејсбук во контекст на случувањата на Кале, може да се издвојат неколку важни сегменти од однесувањето во сајбер-просторот во кризни ситуации и теми што ги допираат различностите. Првиот сегмент се однесува на идентификација/менаџирање на идентитетот, кој може да биде испитуван преку сликите, фотографиите и имињата со кои се претставуваат оние што ги оставаат своите записи на ѕидовите на страницата.

Една од интересните работи во врска со Интернет е можноста луѓето да се претстават себеси на различни начини. Секој има можност да остане свој, може само малку да го промени својот стил или пак да влезе во еден експеримент со својот идентитет, па да ги промени својата возраст, биографија, личност, физичкиот изглед, полот... Корисничкото име што некој ќе го избере, деталите што ќе ги наведе за себе – сето тоа е важно од аспект на тоа како поединецот го распространува и го менаџира својот идентитет во сајбер-просторот.

Идентитетот е многу комплексен аспект од човековата природа. Џон Сулер (2002) наведува неколку испреплетени фактори што се корисни при навигацијата во лавиринтот наречен сајбер-простор.

4.1. Ниво на дисоцијација и интеграција

Идентитетот на едно лице е отелотворена разновидност. Секој поседува многу „сектори“ во својата личност и игра многу улоги во својот живот - како дете, ученик, работник, родител, сосед, пријател. Сајбер-просторот нуди лажни можности за секој од овие специфични аспекти на себството (сопственото јас). Некои автори дури зборуваат и за можноста поединецот да се „деконструира“ себеси онлајн. Тоа имплицира дека не треба да се претставуваме во целост: како гледаме, како зборуваме, како се движиме, нашата историја, мисли, чувства и личност - не мора сè да ставиме во еден голем „пакет“. Во различни средини можеме да ги одвоиме и да ги презентираме нашите карактеристики во „пакети“ од различни големини и содржини. Благодарение на илјадниците присутни индивидуи и групи онлајн, секој поединец што ѝ е посветен на посебна професионална, стручна или лична тема, може да изразува, да нагласува само една страна од личноста, додека некои други страни сосема да ги отфрли или да ги занемари во сајбер-просторот.

Желбата да се остане анонимен, пак, се одразува на потребата да се елиминираат овие критични функции на сопствениот идентитет што поединецот не сака да ги прикаже во одредена средина или група. Желбата да демне, целосно да се скрие - укажува на потребата на индивидуата да го одвои целиот личен идентитет од својата перцепција на оние околу него: тој сака да изгледа, но не и да биде виден. Со оглед дека во нашето истражување е направена анализа на идентитетите (сликите и имињата со кои се претставуваат оние што оставаат свои записи) и на *Лошиоџи* и на *Добриоџи*, можеме со сигурност да формулираме два заклучоци. Првиот е дека оние што го преферираат *Лошиоџи* се поединци што во поголем степен сакаат да останат анонимни и да нагласат само еден аспект од својата личност (тие многу почесто употребуваат нејасни имиња, фотографии, слики од актери, групни имиња... значи, покажуваат дисоцијативно однесување). Вториот е дека поединците што се активни на *Добриоџи*, од аспект на менаџирањето на својот идентитет се чувствуваат послободни во прикажувањето на својата личност и, во психолошки термини, покажуваат интегративни својства.

4.2. Позитивна и негативна валенција

Субјективно, едно лице може да почувствува срам, вина, страв, вознемиреност, омраза за некои аспекти од својот идентитет, односно прифаќање и почитување на други аспекти од своето постоење. Оние што дејствуваат во сајбер-просторот, а кои на некој начин ги повредуваат или ги нарушуваат правата на другите, или пак, се повредуваат самите себеси, се вели дека обично ослободуваат некои негативно „наелектризирани“ аспекти на нивната психа. Тоа, едноставно објаснето, би значело дека кога поединците повредуваат, омаловажуваат, навредуваат неког друг надвор од себе, покажуваат, всушност, дека имаат проблеми со некои делови или аспекти од својата личност. Но овој чисто катарзичен чин често не води никаде. Несигурните или пасивно-агресивните индивидуи најчесто остануваат заглавени во бесконечната река од онлајн-аргументи.

Ако само за момент се погледнат записите и коментарите на Лошиот профил, веднаш може да се забележат бесконечните препирки, надмудрувања, докажувања, навреди. Други може да го користат интернет-просторот како можност да ги манифестираат своите позитивни карактеристики или да развијат нови во процесот на „самоактуализацијата“. Изразувањето на позитивните карактеристики е типично за поединците што ги ставаат записите на *Добриоџи*.

4.3. Употребен медиум

Познато е дека луѓето го изразуваат сопствениот идентитет преку облеката што ја носат, својот говор на телото, својата кариера и хобијата што ги претпочитаат. На овие работи може да се гледа како на медиум преку кој може да се комуницира со околината. Слично на тоа, во сајбер-просторот луѓето избираат еден специфичен комуникациски канал за да се изразат себеси. Постојат низа можности и нивни комбинации, а секој избор доведува до акцентирање на специфични атрибути на идентитетот. Луѓето што се потпираат на комуникацијата само преку текстот ја претпочитаат семантиката на јазикот, а можеби и линеарната, рационално-аналитичката димензија кај себе, која се манифестира преку писмениот дискурс. Тие може да бидат „вербализатори“, како што се опишани во когнитивната психолошка литература, за разлика од „визуализаторите“, кои можат да уживаат во повеќе симболични, сликовити и холистички расудувања, кои се изразуваат преку создавањето клипови, спотови, слики, аватари, веб-графика.

Некои луѓе сакаат синхрона комуникација - како разговор - која се одразува во спонтана, слободна форма, духовито изразување на сопственото Јас. Други, пак, се подготвени за еден внимателен, рефлектирачки стил на асинхрона комуникација, како во социјалните мрежи, форумите и електронската пошта. Постојат личности што не сакаат користење веб-камери, а други пак сакаат да се нурнат во високоинтерактивните социјални средини каде што размената е брза и се одвива синхронизирано. Податоците од употребените медиуми во *Лошиоџи* и *Добриоџи* може да бидат основа за дискусија за причините за почестата употреба на клипови во *Лошиоџи*, а поголемата употреба на текстови и слики во *Добриоџи*. Можеби рационално-аналитичката димензија е на страната на оние што се активни на вториот профил.

4.5. Преносот меѓу луѓето онлајн

Психоаналитичкиот концепт на „пренос“ е особено важен за разбирање на онлајн-релациите. Бидејќи искуството со другата личност често е ограничено само на текст (мошне нејасна ситуација), постои тенденција поединецот, кога се обидува да го протолкува однесувањето на другите во сајбер-просторот, да ги проектира своите различни желби, фантазии, стравови, ставови кон „двосмислената фигура“ на другиот крај на сајбер-просторот. Во „мешањето“ на нечиј ум со друг, како што некои корисници го опишуваат искуството во врска во сајбер-просторот, може да се препознае овој процес на пренос. Всушност, некои корисници го опишуваат ова мешање на умот со самиот компјутер. Преносот со



компјутерот или со другите корисници може да биде на многу суптилен, комплексен начини. Позната е изреката од една страсна сајбер-личност: „Каде и да одам на Интернет, јас всушност се наоѓам себеси.“

Несвесната мотивација во врска со преносот, исто така, ќе влијае врз овој „филтрирачки процес“, кој го одредува изборот што го прави корисникот при воспоставувањето на онлајн-односите. Корисниците може да бидат изненадени кога ќе откријат дека блиските истомисленици што ги среќаваат онлајн се исти типови на луѓе како и тие самите. Затоа овој веќе речиси неизбежен технички „домашен“ уред може да биде многу чувствителен. Имено, дури и кога комуницираат само преку текст, поединците се фокусираат на односи и карактеристики кај другите, кои се некаква скриена потреба во нив.

Ако барајќи на Интернет ние речиси секогаш, всушност, се пронаоѓаме себеси, тогаш со голема убеденост може да се каже дека фактот што луѓето се сретнале заедно на *Лошиоџ* или на *Добриоџ* воопшто не е случаен. Значи, „неслучајноста“ е поврзана со нивните заеднички интереси, скриени желби, мотиви за да влезат во едно такво онлајн-однесување.

Онлајн-дезинхибирачки ефект. Добро е познато дека луѓето во сајбер-просторот зборуваат и прават работи што вообичаено не би ги направиле во реалниот свет. Во овој простор тие се олабавуваат, се релаксираат, се чувствуваат помалку инхибирано, се изразуваат себеси поотворено. Истражувачите ова го нарекуваат „дезинхибирачки ефект“. Сепак, тоа е меч со две острици. Понекогаш луѓето споделуваат премногу лични работи за себе во сајбер-просторот. Тие ги откриваат своите прикриени емоции, стравови, желби. Или, пак, покажуваат необични акти на добрина и великодушност. Ова обично се нарекува бенигна дезинхибиција (Turkle, 1994).

Меѓутоа, дезинхибицијата не е секогаш толку бенигна, па во сајбер-просторот неретко се употребуваат груб јазик и жестоки критики, лутина, омраза, па дури и закани. Или во екстремните примери индивидуите почнуваат да ги истражуваат темните, мрачни и подземни светови и места за порнографија и насилство, кои инаку никогаш не би ги посетиле во реалниот свет. Оваа дезинхибиција се нарекува и токсична и обично има едно едноставно, слепо катарзично дејство, како вршител на должноста за ослободување од непријатните потреби и желби, без никаков личен или беневит на другите. Таа најверојатно е одговорна и за огромното количество вулгарности, навреди, закани... запишани на ѕидот на Лошиот профил. Бенигната дезинхибиција особено беше забележана кај *Добриоџ*.

Интернет-регресија. Комуницирајќи на Интернет луѓето се во регрес (назаднуваат), манифестирајќи го тоа со слободното изразување сексуална терминологија и агресија како што тоа никогаш не би го направиле при комуникацијата лице в лице. Тоа се случуваше во *Лошиоџ* лик. Изразувањето и претерана великодушност, разбирање и толеранција, исто така, се смета за знак на регресија. Тоа се случуваше во *Добриоџ* лик. Невозможно е и неприродно е некој поединец да има толкаво разбирање, поддршка и емпатија кон некој непознат странец, со кого никогаш не се сретнал и тоа најверојатно воопшто и нема да се случи?!

5. Заклучок

Тековните процени велат дека над 23 милиони луѓе комуницираат преку Интернет, а тој број се зголемува за 12% месечно. Тоа зголемување никој не го планира ниту го контролира. Живееме во едно исклучително возбудливо и технолошки континуирано иновативно време, во кое е тешко да се предвидат границите на човековите извистувања. Но и во услови на ваков гигантски сциентизам и планетарен цивилизациски прогрес современиот *homo sapiens* умее упорно да му се враќа и на примитивното, инфантилното, па дури и патолошкото однесување. Зошто?

Комуникацијата на Интернет има свои плусеви и минуси, добри и лоши страни. Плусевите се однесуваат на дарежливоста, отвореноста, толеранцијата и поддршката што можат да си ја дадат, дури и сосема - најчесто - непознати во сајбер-просторот. Добрата страна во анализата се манифестираше преку лицето на *Добриој*. Минусите се однесуваат на манифестираната агресивност, сексуалните вербални примитивни напади (обидите и заканите за тоа), како и зголемената вулнерабилност, па веќе се препозна и лицето на Лошиот на Фејсбук.

Всушност, тие се две страни од една иста монета. Отсуството на инхибиција, имено, зборува за големото царство на слободата на Интернет, непостоењето на регулација и забраните и ограничувањата поврзани со тоа. Но во исто време во тоа би можел да се препознае и главниот „виновник“ за недоличното, вулгарно и нецивилизирано однесување во сајбер-просторот. Непостоењето на ограничувања го прави можно задоволувањето на иманентните човекови потреби за комуникација, едукација, е-банкарство итн. Меѓутоа, исто така, „анонимноста“ при менаџирањето на идентитетот во виртуелниот простор имплицира и можности за манипулации и искривувања, како и за задоволување ниски страсти иманентни на несоцијализирани (патолошки) индивидуи.

До крај нејасниот статус на сајбер-просторот како глобален јавен простор, во услови кога администраторите на социјалните мрежи засега го „дисциплинираат“ единствено говорот на омраза, овозможува експресија на сите реални или скриени и потиснати потреби, желби, копнежи. Меѓутоа, во ист – или можеби и во далеку поголем обем, таа слобода може да се користи и за педофилија, сајбер-криминал, говор на омраза, стигматизација, за изразување и на најниски страсти, валкан или инфламаторен речник на нетолеранција. Недефинираноста на комуникациските канали на Интернет ја отвора можноста за себекреирана проекција, па многу лесно наместо компетентни или пристojни соговорници – ќе се покажат агресивни, невоспитани, вообразени и лоши. Шансите да се појави *Лошиој* се уште поголеми и од причина што токму тој не партиципира во официјалниот јавен дискурс/простор, бидејќи е свесен за опасноста и од изолација и од санкции. Но тоа што е силно ограничуван – или и санкциониран – од општествените институции и соодветни органи на државата за санкционирање на сите нивоа, барем засега воопшто не ја попречува неговата „експлозија“ на Интернет.

Анализата на Скопското кале како случај покажа дека на социјалните мрежи експлицитниот говор на омраза, имфламаторниот говор што имплицира



нетолеранција и насилство и лошиот јазик доживеаја експанзија. Имено, од 23 страници креирани за инцидентите на Кале, 22 беа отелотворување на *Лошиоџи*. *Добриоџи* беше и осамен и помалку активен. Единствено беше повеќе фален во споредба со *Лошиоџи*, па имаше речиси двојно повеќе фанови, барем формално. Главната динамика остана и веројатно ќе се случува кај *Лошиоџи*. Добриот ја „загуби битката“ во овој случај, барем кога станува збор за теми поврзани етничките, религиозните и културните различности.

Библиографија:

- Binik, Y. M., C. F. Westbury, and D. Servan-Schreiber (1989) 'Case Histories and Shorter Communications', in *Behavioral Research Therapy*, 27,3,1989
- Dvorak, J. C. (1994) 'Sex On-line: Shhhhh, It's a Secret', in *PC- Magazine*, 13.12 1994: 93. Достапно на <http://users.rider.edu/~suler/psy cyber/holland.html>
- Forman, G. and Peter B. P. (1988) *Constructivism in the Computer Age: A Reconstructive Epilogue* (eds), Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum
- Frude, N. (1983) *The Intimate Machine: Close Encounters with Computers and Robots*. New York: New American Library
- Greenberg, K. (1994) 'Caution! I Brake for FTP Sites! (or, Can Someone Scrape These Files Off My Tires?)', in *Internet World*, 5,4,1994
- Kantrowitz, B., et al. (1994) Men, Women & Computers, *Newsweek*, 16.05.1994
- Kiesler, S. and Lee, S (1986) 'Response Effects in the Electronic Survey', In *Public Opinion Quarterly*, volume 50, issue 3
- Rubin, S. (1994) People Who Need People Meet in Cyberspace, *San Francisco Chronicle*, 13.03. 1994, E7.
- Scheibe, K. and Erwin, M (1979) 'The Computer as Alter', in *Journal of Social Psychology*, 103-109.
- Sproull, L. and Kiesler, S (1991) *Connections: New Ways of Working in the Networked Organization*. Cambridge: MIT P
- Suler, J.R. (2002) 'Identity Management in Cyberspace', in *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, volume 4
- Suler, J.R. and Phillips, W (1998) 'The Bad Boys of Cyberspace: Deviant Behavior in Multimedia Chat Communities', in *CyberPsychology and Behavior*, volume 1
- Turkle, S (1994) *The Second Self: Computers and the Human Spirit*, New York: Simon and Schuster
- Weizenbaum, J. (1976) *Computer Power and Human Reason: From Judgment to Calculation*, San Francisco: W. H. Freeman



БЕЛЕШКА ЗА ИЗДАВАЧИТЕ

Високата школа за новинарство и за односи со јавноста е основана во 2008 година од страна на Македонскиот институт за медиуми, како непрофитна високообразовна установа, со мисија да го унапредува квалитетот на образованието за новинари и за специјалисти по односи со јавноста во Република Македонија. На додипломските студии Високата школа нуди стручно образование по *новинарство* и по *корпоративни комуникации и односи со јавноста*, обезбедувајќи современи и применети студиски програми. Студиската програма по новинарство е единствена во земјата и во регионот по тоа што е усогласена со моделот Студиска програма за образование на новинари на УНЕСКО од 2007 година и со Декларацијата од Тарту, усвоена во 2006 година од членките на Европската асоцијација за образование на новинари (ЕЈТА). Студиската програма по Корпоративни комуникации и односи со јавноста е развиена според највисоките стандарди за високо образование и усогласена со Етичкиот кодекс на Институтот за односи со јавноста од Велика Британија.

Од јуни 2011 година, со одлука на организацијата на УНЕСКО од Париз, Високата школа стана носител на *Каџегра на УНЕСКО за медиуми, дијалог и заемно разбирање*. Основната цел на Катедрата е да придонесе кон зајакнување на социјалната кохезија, мултикултурно разбирање и интеркултурна комуникација меѓу различните културни групи во македонското општество. Оваа цел се остварува преку различни активности, кои ги спроведуваат Високата школа и Институтот за комуникациски студии:

- развивање содржини поврзани со интеркултурната комуникација и известувањето за различностите во студиските програми од прв циклус на Високата школа и во постдипломските студии што ги организира Институтот за комуникациски студии;
- развивање истражувачка дејност што се фокусира на улогата на медиумите и комуникациите во општеството: академски или применети истражувања што ги спроведува Институтот за комуникациски студии;
- развивање на знаењето, вештините и професионалните вредности на новинарската заедница и на специјалистите по односи со јавноста за интеркултурната комуникација и различностите;
- подигнување на свеста за важноста на известувањето за различностите и за интеркултурните вредности преку: дебати, конференции, програми, медиумски производи и кампањи;
- публикување истражувачки студии, прирачници, учебници, веб-ресурси за учење;
- развивање програми за неформално образование и за поттикнување на креативноста на младите во средните училишта поврзани со културните различности, разбирањето, толеранцијата и социјалната кохезија.

Институтот за комуникациски студии (ИКС) е основан во јули 2012 година од страна на Високата школа за новинарство и за односи со јавноста, со примарна цел да се унапредуваат фундаменталните и применетите истражувања во две клучни области: (1) новинарството и медиумите и (2) односите со јавноста, корпоративното комуницирање и интегрираните маркетинг-комуникации. Во декември 2012 година Институтот доби и акредитација за постдипломски студии во две области: Менаџирање на стратемски комуникации и Менаџирање на медиуми и мултимедија. Поврзувањето на процесот на настава и учење со научноистражувачката дејност му овозможува на Институтот да го поттикнува развојот на млади кадри во истражувачката дејност и да го унапредува процесот на создавање и ширење на знаењето.



ВИСОКА ШКОЛА ЗА НОВИНАРСТВО
И ЗА ОДНОСИ СО ЈАВНОСТА



И Н С Т И Т У Т
ЗА КОМУНИКАЦИСКИ СТУДИИ